

ZÁL, RUSZTEM ATYJA.

FIRDUSZI SÁHNÁMÉ-jából.

Zál születése.

Mesélek én most egy megindító regét,
 Melyet krónikások könyveiből vevék.
 Elmondom, hogy Számmal¹⁾ hogyan játszott sorsa,
 Hallgasd meg csak, fiam, légy figyelmes szómra.
 Nem levén Szám hősnek gyermeke még egy sem,
 Kivánt vón egy fiut, akit szerethessen.
 Volt neki egy szépe az ő háremében²⁾,
 Rózsa³⁾ volt az arca, haja pézsmá⁴⁾, ében,
 Ettől a holdjától⁵⁾, remélt ő egy fiat,
 Szép lehet a termés, ha ily szép ág kihajt.
 Nerimáni Számnak áldását viselte,
 Áldott gyümölcsétől nehezédék teste.
 Idő lejártával megjőve a kised,
 Mint a sugárzó nap úgy ragyogott, fénylett.
 Ragyogott szép arca, nap se volt szebb nála,
 Ámde hófelér volt haja minden szála.
 Már egy hétig vala életben a gyermek,
 Ám e hirrel menni Szám elé nem mernek.
 Azalatt a hősnek háremében folyvást
 Sirtak, rítottak a nők, nem is tettek ott mást.
 Senki arról Számnak szólani se merne,
 Hogy világra jött egy ősz-haju emberke.
 Azonban egy dajka⁶⁾, bátrabb mint a többi,
 Megyen és a dolgot a vitézzel közli.
 A hős elé állva, a mint követ teszi,
 Fejére az égnek bő áldását esdi.

„Legyen áldott, szóla, minden napja Szá m nak,
 Veszzenek a rosszak, kik ellene szállnak.
 Szived kivánságát teljesen elérted,
 A mit óhajtottál, megadá sors néked,
 Dicső uram, ott a titkos függöny megett
 Találad holdarczu⁷⁾ tiszta szülöttedet
 Az oroszlán-szivü apának a fia,
 Habár még csak gyermek, már is egy dalia.
 Teste csupa ezüst, az arcza meg éden⁸⁾,
 Nincs egyetlen folt se gyönyörü testében.
 Egy baja van csupán: Ősz haja van neki,
 Uram, ezt a sors rád ekép vetette ki.
 A mit isten rendelt, nyugodjál meg abban,
 Ne törd fejed rosszban, ne légy háládatlan“.
 Szá m vitéz e szókra trónjáról leszálla,
 S ment az ágyasházba, a szép Nubehárba.⁹⁾
 Ritka szép gyermeket talált ősz hajjal ott,
 Minőt még nem látott, s minőről nem hallott.
 Minden haja szála fehérebb a hónál,
 Ám piros az arcza, s az neki még jól áll.
 Kicsinyjének látva őszbeborult fejít,
 Jövőjébe vetett minden reményt veszít.
 Félt, hogy majd a világ kigunyolja érte,
 S eszesség útjáról esztelenre tére.
 Fölemelte fejét egyenest az égre,
 S bűneért, ha vétett, bocsánatot kére.
 „Isten, a ki minden baj s rossz felett állasz,
 Mindaz, amit rendelsz, üdvünkre van ám az.
 Ha tudtomon kívül követtem el vétket
 Vagy pedig ha elmém Ármány-hitre¹⁰⁾ tévedt:
 Világ alkotója, hogyha búmat láttad,
 Megbocsátja kegyed mindenik hibámat.
 Szégyen kínját érzi az én beteg lelkem,
 Bánatomban éget, forr a vér énbenmem
 E rút gyermek miatt, aki Ármány-szülte,
 Mert míg szeme sötét, haja jázmin-szürke.¹¹⁾
 Ha kérdezve jönnek nagyok, vének hozzám,
 Mit szólnak ők majd, mily balsorsot hoz rám?

Mit mondjak én nekik, divszülött¹²⁾ a fiam?
 Kétszinű tigrisnek vagy perinek¹³⁾ hívjam?
 A világ nagyjai e gyerekért majdan
 Titokban és nyíltan nevetnek én rajtam.
 Iránból a szégyen elkerget majd engem,
 Még búcsút sem lehet országomtól vennem⁴⁾.
 Szólt és haragjában szeme szikrát hányva
 Enbalsorsa ellen dörgött kemény átka.
 Parancsot ad aztán vigyék a kisededet
 Messze az országból, mennyire csak lehet
 Elburz¹⁴⁾ nevű hegy van messze földön, távol,
 Közel van a naphoz s messze föld zajától.
 Ott van a hegy csúcsán Szimurg madár¹⁵⁾ fészke,
 Biztos helyen rejtve, ember ellen védve.
 Letették a hegyre a fiut s elmentek,
 Azután az évek egymás után teltek.
 A pehleván¹⁶⁾ fia, az ártatlan kiseded,
 Feketét, fehérét egymástól nem ismert.
 Szeretetnek lánczát széttörvén az atyja,
 S eltaszítván, isten gondjaiba adja.
 Egy nőstény oroszlány erre vonatkozva,
 Szopó kis kölykének ily szavakat monda:¹⁷⁾
 „Habár neked tápul szívem vérét adnám,
 Mégse kívánám, hogy hálás légy te hozzám.
 Te vagy nekem lelkem, te vagy szemem fénye,
 Megrepedne szívem, hogyha válnom kéne.“
 Ezalatt a gyermek a zord hegyen ottan
 Éjjel, nappal feküdt magára hagyottan.
 Ha éhség jött rája, ujját szopogatta,
 Ha pedig megúnta, rítt az istenadta.
 Szimurg kicsinyjeit meglepven az éhség,
 A hatalmas madár elhagyta a fészket.
 Alatta mint tenger nyüzsgött a föld háta,
 És egy félre zúgban sirt egy éhes árva.
 Tövis a bölcsője, föld maga dajkája,
 Meztelen a teste, nincs, aki dajkálja.

Körötte a szikla zord, sivár, kiégett,
 Feje fölött a nap tikkasztóan éget.
 Hogyha szegénykének tigris anyja, atyja,
 Árnyas helyre viszi, hó napon nem hagyja.
 Szimurgnak az isten könyört ad iránta,
 A gyermek életét s vérént nem kívánta.
 Leszállt a felhőkől s karmaiba véve,
 Forró sziklák közül elröpüle véle.
 Elvitte magával magas Elburz hegyre,
 S családi fészkébe fiaihoz tette.
 Gondozta előttük, hadd lássák őt eként,
 És ha talál sirni, meg ne egyék szegényt.
 Lám, isten az árvát kegyeibe fogta,
 Mert neki a sorstól élet vala osztva.
 Szimurg és a kicsik körülfogva nézték,
 Sajnálták őt nagyon, két szeme hogy vérzék.
 Ott álltak körötte szeretve, gyöngéden,
 Csodálták szép arczát, mely ragyog mint éden.
 A legpuhább vadat hozta Szimurg hozzá,
 Hogyha tejet nem kap, annak vérént szopná.
 Ezalatt az idő év év után telék,
 Biztos tanyát adott neki az a rejték.
 Nagygyá nőtt a gyermek¹⁸⁾, s ott a sziklák között
 A Szimurg fészkében még jó időt töltött.
 Férfi lett belőle, magasb a cziprusnál¹⁹⁾,
 Melle mint az ezüst, termete nád²⁰⁾, sugár.
 Messze földön ennek hire méne gyorsan,
 Nem maradhat titkon a mi jó és rossz van.
 Nerimáni Szám is hirét vevé ennek,
 Hogy életben van a fényes, dicső gyermek.

Szám fiát látja álmában.

Fájó szivvel ment Szám aludni egy éjen,
 Országos nagy gondok chuyomták őt mélyen.
 Hindosztáni embert lát vala álmában,
 Ki gyors arab ménen feléje tart bátran.

Büszke vitéz vala s derék külsejére,
 Szám előtt megállta, a mint közel ére.
 Hirt hozott ő neki lappangó fiáról,
 Az ő büszke fája bőtermő ágáról.
 Alighogy fölébredt, mo b e d e k e t ²¹⁾ kéret,
 S e dologról velök hosszasan beszéllett.
 Elmondotta mindazt, mit álmában látott,
 S a mit azonfölül útasoktól hallott.
 „Bölcs öregek, mondá, mit szóltok ehez ti?
 Halljuk csak, mit fogtok ebből kieszelni?
 Él vajjon a gyermek, mondjátok meg kérlek,
 Nem lett-e prédája nyárnak-e vagy télnek? ²²⁾
 A mo b e d e k aztán, fiatalok, vénck,
 Megtörve a csendet, ekép felelének:
 „Ki az isten iránt van hálátlan szivvel,
 Dolgaiban áldást, soha sem lát, hidd el.
 Sziklák között s pusztán oroszlán és tigris,
 Vizben és mocsárban hal és krokodil is,
 Fiaikat gonddal fölnevelik szépen,
 És hálákat adnak nagy kegye fejében.
 Te számba sem vetted istennek a kegyét,
 Ártatlan gyermeked kősziklákra vetéd.
 Szorongott a szived, mert fehér volt haja,
 Ha a teste tiszta, nem szégyen, nem baj a?
 Ám ne hidd, hogy nem él; ne áltassad magad,
 Készülj, s keresd fel őt, tán még nyoma akad,
 Mert ha valakire néz isten kegyével,
 Hőségtől és fagytól az soha sem vész el.
 Fordulj azért hozzá, bocsánatér', kegyér',
 Mert jóban és rosszban ő a kalauz, vezér.“
 A p e h l e v á n aztán másnap korán reggel
 Elburz hegye-felé kísérettel ment el.
 Beállván az este, az álom elnyomta,
 Türelmetlen vala, forra szive gondja.
 És álmodott újra; H i n d o s z t á n b ó l ²³⁾ látott
 Magasan lobogni selyem-arany zászlót.

Egy szép arcú ifju támada fel ottan,
 És nagy derék sereg jött utánna nyomban.
 Egy tapasztalt mōbed haladt az ő balján,
 Tanácsadó öreg lépegetett jobbján.
 A két férfi közül Számhoz lépe egyik,
 S megszólítja őtet, kemény szókkal pedig:
 „Istentelen gonosz, tisztátlan ember te,
 Ki isten félelmét szeméből elverte,
 Fiad dajkájául ha madár jó néked,
 Mit ér akkor, kérdem, minden hősiséged?
 Ha a fejér haját te véteknek veszed,
 Fehér mint a fűzfa szakállad és fejed.
 Adott neked isten ajándéku kegyet,
 S te gonoszul mindezt magadtól elveted.
 Még csak az van hátra: tagadd, hogy van isten,
 Hisz testedet, látom, mindennap más színben.
 Minthogy gyermekedet magadtól eldobád,
 Maga a jó isten viselte a gondját.
 Nálánál bizonynyal nincs gyöngédebb dajka,
 Te magad nem érzél szánalmat se rajta.“
 Szám vitéz álmában ordit olyan szörnyn,
 Mint puszták királya, vad oroslán törben.
 Félt nagyon álmától, nehogy tūn a végzet
 Okulásul sujtsa; mert ellene vétett.
 Ébredvén álmából, bölceit hivatja,
 Serege vezérit sorba állittatja.
 Elindula rögtön ama hegység felé.
 Hogy elűzött fiát visszakeritené.
 Láta a nagy hegyet, gönczölt²³⁾ veri csuca,
 Azt hinnéd az égnek csillagit lehuzza.
 Egy nagy fészket rejte a szikla egy odva,
 Saturnus²⁵⁾ se tudott behatolni oda.
 Szandál²⁶⁾ s ében²⁷⁾ törzse volt a fészek alja,
 S egybefonva felül áloéknak galya.
 A hatalmas sziklát Szám bāmulva nézte,
 S meglepte a madár biztos magas fészke.
 Hatalmas vár volt az, csillagos tetővel,
 Nem készült az kézzel, nem földből, se kővel.

Egy szép deli ifjú, épen mint Szám olyan,
 Madár fészke körül lépdegélt komolyan.
 Szám erre az égnek hálaimát monda,
 Alázattal borult arczával a porba.
 Köszönetet mond e magas madár-hegyér',
 Mely szikla fejével a gönczölig felér.
 Igazságos isten ujját látta itten,
 Ő a mindentudó, fölséges nagy isten.
 Ment s keresett aztán fölvezető ösvényt,
 Hol a vidék vadja a hegyecsúcsra fölért.
 Bár az istent kérte s körülnézte magát,
 Föl a hegyre útat, hiába, nem talált.
 „Nagy isten, így könyörg, nagyobb minden hegynél,
 Fényesebb mint nap, hold, magasb az ég-ivnél.
 Lehajtom fejemet s bocsánatért esdem,
 Félelemben hozzád megalázom lelkelem.
 Hogyha az a gyermek entörzsemből hajta,
 S nem ördögi szülött, gonosz Ármány-fajta :
 Ugy segíts a hegyre, segíts engem, szolgád,
 Megtérő bűnösöként, kegyért esdem hozzáid.“
 Isten elé tárván szive rejtett titkát,
 Megnyerte azonnal, mit imában kívánt.
 Lenézett a Szimurg szédítő magasbul,
 S látta, hogy Szám vitéz sergével van alul.
 Tudja, hogy mért jöttek, a gyermekért csupán,
 Nem vágyott a szivők Szimurg madár után
 Szám fiához ekkor a Szimurg így szólott :
 „Oh te, ki fészkenben túrtél sok bajt, gondot,
 Magam neveltelek, gonddal vigyáztam rád,
 Én vagyok megmentőd, én vagyok a dajkád.
 Desztáni-zend²⁸) nevet adtam azért neked,
 Mert álnokul, csalván bánt el atyád veled.
 Hogyha visszakerülsz, honnan jöttél régen,
 Kérd, hívjanak téged ott is csak e néven.
 A te atyád Szám hős, világ pehlevánja,
 Jeles vitézek közt nincsen neki párja.

Keresni a fiát jött ő e hegységbe,
 Környezve léssz nála pompába és fénybe.
 Drága fiam, hozzá vissza kell most térned,
 Egészségben, épen viszlek vissza téged.“
 S zimurgtól az ifjú ily beszédet hallván,
 Fájdalom ült szivén, könny eredt meg arczán.
 Embert látni eddig nem vala még módja,
 S zimurg tanítá meg ember-értő szóra.
 A szókat tanulta S zimurg vizshangjátul,
 Fiatalkorához agg értelem párul.
 Egyenes és igaz szavára s észére,
 Testi erőt ő csak az istentől kére.
 Halljad csak S zimurgnak az ifjú mit monda:
 „Hát terhedre vagyok, hát meguntál volna?
 A te szikla-fészkeid fényes trónom nekem,
 Két szárnyadat dicső koronámul veszem,
 Isten után neked hálával tartozom,
 Te fogtál fel engem, s enyhítéd balsorsom.“
 Felelt neki S zimurg: „Hogyha egyszer látnád
 Király fényes trónját, arany koronáját;
 Nem fognád te akkor szeretni e fészket;
 Jó lesz a világot kevésbé megnézned.
 Nem küldlek el, mintha volnók ellenséged,
 Fényes királyságra segítlek én téged.
 Szeretném, ha köztünk tovább is itt élnél,
 Távozásod neked jobb ám az itt-létnél.
 Szárnyaim tollából vigy magaddal egyet,
 S hatalmam árnya rád mindenütt kiterjed.
 S ha valaha téged veszedelem, rossz ér,
 Ha megszól a világ jó tettér' vagy rosszér':
 Vedd elő azonnal, s dobd a tűzbe tollam,
 S hatalmammal téged megsegítlek nyomban;
 Mert a szárnyam alatt tartottalak téged,
 Mint engyermekimmel úgy bántam én véled:
 Ott leszek én rögtön, sötét fellő-képben,
 S visszahozlak ide biztonságban, épen.

Szivednek érzését dajkádhoz ne feledd,
 Mert a szivem, lelkem tele van te veled.⁴
 Ekép vigasztalva fölemelé karján,
 Keringett a légben és röpüle aztán.
 Majd lecsapott oda, hol az apja vala,
 A mellére simult az ifjúnak haja.
 Elefánt²⁹⁾ a teste, arca mint két festmény,
 Fájón sóhajt atyja, szeme reá esvén
 Lehajtotta fejét Szimurg előtt mindjárt,
 S hálás szivvel rája égi áldást kívánt.
 „Madarak királya, istentől van néked
 Hatalmad és erőd, kegyed és erényed;
 Nyomorult és szegény segitőt lel benned,
 Jószívűnek, bizony, s kegyesnek kell lenned.
 Tetteddel a gonoszt szégyenülni készted,
 Övezzen örökké hatalom, fény téged.“
 Azonnal a hegyre Szimurg vissza szárnyal,
 Báméskodva nézi Szám a csapatjával.
 Nézi aztán fiát, fejtől egész lábbig,
 S királynak, úgy látja, méltóan beválik.
 Oroszláné³⁰⁾ melle, ragyogó nap arca,
 Hős szivet rejt keble, keze vágyik kardra,
 Éjfékete szemén sötét haja őrt áll,
 Vértiros az arca, két ajka meg korál.³¹⁾
 Csak a haja fehér, csodálatos fajta!
 Ezen kívül ninesen más kivető rajta.
 Mint lelki üdvének úgy örült Szám neki,
 Tisztalelkü fiát hálálkodva veszi.
 „Édes fiam, szóla, légy kegyes irántam,
 Feledd el a multat, magam is megbántam,
 Isten szolgáinak leghitványabb lénye,
 Most hogy megleltelek drága szemem fénye.
 Nagy isten nevére fogadom fel szentül,
 Érzelmem irántad többé meg nem rendül,
 Jóban, ugy mint rosszban akaratod lesem,
 A mit szived kíván, ezentúl azt teszem.“
 Szép testére adott lovag-ruhát, ékest,
 Búcsút mond a hegynek, mely rejté a fészket.

Elutazik onnan, s ad neki szép lovat,
 Fényes arany ruhát, mit csak király hordhat.
 Zálzernek ³²⁾ nevezte Szám a fiát eztán,
 Mit Szimurgtól kapott, neve vala Desztán.
 Majd az egész sereg, országnagyok, vének
 Nyílt szívvél és vígan Szám elé menének.
 Elefántok hátán dobos csapat élül
 Porhegyeket vert fel, melybe zsvivaj vegyül.
 Harsognak a kürtök, peregnék a dobok,
 Csengők csilingelnek, lábak sulya dobog.
 Öröm rivalgása lepte el a léget,
 Merre az ujjongva vonuló had léptet.
 A városba vonult vig zajjal a csapat,
 Azután a két hős népével ott maradt.

Persából fordította: *Dr. Erődi Béla.*

Jegyzetek: 1) Firduszi Sáh-náméjának, az epepeák legcemekebbjének ezredévekre terjedő népemésztő harczaiban, melyeket Irán és Turán folytatnak egymás ellen, nem a sáhok, nem a földnek korona-bordó urai játsszák a fűszerepet; hanem a hősök, pehlevánok, daliák egész sorát látjuk a harctéren, mindkét fél táborában, szemben egymással. Vannak családok, kiknek törzséből egymás után hajtanak ki a legjelesebb vitézek, a legderekabb daliák. Legkiválóbb ezek között a Rusztem hős családja. E név viselője foglalja el a nagy eposznak java részét, az ő emberfeletti tetteivel, hősi küzdelmeivel. Neve azóta egyjelentésű lett keleten a hős, a vitéz jelzésével. Tehemten (nagytestű, érczes-tű) nevet is visel, a melytől származik nyilván a magyar vezérek egyikének Töhötömnek is a neve. Rusztem a Dsemsid király törzséből származik, annak a nagy királynak ivadékából való, aki Firduszi szerint hétszáz osztendeig uralkodott Persiában, aki a földművelésnek, isteni-tiszteletnek, műveltségnek alapját vetette meg, rendezett állapotokat teremtett és valóságos Salamoni bölcseséggel kormányozta népét és országát. De elbizakodottá levén végre, megbomlik országában a rend, a gonoszság jut uralomra s Dsemsid trónját veszti. Elbujdosik és királyi törzséből kihajt egy új család, mely Szejesztánban vagyis Zabulban jut uralomra, mint a persa király hűbérese. Az új családnak nemzetség-fája következő:

Gersaszp
Neriman
Szám
Zál
Rusztem, Szeváre, Seghád.
Szohráb, Feramurz.

Firduszi a Királykönyvben nem foglalkozik a nagy családnak itt idézett mindenik tagjával; nagyon messze vitte volna őt céljától, ha a főcselekmény rovására a mellékes, alárendelt eseményeket is nagyobb terjedelemben felöleli. Gersaszpról csak röviden emlékezik meg, pedig hős tettei oly rendkívüliek voltak, hogy talán Rusztemet is fölülmulta vitézségben. Akadt is Firduszi után egy névtelen költő, aki a Gersaszp-námé-ban a hőst megénekelte. A 28 ezer sorból álló eposz a Firduszi Sáhnáméjával versenyezni kívánt költők termékei között az egyetlen, mely népszerűsége tette szert s melyből a Sáhnámé másolói sokszor ezrekre menő sorokat csempészték a Firduszi művébe.

A Sáhnámé csak Rusztem nagyatyjával, Számmal és atyjával, Zállal foglalkozik bővebben. E kis mutatóvány, melyet ez alkalommal a nagy persa eposzból adok, Rusztem atyjának születésével, gyermekkori viszontagságaival és a szülői házba való visszakérülésével foglalkozik.

²⁾ A persák sebisztan-nak, éjjeli tanyának is nevezik a háremet. Seb = éj, isztan helyjelentő képző, így Madsar-isztán = Magyarország, Adsemisztán = Persia; Türk-isztán = Azsiai Törökország.

³⁾ Zegulberg rukh dast. Rózsalevélből volt arca, gyakori kifejezés Firduszínál és a többi persa költőknél, rózsalevélhez hasonlítva az arcz pirját.

⁴⁾ Misk = pézsma. Az illatos fekete haját állandóan misk-muj néven (pézsma-haj) találjuk a persa költőknél.

⁵⁾ Meh (hold) persában nem csak az égi testet jelenti, hanem a kedves, a bájos földi szépek jelölésére is szolgál. Mehan = (a holdak) a jó barátok, különösen a barátok kifejezésére szolgál.

⁶⁾ Dajka persában dajce, többese dajekan, világosan mutatja, hogy nyelvünkbe a persából jutott át mint kölcsönszó.

⁷⁾ Hold-arczu = mehru a szépség leghizelgőbb jelzője persában.

⁸⁾ A hold-arczon kívül igen sűrűn használják a persa költők a paradicsomot, az édent is a szép arcznak hasonmásául, mint itt is: rukh (arcz) csun (mint) bihist (éden).

⁹⁾ Nubehár = új tavasz, tavaszelő nevet ad itt a költő a háremnek, mintegy jelezni akarván e szóval annak üdeségét, frissességét. Ez is kedvölt és sűrűn használt jelző a persáknál.

¹⁰⁾ Eger men gunahi giran kerde em,

Ve ger dini Ahriman averde em

Ahriman (Ehremen) gonosz szellem, démon, ördög, bedkunes (gonosztevő) melléknévvel fordul elő leggyakrabban, a magyar mythologia Ármánya, aki a persa nyelvből és kultusból jött át hozzánk nemcsak névleg, hanem teljes jelentésével, gonosz jellegével. Ármány-hit (din-i Ahriman), gonosz-hit jelentéssel; ellentétben az igaz hittel, a jó isten iránti hittel. Firduszi az iszlám előtti kor hőseit természetszerűleg régi vallásuk és szokásaik szerint szólaltatja és szerepelteti. Zerdust tanának, a jó és gonosz lény iránti hitnek, a tűz kultuszának nagy szerepe van eposzában, mit ellenségei fel is használtak azon gyanúsításra és rágalmazás terjesztésére, hogy a Sáhnámé költője nem az igaz hitnek, az iszlámnak, hanem a tűzimádó vallásnak hive, tehát géber (tűz-imádó, pogány).

¹¹⁾ *Mujes beszan szem en* = haja mint a jázmin. Szem en jázmint, fehér rózsát jelent. A jázmint igen gyakran használják a persa és török költők hasonlatul; különösen gyakori a fehér kebel jelzése, *szem en ber* = jázmin kebel; így Baki török költő egyik gyönyörű *ghazel*-jében így szól kedveséről: *Bir szem en ber szerv- k hos reftar dírzen, iste szen*, a.m. Ha beszél egy jázminkeblerről, szívraabló pompás ciprusról, ime te vagy.

¹²⁾ *Div szülött* = becsei-div. Div = gonosz szellem, becse = gyermek, különösen csecsemő korában; mint kölesön szó (becze = kis gyermek), nyelvünkbe is átszárnozott. Fennebb Firduszínál Becsei Ahrimannak (Ármányszülte, Ármány kölyke) is nevezi Szám a fiát.

¹³⁾ *Peri*, eredetileg szárnyast jelent (*per*, *perr* = szárny), bővebb értelemben őrszellem, angyal, földöntúli lény, a *div* = gonosz szellem ellentéte.

¹⁴⁾ *Elburz*, *Elburz* hegy kettő is van; az egyik Mazenderanban, a Káspi tenger déli partján elvonuló hegláncz, melynek legmagasabb csúcsa a Tcherantól éjszak-keletre fekvő 6500 méter magas Demavend nevű vulkán. *Elburz* néven fordul elő a *Hindu-kuh* is, vagy Indiai Kaukaszus. Itt ez utóbbi értendő, a mint a későbbiekből is kiténik; minthogy ennek a vidékén van *Szesztan* (Szeisztán) a Szám országa.

¹⁵⁾ *Szimurg*, a persa mythológiában sokat szereplő esodás madár, mely *Elburz* hegyén lakott, az emberek sorsának intézésében nagy szerepet játszott, emberi nyelven nem csak értett, de beszélt is; védelmeinek egy tollat adott a szárnyából, melyet, ha szükségben voltak és tűzbe dobtak, azonnal ott termett és kegyeltjét megvédelmezte. (*Szi* = harmincz, *mur g* = madár).

¹⁶⁾ *Pehleván* = hős, vitéz, *pehlevi* = vitézség, a régi iszlám előtti kor hőseinek jelzésére használtatik. A *pehlevi* szó (szanskritban *pahalavi*) etymologiatilag *parthust* jelent (*parthava* = határőr). Szűkebb értelemben azonban a *pehlevi* a szasszanidák idejébéli hivatalos nyelvet jelenti, a mint az emlékiratokban és pénzekben található s *Ma'mün khalifáig* (813—830) mint a társalgás nyelve is divatozott.

¹⁷⁾ Igen gyakoriak a keleti epikusoknál a következő négy sorhoz hasonló reflexiók, melyekkel a költő valamely rendkívüli eseménynek elbeszélését megszakítva, a világ mulandósága vagy más tárgy feletti subjectiv kifakadásait állatok (itt oroszlány) szájába adja.

¹⁸⁾ *Gyermek itt ködek szóval kifejezve*, mely mint kölcsön-szó kölyök alakban jött át nyelvünkbe.

¹⁹⁾ A sugár, magas termetre rendszeren a ciprust hozzák fel a keleti költők hasonlatul. *Szerv* (ciprus), *szervi-revan*, *szervi k hiram an* imbolgó ciprus nagyon kedvelt kifejezések. A ciprus alatt aztán átvitt értelemben a kedvest is értik, például *szervi szimenber* = az ezüst keblű ciprus (kedves), *szervi gülen dam* = a rózsatestű ciprus (kedves), *szerv* (szerü) *kadd*, karcu (ciprus)-termetű.

²⁰⁾ *Nád itt göróv, koróv* (v. ö. magyar kóró) szóval kifejezve, rokon a *koruk*, *kuruk* szóval, ami száraz fát, kórót jelent.

²¹⁾ Mobe d, böles öreg, mágus, táltos, ez utóbbival egyen rangu és állásu papi személy, ki álomból jövendőt mond, tehát jósló, haruspex, augur. A mobe-dek nagy szerepet játszanak a Sáhná u királyainak, hóseinek udvarában; minden álmolátás, jó vagy rossz előjel nyilvánulásakor azonnal előhívják őket, hogy a jövőt belőle kiolvassák.

²²⁾ Erodetiben Mihr és Temuz, a hideg és hőség hónapjai vannak használva, mit tél és nyár kifejezéssel hittem magyarosabban visszaadni.

²³⁾ Hindosztán, India, tehát már ez a hely is eléggé a mellett szól, hogy a Sáhnámében nem a mazenderani Elburz, hanem a Hindu-kuh (Hindu-hegy) vagy Hindu-kus veendő a Szimurg madár tanyájául.

²⁴⁾ Arabul Szurejja (törökül jödi karindas = hét testvér, persául Perverin a gönczöl szekér, hét csillagu gönczöl; különös, hogy az arab elem-től annyira tartózkodó Firduszi itt épen az arab szurejja-t használta; másutt mindenütt a perverin szót találjuk.

²⁵⁾ Kejvan = Saturnus csillagzat, a hetedik ég az iszlám mythológiában; e jvan kejvan edek = a hetedik égig, Saturnus palotájáig.

²⁶⁾ ²⁷⁾ Siz u szandal amud = ében és szandál törzse.

²⁸⁾ *Nihadem tura nam Desztan-i zend,*

Ki ba tu peder kerđ desztan u bend.

Szójáték a Desztan-i-zend és desztan u bend között; a szójátékot egyáltalán igen gyakran használják a keleti költők. Desztan-i-zend = zend (vagy szent) vitéz (a ki fortélyt, erőszakot legyőz). Zál mellékneve, mely alatt gyakran szerepel a Sáhnámében; rövidítve csak Desztán névvel is nevezi a költő.

²⁹⁾ Elefánttestü = pil (elefánt) ten (test) ép oly díszes jelző az erő, izmos-ság kifejezésére mint Te hem ten (ércztest). Itt pil var = elefántszerűnek van mondva Zál teste.

³⁰⁾ Ber u bazui sir = melle, karja oroszláné. Firduszínál ez a hasonlat is nagyon gyakori.

³¹⁾ Cs u bissza d leb = ajka mint korál. Ez a hasonlat eddigelé nem fordult elő Firduszínál; annál gyakrabban hasonlítja az ajkat (leb) piros tulipánhoz (lale leb); de található ez a kifejezés is lal e g u n = tulipánszínű.

³²⁾ Zálzer = Aranyos Zál, Aranyos Öreg. Zál = öreg, minthogy ősz hajjal jött a világra; Zer (aur-um) = arany.

A MAGYAR NÉPDAL NEMEI.

(Két közlemény.)

A dal végig kíséri az embert, kivált a nép gyermekét az életen, születésétől haláláig, azzal a különbséggel, hogy a dal tárgya, hangulata és a dallás módja az életkorhoz, az élet folyásához képest változik; erőtelen, csaknem állatias hangicsálásból mindig érthetőbbé s értelmesebbé válik, a férfikorban komolyabbá lesz, ritkán szólal meg, az öregségben csak kivételesen hallatszik, vagy el is némul. Maga a dal, kivált annak legközönségesebb fajtája: a szerelmi dal, természetesen csak addig tart, a míg a madár-ének: míg a szerelem és teljes életkedv tarthatnak. Éneklő öreg nem rút látvány, nem oly természet-ellenes, mint a tánczó vagy udvarló (turpe senilis amor!); de bizony nem is kellemes, nem vonzó, mert nem élénk, nem szív teljességéből szóló, kivált ha nem a maga korának valókat mond. S ekkor néha eltaszító is.

Tárgy, hangulat, dallás módja változnak, mint mondám, az életkorhoz képest. A gyermek eleinte nem maga dalol. Életét az altató vagy bölcsődalok nyitják meg. Ezekben a gyermek érzékei elcsillapítása a cél, s a legősibb vagy primitívebb hangokból állanak addig, míg a gyermek érzékei fejlődni nem kezdenek, míg szabatosabban hallani, hangokat érezni és kiadni nem tud. Eleinte megható érzékcstillapító értelmetlen hangféle, utóbb tartalmasabb énekek vagy mondókák.

A gyermek lassanként, részint erre a hatásra, részint az állatok hangjai utánzására hangjátékokat tanul el és talál fel, állatokkal és kisdedekkel játszva hangokat utánoz, értelmetlen hangicsálásba értelmetlen szólásokat majd értelmes szokat vegyít. Csupa hangzatokból álló, jelentéstelen mondókák, rimjátékok, első eszközei az aesthetikai kiformalódásnak, már a legelső ilyfélekben hangesés, mérték, rím található s az ilyek mondogatója sokat tesz arra, hogy a gyermek

ilyekben gyönyörködven a ritmus érzésére szokják és lelkében meggyújtassék vagy ki ne aludják a harmónia érzése, mely a szépízlésnek alapja.

És a ritmus, a harmonia ezen érzése, ehhez való vonzódás fontosabb dolog, mint gondolnók. Ez nyítja meg a szívet nem csak a szépnek, hanem a jónak, tehát a morálnak is; ez adja meg első alapjait a gondolkodó tehetségnek. Érzéklés alapja az észlelésnek, a szép, a jónak és igaznak, az érzések az eszméknek. Tudunk egy német paedagogot, ki ennek a ritmus érzésének gyakorlására, az ide tartozó verselgetésekre, valamint a gymnastikai és fegyver-gyakorlatokra, tehát szabatos ritmikus mozzanatok belső és külső megszoktatására nagyon sokat ad. Többek közt így szól: Ha mostanában iskoláink (gymnasiumok stb.) tájékán, udvarain, téerein járok, mély fájdalom érzése hat át. Hol vannak a múzsafiak — kérdem magamban — kik magokról a költővel mondhaták:

Und nach dem Tacte reget — Und nach dem Masz beweget
Sich alles an mir fort.

(És mind ütemre mozdul — Mértékre jár és fordul — Mind a mi bennem él s mozog. Vagy: Ütemre mozdul — mértékre fordul: Mind a mi bennem él). A költői szellem fuvallása és alkotásai helyett a tompultság és kedvetlenség démona uralkodik a termeken, és az ég felé emelkedő múzsafiuk Pegazusának szárnya-csattogása helyett, ama tántorgó igás ló ólomlépteit hallani, mely a próza szük és sovány legelőin vánszorog és békót csörtet, míg egy boldog órának „solve senescentem“ szózatja meg nem szabadítja az iskola kínaitól (Seiffert M. Lesestücke, Vorwort). Meggondolásra méltó szó, bár elnézést kell kérnem, hogy itt hozám elő.

Hogy a mondott dalokban hogyan használják fel a gyermek mulattatására, rímhang gyanánt a számneveket, a betűk neveit, a hét napjait stb. már előbb ismertetém, midőn az ily értelmetlen eszközöknek társas dalokban való előfordulásáról szóltam. Érdekes, midőn a gyermeket mondókáival állani tanítják, mondván: áll áll Istennek, stb. Vagy leírják a gyermek tagjait fejét, arcát, orrát stb. Sok ilyen van az olaszban: (Pitré Studi della poesia popol. 371—307). Egy francziául így: Beau front — petites yeux — nez cacan — bouche d'argent Menton fleuri — cinichirichi! Az itt levő nez cacan: kókány orr, némely magyar vidéken is ismeretes (cocq-tól = kakas. V. ö. kókány

ország, kokó Ipolyi Mythol). Így talál a magyar anya is mondókát a gyermek újjairól: Ez elment nyúlászni stb.

E mondókák ide nem tartoznának. Daloknak nem nevezhetők. De érdekesen mutatják a gyermek-nyelv kezdetét, eredetét, vers- és másféle beszéd vegyülését a kezdetleges beszédben. Mikép kezdődik ez is, mint kezdődött valaha az ősi beszéd értelmetlen hangokon, az érzéseknek homályos vonatkozása, a természettől eltanult hangzatain, hogy kezd lassanként jelelni egyet-mást, míg aztán értelmes szövelemek alakúlnak. Miképen kíséri a ritmusos beszéd a gyermeket minden játékában, minden állapotjában.

Valóságos dalai, kedves dalai vannak aztán a gyermekkornak az állatokhoz, első játszótársaihoz: hangulatosak és akármily szemmel nézve, költőiek. Egy kevés gyermekvers a kutyához, a ciczához és madarakhoz, ezek életét s bujdosását, történetét emlegetik és éneklük. A ciczáról szóló igen hangulatos versecske:

A mi ciczánk férhez akar menni — A szomszédé el akarja venni
Édes ciczám ne hagyj itt bennünket — Ki fogja ki a mi egerünket.

És az a kis ballada a bárányról, melynek hangzása, hangulatos volta dallammal ér fel:

Hol voltál báránkám? — A kert alatt asszonykám:
Mít ettél báránkám? — Selyem füvet asszonykám. stb.

A nyulról, melynek csak töredékét ismerjük, gyermek-játékot kör-tánczot kísérők mondóka, dallamféle kísérettel:

A nyúlaeska kicsinke — Eget, földet befutja
Pej lovamat fársztja — Jobb kezemet sikkasztja (így) stb.

Talán vadász - dalból gyermek mondókává lett töredék, miután az egész elveszett. Ilyenformákra utóbb is találunk.

A madár legnemesebb tárgya a gyermek-élet gondjainak és dallásának. A gólya, a falusi népnek egykor kedves vendége, ma már ritka látogatója, sokszor előfordúl komoly dalokban és költeményekben s ősi mondákban is. De a gyermeknek is feltűnik vándor életével, kelepelésével stb. Ezért éneklük:

Gólya, gólya gelicze — Ki lányát vetted el? stb.
Mivel vitted haza? . . Sippal, dobbal, nádi hegedűvel.

(Hasonló tartalmú Lim bay 283.)

Ugy látszik ennek házassága más népnél is dal tárgya volt. (Theuriet egy a népdalokról irt értekezésében említi a „héron“ (gém) házasságára való népdalt. A madárnak minden más állat aján-dékot viszen (Revue dd. Mondes 1877).

Gyönyörű dalok, melyek a fecskéhez intéztetnek. Ez is a nép vendége, lakótársa, mivel az „eszterháj alá“ rakja fészket, ott éli élete legszebb szakaszát: a párzást, költést, szárnyra - bocsátást. Nem is szabad annak fészket háborítani; mert az veszedelmet okozna a házi állatoknak. Mégis legalább magyar gyermekdalokban alig fordul elő. Komolyabb szerepe van, tehát utóbb szólunk róla. Még sem állhatom meg, hogy ide ne írjak egy ó-görög népdalt, melyet *Bergk Poetae lyrici graeci* után *Neue Jahrb. für Philol. u. Paedag.* 1881. találók:

Ἦλθ' ἤλθε χελιδών — Καλὴς ὥρας ἄγουσα
 Καλοῦς τ' ἐμιαυτοῦς — ἐπι γαστέρα λευκά,
 ἐπὶ νότα μέλαινα. . . .

Németül Brandestől sokkal hosszabb sorokban és kevésbé hang-zatos nyelvezettel:

Die Schwalbe die Schwalbe ist wieder da!
 Willst du die Schwalbe erblicken?
 Sie ist weisz am Bauch und schwarz am Rücken
 Bald ist auch die schöne Jahreszeit da,
 Die Schwalbe die Schwalbe ist da!

A kakas kukorítását — mint Heltai nevezi — szívesen utánozza s annak ébresztő jelentését verseibe foglalja az iskolai versszerző s utána a gyermek.

Különösebb, hogy még a rovaroknak, szitakötőnek, cserebogár-nak, csigabigának is jut szerep. A pillangó, cserebogár, szarvasbogár, szitakötő, fuskati (fűzkati, szűzkati) szép piros futós bogár, a gyer-mek-játék eszközei, nagyobbrészt a nyárral járnak vagy nyárt jelen-tenek. A fuskatihoz ma nem érhető vers van csatolva, melyet mindjárt megemlítünk. A csigabigához így szól a gyermek:

Csigabiga nyújtsd ki szarvad. — Jönnék a tatárok (1. al.)

s ennek teljesen megfelel egy siciliai mondókában a következő né-hány sor:

Babaluceddu (— cello) nesci li corna
 Nesci li corna, ca veni tà nanna
 Veni tò nanna c' una mazza canna
 E t' assicuta finu a la muntagna.

(Csigabiga nyújtsd ki szarvad, mert jó anyád egy jó bottal és a hegyig kerget).

Kevésbé természetes aztán, hogy a gyermekversekben, a népnél is, ma érthetetlen (mint talán épen ebben is) történelmi s afféle vonatkozások fordulnak elő. Így a Fusskati versében: Fuss Kati — Szene Kati — Jönnek a tatárok . . . Vagy a Lengyel Lászlóról való versben, melyben ilyen sorok — úgy hiszem általán ismeretesek — hangzanak, a nem történelmieket után: Ki népei vagytok? . . . Lengyel László jó királyunk. — Az is nekünk ellenségünk stb. Van valamely Léla Léla! kezdetű (régii emlékezés után emlitem) mely három arany almáról szól. Van, melyben ez fordul elő:

Kis kacsá fordik fekete tóban — Fiához készül Lengyelországban.

És a mely talán Sz. Máriára czélozva, így kezdődik:

Mély kútba tekinték — Arany szálát szakaszték —

Asszonyomat látám — Biborba bársonyba gyöngyös koszorúba.

nem a b. szűz megjelenéséről való káprázat foroghat-e itt szóban?

És furcsa, hogy az olaszoknak van gyermek-dala a holdhoz, hogy adjon pénzt csemegére (a m. gyermek kalácsnak nézi), vagy a szentekhez, haranghoz, különböző alkalmakra péld. midőn állani, ugrani tanítják.

De a gyermeki élet első és boldogabb szakaszára elkövetkezik a sötétebb és komorabb, melyben a természettől távolabb esik, az állatokkal játszani nem érkezik, a szülei házban vendéggé lesz, a furcsa verseket kevésbé mondogathatja, mert azok helyett érthetetlen másféléket kell könyvnélkül tanulnia. Iskolába adják! Mondván:

„Iskolába jöszte óh rest — Ne légy paraszt, tanulj mórest.“

A tanítók verseket tanulatnak be, melyekkel oda édesgetik: Készülök az iskolába — a tudomány vásárába. Így minden tanító és kisdédó.

De minden ily csalogatás, az iskolai társas élet és játékok daczára is csak unalmas dolog az, s ma tán unalmasabb, a laza fegyve-

lem, a kevés rend mellett is, mint egykor a szigorú rendtartás mellett. S bizony már régen volt gyermek elég, ki „megkente volna hájjal az iskola oldalait, hogy a kutyák megegyék.“ És már 70 évvel ezelőtt dalolták, iskolai kirándulások, játszóra menés alkalmával, a tanítók elnézésével:

Penészes a kalaszis — Repedezett az alja,

Szédül a ki szagolja — Gőzét alig állja... (Szóbeli közlés után)

s e mellett volt sok szójáték: a „repetitio hasfájás“ stb. ilyesről.

Mégis voltak kellemei is a népiskolai életnek. A nép gyermeke mindig családi viszonyban volt tanítójával: „Uram ő kegyelmével,“ vagy „Asszonyom ő kegyelmével,“ kiknek mindenképp jutott a tehetősebb házaktól: az ünnepi kalácsból, a szüreti mustból, a disznótor áldásaiból. Részt vettek a tanítók a családok minden örömeiben: lakodalmakban stb. A gyermekek pedig, kivált a leányok cselédek voltak, míg iskolába jártak; hálás növendékeik, miután felnőttek; igen sokszor az „Asszonyom“ tanácsára és eszközzésére is mentek férjhez, intézték el a lakodalmi beszerzések és előkészületek ügyét. Érdekes kora a kegyeletnek, a tanító családi kapcsolatának. Nem óhajtjuk vissza, mert minden ilyen köteleket lassanként elszagattott az idő összeköthetetlenül. De megemlíteni jónak tartjuk.

Örökre emlékezetessé teszi az iskolát a sokféle játék (scholaludus!), mindig mondókákkal, dalokkal, ritmusos lépésekkel, járdalásokkal. Voltak időnkénti kirándulások mezőre, dobbal, zászlóval és mindig énekekkel. Egy ily alkalmi ének kezdete volt:

„Marsoljunk hát gyors lábakkal — Mert miénk a szent Kanahán,...

Nagy vagy oh Izrael istene nagy

Néped erős diadalma te vagy,

Ellenségink erejekkel hogy örökre vesszenek el!“

De hangzottak ily alkalommal hadi indulók, sőt zsolnárok is, ide alkalmasok. Falusi iskolákban már ezelőtt 60 és több évvel is tanítottak dalokat. De milyeneket? A kurucz dalokat már ekkorra elfelejtették vagy tanítani nem merték volna, Angyal Bandi vagy Zöld Marczai historiáját — az utóbbi igen jó versekkel, nagyon kedves dallammal, sok ideig ismeretes volt, — vagy az amarról való dalokat nem lehetett az iskolába bevinni. Tehát nagy erőlködéssel, és épen nem értve s nem érezve énekeltük az u. n. műénekeket, Cs o-

konai s mások német pathosszal irt, német dallamú és verselésű énekeit: Szép Hajnal emeld fel földünk felett. . . Földiekkel játszó égi tünemény. Zokoghat még egy betűcskét. Belőlem a fájdalom. És: Édes Minkám el kell válnom. Ha a világ kormányán nem ülne szerelem, a világ összedülne stb. És más epedő eroticumokat. Azokat pedig, amelyek a kántáláshoz szükségesek voltak, a családokban tanulták meg, köztök több tréfás sort is.

A közép és felsőbb iskolákban is meg volt az iskolai dalok divatja. Ezek tárgyai az iskolai élet dolgai, eseményei voltak. A szegény tanuló a tanulás képzelhetetlen nehézségei mellett, sokat szenvedett a szegénység, éhség, fáradtság gyötrelmeitől is. Ez aztán kifakasztotta haragját vagy humorát. A kolduló deák cynismussal énekli, hogy ült „mendikáns korában a kuczikban.“ Megéneklei együgyű apja nagy reményeit: „Apám egy bölc s cizmadia egykoron azt álmodá, Hogy őt még egykor a fia nagygyá teszi, boldoggá stb.“ Oly dal, mely cynismusra és silányságra nézve amazzal vetélkedik. De a deákról énekeltek rosszat már régen, péld. a XIV. százban is. (Thaly Vit. Ének. II. 66.) Megénekeltek piszkosságait. Mert bizony a szegénység sokra csábit; piszkos viszonyok felkeresésére, elaljasodásra minden tekintetben.

Voltak az iskoláknak hagyományos latin dalai is, melyek a magyarrá lett iskolai nyelv miatt elenyésztek, némely iskolákban még utóbbi, péld. a 40-es években is ismeretesek voltak. Ezekkel vigasztalta magát szegény diákokcska a scutica baculus v. virgács, carcer v. áristom, meg a rettegett *tertia classis*, meg a megdeclináltatás s effélék ellen. Mert ezek a dolgok bámulatos kitartással megvoltak még csak tíz év előtt is némely jó hírű iskolákban is.

Németországi iskolákból jöhettek be: „Dic mihi reverende pater, quid sit unum. Unus tuus venter, qui potat libenter“ stb. Így tovább a számokon egy darabig. Komoly egyházi énekből ferdítetttek, mint egy helytt Bogisich is mondja. Így a poetához, rhetorhoz intézett dalok: „Tu fallax poeta — Tu (cur) fingis laeta — Dum bibis describis — Haec argumenta. Az idősebbek még nem régen is tudták a Gaudeamus igitur — Iuvenes dum sumus-t, melynek alakja

azonos a Patris sapientia — veritas divina-éval. Ezenkívül a Mihi est propositum in taberna mori-t.

Volt vigasztalója is itt-ott a szegény deáknak: a legatus-dalok némely nem szorosan deáki életre tartozók mellett. S általában a szegény-legény dalok, melyek köztök és általok terjedtek odább. Kevés deák dalt ismerünk s nagyobb részt gyarló csinálmányokat, kevés értékűeket. Jellemző az, mely a rég elhunyt Nagy Imre verseiből maig fenn maradt, s dalkönyvekben található: „Indul nagy utára az árva diák — Feszítik agyát karakány ideák“ stb. És a kedves hangulatáért s szép dallamáért megmaradást érdemlő: „Minap a hogy Debreczenbe jártam.“ Kivált ennek utolsó szakasza: Édes anyám, ha bevisz kend rákot — Hozza ki kend azt a szép diákot — Megtalálom még addig siromat — Hadd írja meg a búcsúztatómat.“ E tekintetben megvolt a diáknak önérzete és becse is. Egy dalban a katona és minden más állapotú felett a diákot választja a leány, így szólván: „Jaj anyám a diák, olyan mint a gyöngyvirág“ stb.

Az iskolai életnek könnyű és kevés, de édes örömei, sok nélkülözése, kényszerített munkái és mint az ifjak nevezik: küzdései közt eltelt, akkor kinos, utóbb végtelenül kedves emlékezetű éveit után az elválás következik és a búcsúhoz is ének zendül meg. Diákosak, hangulatosak az ilyenek. Így: „Nem leszek én többé diák — Levetem a diák-ruhát — Elvetem a könyvecskémet — Ölelem a menyecskémet.“ Néha egyes tanárok miatt kedvetlen hangulattal hagyják el az iskolát, a mohos falakat, az iskola kenyerét stb. Ekkor aztán a dalba efféle is belejön; például egy, melyet ismerek, a „physices professornak“ mond „sovány búcsút.“ De más láncz is köti a városhoz a távozót s ezért hangoztatja: „Itt hagynám én ezt a várost, ha lehetne.“ Legkedvetlenebb dolog pedig, ha az embert útlevéllel bocsátják el, akarhatja ellen s éneklő: „Kezembe van már az uti levelem — Már Patakon nem diák az én nevem“ stb.

Kár, hogy a dalos könyvek nem igen veszik fel a diák-dalok javát. Még inkább hogy egyes főiskolák vagy több együtt nem adnak ki ilyeket, összeszedve mindazt, a mi az iskolai életre tartozik, kivált a mi abban termett.

Sajnos, hogy a diák-élethez tartozik sok obscén dal is, melyek meghallását kikértilni ép oly lehetetlen, mint ismertetni vagy közzé tenni őket. Sem tárgyok, sem kidolgozások nem arra való. De nem

tagadhatni, hogy benne, nem igaz költői léleknek ugyan, de játszi elmének, képzelődésnek, verselésbeli ügyességnek sok jele van. De mind ez is kevés a rosszal szemben. Schakespeare-nél még ügyesebbek az effélék; mégis azt mondja egy legújabb commentatora (Goldwin Smith): jobb volna, ha nem volnának. Hadd enyésszenek el, a hogy szülemlettek. Csak egy megjegyzést teszek ehhez. Pajkos nótái, még obscéne is, vannak a népnek is, de sokkal inkább a diákos osztálynak. És a népéi a mint kevesek, úgy egyszerűbbek is, nem oly részletesek, nem oly tartós és állatias pruritussal készülnek, nem 10—12 strophára terjedők, — nem oly kinzólag izgatók. Lám a nép igazibb művész! Művész, a mennyiben a szépet sokszor elébe teszi az erkölcsi jónak, kivált a convencionalis erkölcsi szabálynak; sokszor magában tekinti amazt, emerről megfélekedzik, — és mint másutt kimutatám, nem keresztyén, nem puritán, egészen és mindig. A mi az ép, egészséges természettel ellenkezik, nem szép neki; az sem, a mi az élvezet erőltetése, túlhajtása által undorítóvá lesz. Pajkosságait is inkább fecsegi, mint éneklí, vagy dalolja.

Eltelnek az ifjúság évei az iskolában is, otthon is, elég gyorsan. Legalább így érzi, a kitől elteltek. A fonókák és játékaik, a „játszók“ a falu alatt, kivált piros pünkösd táján, ifjak és leányok külön vagy együttes játékaival és sokszor dalkisérétével. Ez az élet legszebb időszaka, mely egyszersmind a szerelemé. Itt fejlenek ki ennek számtalan viszonyai: az udvarlás, szeretőkeresés, a szerelem akadályai és csalódások, szemrehányás, bucsúzás, átkozódás, az irigyek, szülék, vénanyák (gondolom: mostohák!) boszorkányok stb. ellen. A szerelem okozta változások: elbujdosás, katonaság, betegség, korai halál vagy hosszas betegség. Mindez különféle változatban az ifjak vére és helyzete szerint. Mind ennek dal tárgyává kell lenni s voltaképp ezek a viszonyok fakasztják ki a dalok legszebb és legnagyobb részét. Ezekről utóbb szólok. — Majd a házaselet örömei (kevésbé) és bajai (inkább) lesznek a dal tárgyaivá. Ezek az ifjuság végére esnek, ritkán oly könnyedek, mint amazok; tárgyak is sötétebb, komolyabb. Néha keményen gúnyosak. Ilyekről bőven nem akarván szólni, csak azt említjük meg, hogy az ismeretes magyar-latin gúnydal: *Megholt feleségem — Debuisset pridem . . .* az olaszban is megtalálható, legalább alakjára és szellemére nézve: *Bedda la tua bidezza e curtisia — Non fuit mihi spes et consolatio —*

Pirchi lu cori tu duni a mia — Realiter non est vera donatio (Pitré Studi 228. I. Bella tua bellezza curtoisia — perché lo cuore che tu doni a me.)

A különböző életnemek szerint vannak többfélék: pásztori és mezei dalok, a pusztai életről, a katonaságról szólnak. Némely vidéken halász-, ritkábban és kevésbé eredetiek a bányászdalok, a vidéki élet módjaihoz képest (Szerencse föl⁴). Van őrlődal — a régi görög világbelitől maig. S nálunk is régóta. Emlékezünk Szt.-Gellért őrlő asszonyára; de dalának csak egy szavát sem tudjuk; csak azt, hogy a szent ember figyelmét megérdemlette. De esmerünk újabbakat, melyekben: „A molnár házasodik. Gyere haza lisztes molnár“ stb. Másikban a malom lüktető zaja ügyesen utánozódik: „Jól zörög malmom, szívesen hallom; szívem dobog, tik-tak . . .“ jellemző sorokkal. A malom legősibb, legegyszerűbb gyára a népnek; gyönyörködött benne, sokat időzött körülte. Sok vette tőle nevét, mint a hidtől is, kivált község.

A postadalt, melyet a 40-es években ismerünk, külföldről vet-tük, nem is igen volt elterjedve. „A postakocsis egy szegény legény, de nyugton tűr“ stb.

A sokféle dal közül mi csak egy-két fajról akarunk szólni, a melyeket inkább ismerünk s tanultunk. A részletes osztályozást másoknak hagyjuk. Először is a történelmi és hazafias népdalokról szólnak.

Történelmi dalokon a haza fontos dolgairól szóló, azokat érdeklő, az országos eseményekkel egykorú, vagy utóbbi dalokat értünk. Csak oly népnél találhatók, melyben a nép fiai a közügyekről gondolkoznak, azok iránt és azoktól érdeklődnek. Tehát államot alkottott, az államban öntudatosan tényező, jogokkal és nem csupán kötelességekkel bíró népnél. Csak az ilyen nép lehet öntudatosan hazafias, ez énekelhet a hazáról szeretettel, lelkesedéssel.

Énekel a nép, szorosabban hazájára, azaz házára, kis házi körére tartozót naivul, reflexio nélkül is, mint a madár a fészkeből, fészkebeli életéről. De megkülönböztessük a nagyobb emelkedettséget, széljelebb látást, erősebb öntudatot kívánó hazafias éneket az ilyféle daltól.

Hazai tárgyú, annak sorsára, nagy embereire, elleneire vonatkozó dalunk van elég. A magyar költés hazafias volt mindig — azt szokták mondani. (Vajon van-e bármely nemzetnek is hazafiatlan költője?!) És a kik a hazáról nem zengtek is, merjük hinni, hogy ilyenek voltak. És a némi értelemben hazafiatlanok is, mint Kohári, meg egy-kettő, a hazáért ohajtoztak, annak javáért lelkesedtek énekükben. Legalább az ellenfél érzéseivel s a haza szabadsága érdekeivel szembeszökőleg nem daczoltak. De igazán népdal, mely a haza szeretetét, a hazáért való tettere készségét fejezze ki, a régiebb időből alig található.

Vannak nyomok a középkorban Anonymusnál, ott van az „Emlékezzünk régiekről“ népies részletekkel, a Szt.-Lászlóhoz szóló ének a nép aesthetisének világos és szép jeleivel, a Mátyás halálára énekelt vers hasonló tulajdonsággal, kivált melegséggel. De mindez kevés is, nem is épen az, a mit hazafias dalnak nevezünk; inkább történeti énekek. A XVI. században is kevés van ahhoz képest, a minek kellett volna lenni, a hazafias műköltés arányában. Legfeljebb félig népköltemények: annyiban, hogy tárgyaik s nyelvök közösek a néppel és népies voltát megtartott értelmes osztálylyal. A Thaly gyűjteményében levőket és Tinódiéit értjük, mindazzal együtt, a mi az énekekben a hazára vonatkozó volt: a haza balsorsára, viszontagságaira, pusztulására czélozók.

De nem különös-e, hogy a nagy pórlázadásra vagy a főurak pártoskodására czélzó — semmi sem maradt, még műköltőktől, paptól, vagy mástól való sem, nemhogy népies eredetű, a nép szájába való, holott eredeti verselő és fordító számtalan sok s tárgyakért messze-földre: János pap országáig, a tengeri rablók hazájáig elcsapongtak.

A XVII. század másodfelében kezd a nemzeti mozgalom, a már lelkiképen felszabadult népre is átterjedni. S mégis a kuruczvilág dalainak és énekeinek legnagyobb része is tanult költők nyelven s nem mindig a nép érzéseit hangoztatja. Azonban, a menyinyire irodalmi művekből ítélhetünk, itt találni a népköltés legelső becse-sebb példáit, ha nem sokat is, de valódiakat, ha műveltek verseik között elszórtakat is, de saját jelleműeket s igaz ágyból származottakat. E dalokban már a népies verselés sajátosságain (könnyedség, közvetlenség, hangzatosság, ritmus, alliteratio, ismétlések stb. által, a legjobb elbeszélsmód; néhol balladai alkat stb.) kívül a tar-

talom is becsesebb, mint sok, általánosságban mozgó, halvány és affektált énekben. A szabadság és annak személy szerint ismert, közvetlenül, erősebben szeretett hőseihez való forró ragaszkodás, azokhoz való bizodalom, önérzet s evvel ellentétben naiv, sokszor furcsa humoros panasz, elszántság, egymás lelkesítése, — általában a haza elvont fogalmához közelebb és feljebb emelkedés, a lelki szabadság megbecsülése és megérdemlése nemesen és helyesen s lelkesen vannak ezekbe foglalva. Vannak itt a hőstettek elbeszélésének, a harczos kedv bátor kidallásának, a hazától búcsúzásnak olyan példái, melyeket remekeknak magasztalhatunk s melyek nélkül nem szabad ellenni iskoláinknak.

A Rákóczy-világ elmúltával, elmúlt ez a dallás; a kedv és emelkedett hangulat helyébe bánat s levertség állott be. Nehány éneket találunk csak, mely őszintén s a nép lelkével szól: ez is többnyire gúnyos hangulatú. A század közepén és utolján is bizony nem a nép, hanem a nemesség énekel efféléket; ennek van panasza az idegen hatalmak ellen. De a diákos és nemesi énekek lejúttak a néphez is. Kivált azok, a melyekben emlékezés foglaltatik a régi jobb időkről. Mert ha más hősokról, a dalok egykori tárgyairól nem is, de emlékezett még a nép s titokban szólott is Rákóczyról. És ama kurucz költésnek van néhány jellemző szólása, tartalmas, hangulatos kifejezése, mely áthangzott a sötét korszakban s több emberöltőn is s mely méltó, hogy még soká emlékezetben maradjon. Esmerték, mikor nem énekelhették is apáink az ily szólásokat: Szegény legőnynek olesó a vére, két-három garas egy napi bére stb. Mit beszélsz kenyeres (pajtás), mikor semmid sincsen . . . Jó az Isten, jót ad stb. S ezekhez hozzá tette a nép: Hozd fel Uram a csillagot, Adj egy kis kurucz világot.

Az 1790 — 18.0. táján kelteket is, általán véve nemesektől, diákos költőktől eredteknek tartjuk. Elegiai hanguk, néha az óda fellengésével bírnak, valódi tűz és lélek mozog bennük: de a műköltés felfogása, tárgyalása, kifejezései és az ének vagy dallam nehézkessége, határozottan mutatják eredetüket. Nincs bennük az a könnyedsége a szólásoknak, az a szökdelése a népköltő képzeletének, kifejezéseinek, melyeket az elébb említünk, s melyeket néhány jeles kurucz dal láttat velünk. Hiába, nem volt meg az ösztön s a szenvedély, a harezi kedv. Rákóczyval a nép harczott maga, a székely

nép. a hajdú, a felföldi magyar. József vagy még előbb Mária Terézia háborúiban, meg a francia forradalom ellen, meg Olaszországban (előbb és utóbb) bizony nem értette a nép, ki ellen és miért harcol. Királya mellett harcol: ezt valahogy megértették vele. Oly indok, mely csak múltó, felületes lelkesedésre gerjeszthet. Nemességünk, dalaiban szídhatta a burkust (Faludinál „a burgus kölykeit“) és a francziát, kakast (gallus), gúnyolhatta Napoleont (kivált miután megbukott!); mindebből a nép mitsem értett. Ez a gyűlölség felülről jövé, legfelebb annyit okozhatott, hogy a huszár a királyért, a becsületért büszkén, bátran harcolt (miután már benne volt!); szerette a katonai életet: de bizony nem igazi hon-szeretetből áldozta életét. Teljesedett rajta furcsán, hogy vitam et sanguinem, de avval a hozzáadással: sed cantum non. Azok írták az énekeket, kik a megyéken tanácskoztak, a felkelést vezették, harczba indultak „a szent koronát“ védeni, melynek tagjai voltak. Ezek értették a hazafias harci dalokat. A nép legfeljebb együtt s utánok énekelte és élvezte a zenéjét.

Az Erdélyi gyűjteménye (Népdalok stb.) első kötetében levő ily énekek legnagyobb része vagy régi dalokból van véve, vagy óda és elegiaféle műdarab. Ilyen a 333. l. az, melyből Dora d'Istria a Revue d. d. Mondesban nagy dolgót csinál, mint népkölteményből, de a melyet a nép nem ismert soha. Ott van a Faludié, nem nemzeti, legfelebb harci s legkevésbé népdal. (336. l.) Azután a 342—44. ll. érdekes, de nem népköltemény. Ezekben a feljutott német és németes világ ellen van panasz; ilyesekkel pedig kevés baja volt a népnek (tapasztaltuk utóbb!) csak a nemzetnek, a nemességnek. Minden dicséretet érdemeltek s talán maig is énekeltetnek; de nem a nép művei. Még kevésbé ilyenek az említett gyűjtemény második kötetének efféle darabjai. Sokkal több erőt találunk a harmadik kötet némely katona-dalában. Közvetlensége, hangulata által ellenálthatlan hatásának érezzük azt, mely (III. 120.) így hangzik:

Rajta vitéz paripára, Rajta csata piaczára,

Nézz Szt.-István zászlójára, Híveinek int.

Sóhajts egyet Istenedhez, Küldj egy csókot kedvesedhez.

Légy hűséges vezéredhez -- Harczpiacra ronts!

(Vö. uo. 128., 130., 131. l.)

Sok szólás mutatja a diákos szerzőt, A. harczpiacz (már hangzásánál fogva is), a vezérhez való hűség, úgy érzem, nem népies szólások. De a hangulat, a ritmus, a könnyedség és tűzzel teljesség: a nép művelt emberére mutatnak.

Ilyet nem igen tudnánk többet felmutatni. Oly igaz hazafi-lelek uralkodik bennök, oly erős gyűlölet a korcsok és idegen, bitorlók ellen, epedés a multért, utálat az újítás és romlás ellen; de nem a nép lelkével szólnak. Hogy szerettük az Attila. Lehel Árpád stb. dalt, melyet ide írni nem akarok, bár félok, hogy idestova kimegy nem a divatból; hanem a köztudatból, hogy énekelgették apáink a Balgataság nagyon fenhéjazni kezdetű elegia-félét és sok mást. Szomorú dolog lenne, ha oly idő következne el, mely ezeket kifelejtene dalos könyveiből, de bizonyos, hogy nem népdalok. Általánosságokban, elvont tételekben, magas gondolatokban nyilatkoznak, sokszor nehézkesek, s ha könnyebbek is, történelmi részletekkel, czélvásokkal, egyesek neveivel terheltek s így nem általános keletűek.

Ide számlálhatni az indulókat is, melyek a török, francia stb. ellen készültek. Alkalmi darabok, mondva készültek. Anapaestusokkal, dactylusokkal virtuózan játszanak, hangutánzásokkal hathatósak, hosszabb-rövidebb sorokban riadoznak; de természetesen haza és család szerelmét, honfájdalmat, buzgóságot nem leheltek. Különösségek, melyek e mondott tulajdonokért korukban hatást tehettek, emlékezetben is maradhatnak jó darabig, de ma már nem hathatók, nem is készítettnek az egykori formákban. Elavult nem és forma. Az újabb idők költőinek, például Petőfinek egy sorában, több élet és éltető természetes tűz van, mint az összes indulók csengő-bongó, ropogó pattogó szóhalmazában.

Költőink közül talán Horváth Á.-nak sikerült legkönnyedebben s népies színezettel írni efféléket. Lehangoltan, sőt bosszusággal énekel a m. huszárságnak, nem magától okozott s nem érdemelt gyalázatjáról. (Az 1809-diki kudarczról-e?) „Eddig nevem jó vitéz, — jó lovas nemzet vala — Példám után másnak is — huszár az őrangyala — Most pedig az ellenség — fel sem vesz és kinevet — Drága zsoldos seregünk — minket okol s kinevet (?). — Új vagyok én, régibb ő — gyakorlottabb lehetett: — De mi haszna, ha, vakot, világtalan vezetett. — No de hát sem orvoslás — sem óltalom

nincsen-e? — Te állj boszút érettünk — te magyarok istene! (Limbay Népdalok IV. 137.) — Egy másik hazafidal, kétségbeeséssel vádolja a haza rosz fiait (uo. 145.). Van még Horváthtól (Limbay 732. 740., 748. sz. a.) Nagyobb kedvvel, sok hévvel ír Napoleon ellen, annak visszavonuló marsot zengvén: Már siess^h hazádba vissza vert seregem. (Limbay 221. sz. elferdítve.)

A nép lelke lassan éledt és hevült fel. Hallhatta távolból a hazafias gyász hangjait: „Hunnia nyög letiporva . . .“ Eljuthatott hozzá Kisfaludy S., kivált Károly mélabús éneke és sok ilyen. Hallotta, hogy megyén és országgyűlésen beszélnek az urak^h ösökről, hőstettekről, földről, jogokról: neki nem volt semmije, sem őse, sem földje, sem joga. Tanították, de nem magyarul, a Kis Tűkörben, arra, hogy: *extra Hungariam non est vita . . .* Ő nem tehetett összehasonlítást. Conservatív, a német törekvések ellenében, hogy lehetett volna? Mit akarhatott volna megtartani? Miért kívánhatta volna, hogy legyen úgy, mint régen volt? És a haza nevéért, melynek kurucz elődei oly dicső és fényes képviselőjét ismerték, minő Rákóczy F., ő nem ismerte többé. Az a Balassa-féle dicsérése a katona-életnek, vagy az Amadé hasonló tartalmu frivolkodása, hogy tetszhetett volna a szegény és a mellett komoly természetű népnek? Mit énekelhetett? Énekelt a hadi élet ellen, a kötéssel fogdosás, a katona állító előljárók ellen, énekelt rimánkodást a megszabadulásért (Szakáll L. Czimbalmában: „Mégkövetem a tens nemes vármegyét“); éneklé az édes anya siralmát elvitt gyermeke miatt, az előljárók igaztalanságát, mely szerint a gazdagot meghagyják, a szegényt elviszik — a jegyes búcsúját. Majd örömét mondja el, hogy ott hagyhatja Venéciát vagy Lengyelországot s haza jöhet. Nagy kedvvel veti le katonai ruháját; hiszen, úgyis kábaság vagy részegség mámorában vagy csalódás miatti daczból csapott fel is, mikor verbuváltak. S aztán úgy küzdött abban az életben, mint a vízben, a kit erőszakkal beledobtak. Nem fő czéljáért: a haza javáért, csak egyéni becsületérvésből vagy önfenntartás végett, mivel másnál alábbvaló Ienni nem akart. Ezért is tűrheti. Birkózik, mint itthon a csárdában, vagy a pusztán. Mikor elvégezte, jól emlékezik reá, mint elmúlt roszra; csak azért, hogy megszabadult tőle. Beszél nagy dolgokat, melyeket nem értett s nem ismer; de ritkán dicsóíti vezérét, úgy mint a kurucz harezosok valaha Ba-

logot, Bezerédit, Bercsényit stb. A mit Simonyiról énekel a huszár: „Vivat Báró Simonyi obesterünk . . .” fájdalomat idéz elő bennük. Verekedésről van benne szó, a tisztnek vérei iránt való kegyetlensége, s ez a Rákóczy hadainál nem volt nagy dívtanban, s nem maradt dal által emlékezetben.

A nép hazafiassá, őszintén vagy jókedvéből hasznossá csak akkor lesz, ha jogokat kap s azok élvezése által önérzetessé kezd lenni. Ezt a 30-as évek kezdték eszközölni, de csak a 40-esek vége vitte tökéletességre.

Az előbbi évtizedben volt miről énekelni s énekelt is a műveltebb osztály. A lengyelek dolgai szolgáltak tárgyul a daloknak. Erre vonatkozik a homályos és csekély értékű dal is, melynek véghangzása: Kis Babet szép Babet volt. Érzékenyen szól a lengyelekről egy másik dal a fecskéhez, melyből legyen elég egy pár jellemző sort idéznem:

Ne járj már a Visztulánál — Ritkát jelsz otthon házánál.

Elvesztek a hű lengyelek — Édes fecském, köszöntelek.

Egy némely valóságos lengyel nemzeti ének egész Európát feljárta és sokféle énekeltetett. Az, melynek kezdete:

Nincs még oda Lengyelország — Sorsa él bennünk.

És kedves dallamáért sokszor és szívesen énekeltek azt, mely két magyar fordításban is volt gyarlón visszaadva:

Áll ulán a tábor őre

kezdetű szép népies románczot.

Voltak saját hazafias dalaink, történeti vonatkozásúak. Az, mely Ragályira vonatkozott, kinek országgyűlésről elmaradásán búsul a Duna is, melynek vize e miatt a könnyektől zavarossá, árkai tölteké lettek. És az Attila Lehel Árpád kezdetű ének új keltű sorokkal toldatott. ilyen formán:

Nincsenek vitéz nagyok — Kapitányok, hadnagyok . . .

De van holmi Vásáros — Naményi báró már most . . .

A harminczas évtized végén a Wesselényi, Kossuth s Lovassiak elfogatása megdöbbsentette a nemzetet, szomorúan hangulatossá tette éneklését. A „rossz csillagok” járására fakadt ki a Lovassiak iránti részvetet kifejező, nehézkes menetű, de mély érzéssel telt ének:

Keleten Kínos tömlőcz alján hertemetve — Sötét bú öl engem.

Míndezekből keveset érzett át a nép, mert voltaképen még ekkor is kevesse érezhette magát szabadnak. Csak ő adózott, csak ő viselt fegyvert, köteleztetésből; még sem birt földdel, ha szabad költözéssel birni kezdett is. Mégis csak énekelhette a népdallal:

Már mi nálunk verbuválnak kötéllel

Megfoggják a szegény legényt erővel,

vagy Erdélyi szerint (ha ugyan ezt megérthette volna; de mindenestre érezte)

Egy szív minden biralmam s egy felszengő kebel

És földeden poromnak temetkezési hely.

Az 1840-ik évi törvények felszabadítják a népet, saját földet adnak neki. Ez a felszabadulás eszközi, hogy megteremjen a jó gyümölcs: a nép hazafisága. Megünnepezték ezt legjobb költőink: Vörösmarty, Erdélyi stb. az idősbek közül. De lassanként fel is zendült a nép ajakán a lelke szerént való költés: Petőfi és Arany, s mások tolmácsolása által. Sőt épen maga a nép is megszólalt, a mellett, hogy figyelni kezdett a nemzet költőire, kik a haza közügyei felől énekeltek, a haza jövője felől szóltak. Vörösmarty Szózata eddig keveseké volt, most már milliók éneklék. Kölcsey magasztos hymnusza dallamot kap és közönségessé lesz. Vörösmarty király-hymnust ír magosabb stíllel, és gúnyos dalokat a német sógorra, meg a tót deákra népiesen, nem említvén Csik Ferkét és a többit. . . . Vörösmarty a 40-es évek első felének nagy hatású énekesé. Mellette Bajza a szláv ellenség ellen ír nagy becsű és lelkes éneket, valamint Erdélyi és Garay is sokat igaz honszeretettel és melegen. A nemzetiség elleni politikai küzdés már e tized elején harszokat, kitöréseket sejtet, vagy készít elő. A szózat szomorú sejtelmeket mond ki. Kölcsey szokatlan erejű kitörése: De neked élni kell oh hon, régibb de minden lépten emlékezetben van és emlegettetik. A legyelek újabb elnyomatása s az ellenek alkalmazott gonosz úrmányok, általában izgatják a lelkeket (Vörösmarty: Szobor vagyok, Wesselényi: Szózata stb.). Önérzet terjed el az ifjúságban; a léha kisebb rész mellett nagyon komoly ifjúság tenyészik fel. Merész szavak a sajtó szabadabb mozgásának kezdete óta, az osztrák titkos tervek: adminisztratori rendszer, álla-

mi adósság elfogadtatása ellen. . . A nép elébb hallgatva, vagy kö-zönynyel, majd tetteleg vesz részt a politikai mozgalmakban. És har-czolt a maga érdekeiért és kedvéből, és énekelt a maga módja sze-riint, a maga nyelvén. Nem azt, a mit a nemesek adtak volt szájába : alkotmányért, privilegiumokért stb., hanem a szabad földért, saját birtokért, és úgy a hogy legméltóbb szülöttei és képviselői Petőfi és társai énekeltek, a természet igazi nyelvén.

Petőfit mondók és tartjuk a nép igazi és legerősebb képvi-selőjének. Ez a harc idejét nem csak előre érzi, hanem előérzéseit el is mondja :

Véres napokról álmodom. . .

Ott essem el én, a harc mezején

Ő a francia forradalom és demokracia tanítványa. Másfelől önbizo-dalmas, mintegy tehetséges és költői lelkű magyar ifjú. Élete maga egy nagyítás. Lelkét egy óriási gondolat izgatta; költői és hazafi szenvedélyét egy roppant vágyás és remény tartotta lángolásban. Ha-tártalan önbizodalma, mely eleinte oktalannak látszott, utóbb bámu-lat és vonzalom ébresztője volt; valamely rejtélyee sejtése, jóslása által mindig csodálás tárgya marad. Olyan volt, mint a huszár, ki önérzete diadalmas mámorában a fekete-sárga zászló alól a tornyot akarja kirántani, vagy felszólítja az Úristent, hogy míg ők harczol-nak, semmit se tegyen, senkit se segítsen, csak nézzen. . . E nagy vágyásokhoz, reményekhez senkinek lelke sem volt költőibb, ábrán-dosabb, talán erősebb és jogosabb sem. Csak az méltó társa — leg-alább szavakban — ki néhány ezernyi néppel az összeroskadó egeket kívánta s reménylte fentartani, ki keble istene után oly nagyokat gondolt s tervezett, ki csakugyan egész Európát fellengő szabadság-vágyába ringatta s abban tartotta fél Európa népét még bukása után is, mint amaz, ki szabadság-szikrázó költeményeinek s költésének meghódította Európa legnagyobb lelkeit, s midőn magának hódított. általa a magyar nép költői lelke hódított.

A sok közül csak egy sajátlag harezi dalt hozunk fel tőle, és ezt nem is jellemezzük, csak felmutatjuk :

Szól az ágyú, jön a halál -- Jó éjszakát ha rád talál

Százszor hal meg az, a ki fél -- Előre hát a hazáért -- Előre !

Véres a fű lábom alatt — Ellőtték a pajtásomat,

Én sem leszek rosszabb nála — Előlmegey a csatába.

A rózsámat, czimborámat, — Hejh nem hagyom a hazámat.

Mit ad Isten, azt ad Isten — Ur lesz még a magyar Pesten.

Egy ily dalban több tűz van, mint a nemes urak minden indulóiban. Ez nem a sorok mértékeinek csattogásával, nem az iskolás emberekre hatni tudó figurákkal, hanem az egyszerűséggel párosodó természetes felfogással, érzés-nyilatkozással, egyszerűen kimondott nagy gondolatokkal győz. Ez által lelkesít. Ilyen nem sok van, de mégis van. Ilyennek mondhatjuk Czuczor heves Riadóját, mely azonban nem a hadi nép szájába van adva. Ide számíthatjuk Petőfi több dalát, az események változásaihoz képest, a harczos indulatai különböző fokának megfelelőket, mindig hatalmas és természetes nyelvel, a kétségbeesni nem akaró makacsság, reménykedés, lelkesedés elszántság hangjait hallatva, majd végre a reménytelenség vad haragját, mérhetetlen fájalmának kinjait és átkait nyilatkoztatva. Nem mind énekelhetők, de mind egy-egy örök emléke amaz élethalál küzdelem mozzanatainak, a magyar népre nézve örökre nevezetes „jaj“-ok!

Ily körülmények közt tette le a magyar nép a hazafiság első próbatételét, ilyek közt tanulta azt meg, dalból és tettel. Mily fontos korszak ez! Mily fontos dolog a népdal! Mit érdemel az a költő, ki a haza nevére s szerelmére, énekben és tettben így tanítja meg a népet!

De a forradalmi háború egyes férfait és mozzanatait, mint említők kevésbé énekelték meg. A szolnoki vagy isaszegi csatának, a szabadságharczosok vezéreinek, alig némelyek kivételével, nem igen akadt megéneklőjük; Petőfin kívül alig valaki. E tekintetben szege nyebbek vagyunk, mint a kuruczok korában atyáink. Ott legalább Esztergom bevétele, a koronczói és más csaták, meg Szeben ostroma stb., a hősök közül a fejedelem és Bercsényi (kik magok is énekeltek), Bezerédi, Balogh, Bottyán stb., de még Kerekes Izsák, Tyukodi és Kuczuk Balás is megénekeltek vagy előfordultak az énekekben. Volt pedig köztök méltatlan és áruló is nem egy. Itt a mellett, hogy a hősök közül énekes nem vált, alig van valakiről énekben méltó megemlékezés, ha Bemét Petőfinél nem említjük. Figyelemre méltó jelenség az utóbb elmondandókhöz képest. Nem érkeztek volna táborban és másutt a dalköltésre, vagy nincsenek feljegyezve némelyek?

Avval legalább dicsekedhetünk, hogy nem voltak dalaink oly vérengzők és csúfosak, mint a francziákéi a forradalom idején. Petőfinek az előkelők és királyok ellen tett vad és véres szájú kitörésén kívül, nincsenek olyan dalaink, mint a francia marseillei vagy a Ç a ira stb. Sem gúnyos, sem vérengző dalokkal nem harczoltunk. Harczunk nem bacchansok dúlakodása, hanem jogokért jogosan küzdő becsületes nép küzdése volt. Csak egy kevésbé divatozhatott, csekély értékű indulóra emlékezünk, melybe a reactio eszközei, az idegen harczosok voltak gúnyosan befoglalva Jellaesciéstől végig: ily refrainnel: Vesszetek el!

A bukás fájdalma s az elnyomott állapot sohajtásán még többet facsartak ki, s talán még hathatósabbakat. A bánat húzamos nyomása, tartósabb emelkedésre gerjeszt s méltóbb énekeket szül, mint a harci izgalom lelket elnyomó vihara és zaklatása:

A kuruczvilág újra előkerült; a bújdosók és honvesztettek feláadtak, újra szenvedtek, újra meghaltak. Régi dalok kerültek elő s most már a nép is megértette, velünk mondta: „a német gavarról“ — „a napról, mely nem úgy süt, mint régen,“ — és az újra viradásról, az a százados, de örökre szép:

Megvirad még valaha — Nem lesz mindig éjszaka . . .

Újak is áadtak. Petőfién kívül Tompa Arany Sárossy művei. Legalább a szóbeszéd ez utóbbinak is tulajdonított némelyeket. Mélán bús, fájos dalok, de nem kemények s nyers erővel teljeseek, inkább czélozgatók, bár nem homályosak, a népnek is érthetők: a felfordult világról, az árva gólyáról, a gólyáról, melynek két hazája van, a tüzér temetéséről stb. Nem ismert szerzőktől: a megfáradt vitézekről, a huszárról, a madárról, mely Kossuth (utóbb Ozmán basa) sátorára szállott, Kossuthról igen sok, Garibáldiról . . . s a száműzöttekre általában vonatkozik. Kossuthról szól, mint a kit szeretne látni (Népk. Gyűjtem. I. 288). Nincsen regementje (u. o. I. 289). K. jön mint a szél . . . de nehéz várni (u. o. 283.) K. kommandans (u. o. 292) K. apa (u. o. 296. I. 173, 174.) K. legelső (u. o. I. 290.) K. Angolországba megyen (u. o. I. 291.) K. kiűl a tengerpartjára (Limbai 130. d.) Perczelről (Népk. gyűjtem. I. 282, 296.). Garibáldiról (u. o. 297).

Egy időre a betyárság is újra kezdett éledni, amaz irtó kivég-

zések után is, melyek némely alföldi fővárosban igen könnyeden rögtönzöttek azok ellen, kiket a háború tett vétkesekké, vagy legalább kihágókká. A betyárok bizony nem a haza vesztén gyászolók boszúságára, megvittak a pusztán a zsandárokkal, kik ott hontalanok voltak, kik amazoknak, egy dal szerint „csak messziről komplementéroztak.“ A nép maga is eleget küzdött, ezeken kívül, a finánczokkal, katona sorozókkal és szabadítókkal, földkóstolókkal, idegen tisztviselőkkel stb. Ebből gúnyos dalok is fakadtak ki. Így péld. a sok bankó ellen.

Igyunk aki angyala van — A bankónak most döge van . .

A trafik dohány ellen egy újabb keletű (Li m b a i 15. d.)

Kend pipája fa pipa — A dohányja trafika

A hintója taliga — A ló benne kend maga. . .

Általában az ekkori tréfás gúnyos népverseket, dalokat, élczes ötleteket egész bőségben találjuk meg azokban az „élczlapokban,“ melyek e korban nagyon szükségesek voltak, nagy hatást tettek, ez óta valóságos értékkel birni nem tudtak.

De szorosán a nép dalait, kivált hazafi és harczi dalait tekintve, azt, a mi itt nem tűzetesen, nem teljes egészet felölelve, nem is minden kútfőt felhasználva, csak érintetett, nem kellene-e egész terjedtségben s teljes gyűjtéssel kísérve tárgyalni, míg ennek a nagy kincsnek becsesebb része el nem vész, vagy legalább dallamától megfosztódván, nagyobb részt elvesz, elveszti értékét s hatását. . . Úgy mint a kuruczvilágiak meg Tinódiéi. Nem hiszem az ilyeket haszontalan emlékezettehernek. Nem tartom hasznosnak, hogy hagyományainktól nagyon is megkönnyebbedjünk, hogy nagyon könnyen haladjunk — a semmibe.

(Befejező közlem. követ.)

Dr. Imre Sándor.

AZ APAHIDAI SÍRLELET.

Az 1887. és 1889. évek örökre emlékezetesek lesznek hazai régészetünk történelmében. Nem tekintve azt a számos régészeti leletet, a melyet már ismert lelhelyeken rendszeresen kutató régészek fedeztek fel, ez esztendőök folytában három nevezetes aranyeletet hozott napfényre a véletlen szerencse, a melyek nem csak a bennök kapott fém tetemes értékével érdemlik meg a kincs elnevezését, hanem a tudományos, műtörténelmi és néprajzi becsokkal is valóságos kincsek. Az első volt a krásznai aranyrudak lelete, a mely, a mint annak idején e szakosztályban fejtegetni szerencsém volt, tisztába hozott egy nevezetes római közigazdasági kérdést, a mely iránt addig a legnagyobb szaktekintélyek is csak sejtelemként mertek véleményt nyilvánítani; a második a szilágy-somlyói kincs, a mely tárgyai sokaságával, sokféleségével még jobban meglep mint aranyemenyiségével; harmadiknak csatlakozik hozzájuk az apahidai sírlelet, a mely kevesebb aranyanyagot tartalmaz ugyan, de tárgyai szépségében nem enged semmit az előbbenek, sőt változatosság tekintetében némileg túl is tesz rajta; érdekes voltát pedig főleg annak köszöni, hogy egy tiszteletre méltó régiségnek, a melyet 1831-ben gonosz kezek elpusztítának, csaknem hű hasonmását hozván napfényre, ismét alkalmat nyújt az érdekelteknek szépségében gyönyörködhetni. Nekünk pedig ez a lelet kiválóan azért felette érdekes és becses, mivel sikerült nekünk birtokába jutni, és ma már büszkén mutogathatjuk régiség-tárunkban.

A lelet megtalálásának történelmét a következőkben foglalom egybe:

Folyó 1889. év július 14-én délelőtt mintegy 10 óraker állított bé hozzám Magyary Sándor apahidai haszonbérelő ur két cigány napszámos kíséretében, a kiknek egyikét már azelőtt ismertem volt, mivel az apahidai kavicsbányában lelt apró bronzstörödékeket és cse-

repeket hozott volt hozzám, és a kinek a neve Lőrincz András. „Uram,“ mondá Magyary, „ezek a jó emberek valami régiségeket lelték, és ide hoztuk, hogy ha beválik, vegye meg a muzeum számára.“ Ezzel a napszámos összefogott kötényéből elévett egy fekete kancsót és letette előmbé az asztalra. A kancsót a kezembe vevén, és látván, hogy felületének mind a négy oldalán dombormű van, első pillanatra öntött vasra gondoltam, de levén a kantán egészen friss törés, a mely tiszta fejrésben tündöklött, azt kezdém nagyítóval vizsgálgatni, a mire Magyary ur mosolyogva azt mondá: „igen, kérem, ez tiszta ezüst, és van még egy,“ ezzel oda állította a második kantát az elsőnek tökélyes hasonpárját, elérakta a kanták levált tömör ezüst füleit és az egyiknek letört szájpárkányát, és aztán e szókkal: „de van még egyéb is“ mosolyogva előmbé rakott egy csomagból egy sorozat kápráztató aranyékszeret. Magamhoz térve első ámulatomból kezdtem kérdezni, hogy e kincset hol lelték; „Apahidán a kavics-bányában“ volt a válasz. A csak oláhul tudó napszámosokat apróra kikérdezve, a következőket tudtam meg tőlök.

Tegnapelőtt délután kavicsásás közben egyikünk csákánya belévágott egy kemény tárgyba, a melynek az oldalát be is törte; kifejtettük a tárgyat, ez a kanta volt, a melynek az oldala be van zúzva, a kitört darab szilakra ment, csupán egy nagyobbacska töredéket birtunk megkapni. Azután óvatosabban kutatva tovább egymásután kiszedtük az ide hozott tárgyakat. Hija nincs, a mit kaptunk mind itt van.

Arra a kérdésemre, hogy nem voltak-e ezek a tárgyak valami edényben, azt mondták, hogy bizony akadtak ott nyomaira rozsdás vashoz szegzett fadaraboknak, és a mikor azt kérdeztem, hogy e nyomok nem koporsó nyomai-e, egyhangúan azt felelték, hogy biz' az lehetett, mert csontok is voltak közte. Hát koponya? kérdém, az is volt, de azt nem hoztuk el, ismét betemettük. Tudják-e hova? igen is, tudjuk.

De hát tudják-e azt, hogy az ily leletet nem szabad eltitkolni? Erre Magyari ur kijelentette, hogy ő ezt tudta és azért fel is jelentette a megyei hatóságnak.

Magyari ur tanácsára az egész leletet elvitték volt mindenek előtt Szathmáry Elek helybeli aranyműves és ékszerész urhoz, a ki a fémet megpróbálta és a leletet megbecsülte. Szathmáry ur becsüje az ő feljegyzése szerint a következő volt:

Az ezüst tárgyak összes súlya $255\frac{1}{4}$ lat, latjának fémértéke 1 fit 20 kr., régiségi becsértéke 10 frt.

Az arany tárgyak összes súlya $262\frac{1}{2}$ aransúly, aransúlyának fémértéke 5 frt 60 kr., régiségi becsértéke 10 frt.

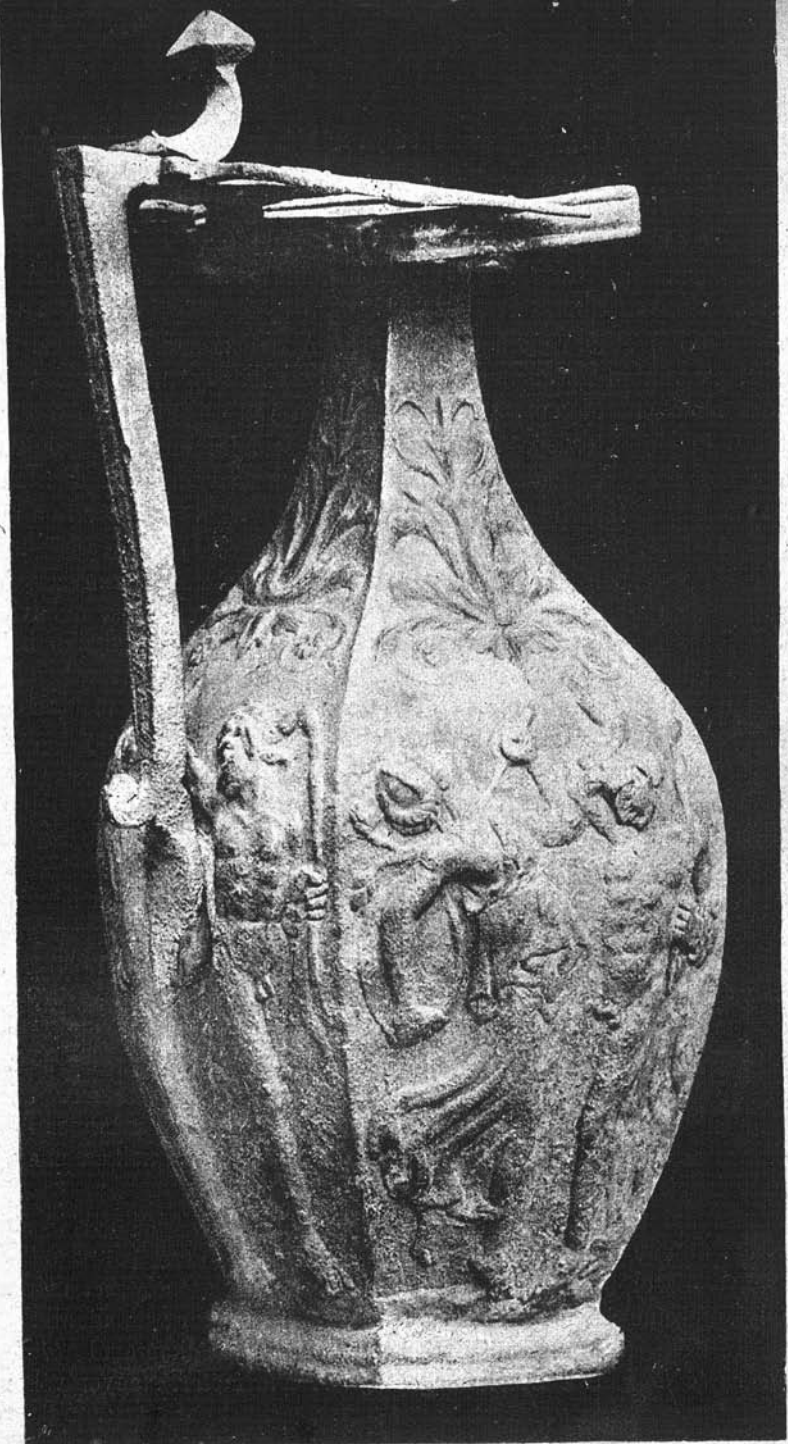
E szerint a lelet összes fémértéke tett 1776 frt 30 krt, a régiségi becsérték 5176 frtot, együtt 6952 frt 30 krt.

Azonnal átláttam, hogy a leletet annál kevésbé szabad a kezemből kibocsátanom, mivel Szathmáry ur maga kinyilatkoztatta volt, hogy 6000 frtot ő rögtön ad meg érte. Alkudozásnak tehát nem volt helye, és miután azt is megtudtam, hogy a lelhely nem magántulajdonos birtokán, hanem a község területén van, megígérttem a 6952 frt. 30 kr. kifizetését és a leletet azonnal lefoglaltam, oly kikötéssel, hogy kötelesek az eladó találók a koporsó maradványokat, csontokat és a koponyát is behozni, a lelhelyen pedig tovább nem ásni, a míg én ki nem megyek a lelet közelebbi körülményei felvételére.

Azon közben elterjedett volt a híre a leletnek, természetesen, legalább is tízszeresen nagyítva. A községi bíró, a papok, a kavicsbánya haszonbérloje, ennek munkavezetője mind megannyian beleestek a kincsvágy és az irígység lázába. A kincs találóit valamenynyien úgy tekintették, mint tolvajokat, a kik a kincs megtalálása szerencsáját tőlök elrabolták, s ennél fogva először is a négy napszámot nem bocsátották többet oda, hogy a koponyát felkeressék, hanem abból kiindulva, hogy a hol anynyi kincs volt, ott még többnek is kell lenni, lázas sietséggel neki estek a lelet helyének és rajta és környezetén oly vad túrkálást vittek véghez, hogy a mikorra én kimehettem a hely színére merőben lehetetlenné vált volt már bár csak a lelhelyet magát fekvése iránya és mélysége szerint pontosan meghatározni. E túrkálás közben még megeltek egy ékszertöredéket és egy gyűrűt, a melyet az első találók nem kaptak volt meg, de egyszersmind azt is kiderítették, hogy a sír, illetőleg a koporsó lelhelye nem lehetett mélyebben a föld színe alatt, mint legfőlebb 2 méternyire, mivel alig egy-két centiméternyire, alább ásva, már mindenünnen víz fakadt, holott a lelet még egészen száraz talajban feküdt volt. A hely maga egy mellékutczája a helységnek, a mely a temető keleti oldalán vonúl végig.

Enynyi tudomást birtam szerezni a lelet történelméről. Még összeszedtem egynehány töredéket a koporsóból és egy pár csontmaradványt. Ezzel be kellett érnem. Maga a lelet, a mely ma már az erdélyi muzeum régiség-tárában van, a következő tárgyakból áll:

1. Két, csaknem tökélyesen egyenlő ezüst kantából (*lásd a mellékelt táblát*¹). E kancsók magassága 31 centiméter. Nagyon vékony

I-sõ täbla

11-ik tábla.

falú edények ezek, s egyike se maradt meg egészen épen. Tömör fülé mind a kettőnek le van válva, éppen úgy a fül tetején volt fel álló gombos peczek, a mely csak egy példányban van meg, ez is csonka. Oka ennek, hogy e részek oly forrasztó anyaggal voltak oda forrasztva, a mely egészen elmállott. Meglehetős esetben négyszögű talpon, a melynek a magassága 10 miliméter, oldalhossza 8 centim. emelkedik fel a négyszögű alaprajzú edény felfelé hasasodva, a mig mintegy $12\frac{1}{2}$ centiméter magasságban eléri legnagyobb öblösségét, a hol mindenik oldalának 12 centiméter az egyenes szélessége, innen összehuzódik egy hasonlóképpen négyszögű átmetszetű palackszerű nyakba, a melynek a tetején egy 3 miliméteres magasságú karimával szegélyezett négyszögű szájpárkány ül, a melynek egyik oldala közepén egy félkör-alakú csatorna van. Az egyiknek a szájpárkánya el van görbülve, és így alakja az ábrán²⁾ igen jól látható; oldalhossza $8\frac{1}{2}$ cm.; a másiké a kiemeléskor letört; és a levételkor csak viaszszal volt a helyére ragasztva. A fül teteje lapos és széles, és villaszerű kivágással veszi körül a szájcatorna karimáját, a melyhez hozzá volt forrasztva. Maga az a felső lapja a fülnek át van törve és egy kikarélyozott szárú egyenszárú háromszögöt mutat, a melynek köríves karélyú száraihoz egy-egy sujtásszerű kacsakaringó tapad. A háromszög csúcsához illeszkedik a tulajdonképpeni fül, egy négyszögű átmetszetű tömör ezüst rúd, a mely alól egy levélforma lapba végződik, a melylyel az edény oldala közepéhez volt forrasztva. Mind a négy oldala az edénynek domborművel ékes, ugyanis mindeniken egy borostyán-lomb-koszorús csaknem egészen meztelen férfialak göcsös és felül kissé meggörbült bottal a kezében és egy nagyon könnyű öltözetű nőalak áll, két oldalon a nő hátrahajolva hátat fordít a férfinak, a ki kezét a feje felett kinyújtva feléje hajol, holott a harmadik oldalon szembe állanak egymással, a negyediken pedig a férfi fordít hátat az őt követni látszó nőnek és erősen megmarkolt botját maga előtt tartva arcát visszafordítja a nő felé. A lábaik állásából és a ruhák lebegéséből látni lehet, hogy tánczot járnak, és az a meglehetős nagy lapos kerek tárgy, a melyet a nő egyszer jobb hóna alatt, a másik oldalon bal vállán tart, alkalmasint nem egyéb, mint az a csörgő kézi dob. a mely a Bacchus papnők rendes jelvénye, és én hajlandó vagyok az egészet egy fauntól és bacchanstól járt bacchikus táncz négy fordulatának tekinteni.

²⁾ I. II. tábla.

A tánczot lejtő ez alakok felett mindenik oldalán egy-egy rész-arányos lombdísztípmény tisztán és művészién van alakítva, és tökélyben semmit se enged e dombormű a római művészet fénykorából való legszebb alakításoknak, holott a talpazat és a fül fogantyú rúdja meglehetősen kezdeties. A legelső kérdés azonban, a melyre feleletet kerestem, az volt, hogy öntvény-é ez a két kanta vagy vert munka. A fémnek a töréseken látható szemcsés-jegezes szövete és a forrasztás minden nyomának hiánya öntésre mutat, holott az edény fala vékonysága, a mely alig 2 miliméternyi, és az a körülmény, hogy az edény belsejében világosan megvannak a külső domboridomoknak tökélyesen megfelelő mélyedések, vert műre engednének következtetni. Mégis az anyag torha és törékeny volta öntés mellett szól, ha csak nem akarjuk feltenni, hogy az eredetileg hajlékony vert ezüst a föld alatt a kiállott vegyhatások következtében váltotta merev és törékeny szemcsés voltát, a mi nézetem szerint alig feltehető. A fülek azonban kétségtelenül vert ezüsből vannak.

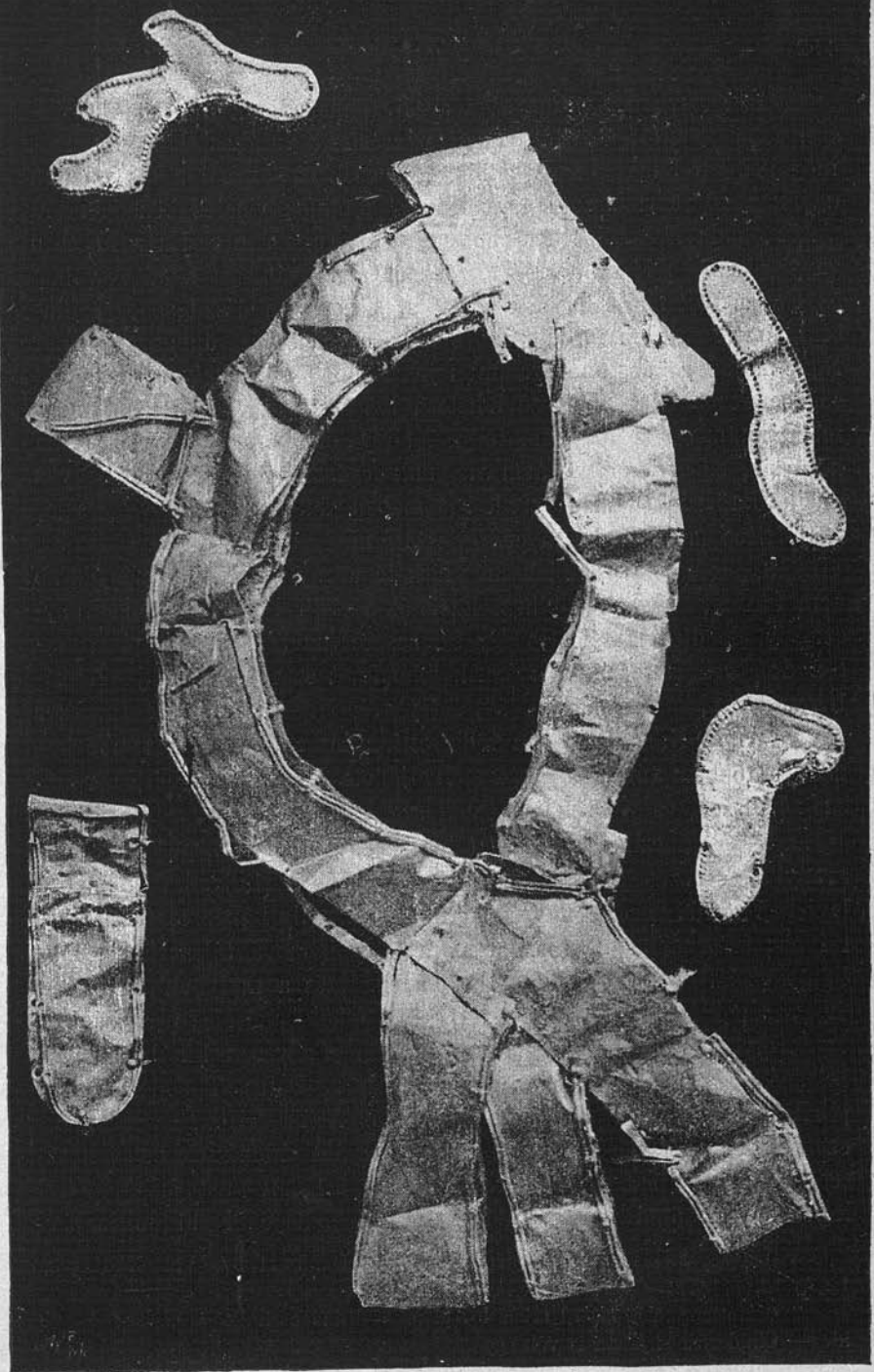
A rendelkezésemre álló irodalomban ezekhez a kancsókhoz hasonló edényeket nem találok; némileg emlékeztet rá egy ezüst kancsó, a melyet a nemzeti muzeum régiségtára nem rég szerzett (honnan? azt most itt nem tudom); de a fül formája tökélyesen ugyanaz, a mely az Athanarich vizigóth király kincséből származó arany kancsón, és némi változással az ugyanonnan való kétfülű aranycsészén látható.¹⁾ Az edények ily idomú fülei tehát, úgy látszik, goth ízlésűek, és Athanarich korában (369—372 Kr. u.) divatoztak, a mi jogot ad e divat keletkezését jóval korábbra, mintegy a 4-ik száz elejére tenni. Hogy azután meddig maradt fenn, alig lehet meghatározni, különben is kényes dolog, ebből a lelet korára következtetni. Hiszen az ily drágaságok mindig túl élnek a magok korát. Anynyit azonban még is merek állítani, hogy ezek a kanták nem keresztény művész készítményei, holott a kivitel nem csak tiszta romlatlan műízlésről hanem a tökély magas fokán álló műtani gyakorlottságról is tanúskodik. A művész, ha maga nem volt is római, de bizonyára római mestertől tanult, római mintát utánozott. Jól tudom, hogy a fémből dolgozó mesteremberek és művészek, tüzetesen az ötvösök a

¹⁾ Hottenroth, Trachten der Völker, I., 70 tábla, 29. 25. — Lindenschmit, Handbuch d. deutschen Alterthumskunde I., Taf. XXXVI, 2, Taf. XXXVII., 3. a petroszai leletből.

germánoknál nem csak a nagyon korai őskorban már szerepelnek, hanem kiváló tiszteletben is állottak, sőt úgy szólván fő képviselői a művészetnek, nem ritkán a tudománynak is; úton útfélen találkoztunk velök már az ősnémet hit- és népregékben, hol csodaszépségű fegyvereket és ékszereket készítve, hol bölcs tanácsokat adva, és mindenütt nagy tiszteletben állva, a mi arra mutat, hogy nagy művészek lehettek; de azért még se bírom magammal elhíttetni, hogy ezeket a kantákat német művész a maga saját eredeti feltalálása után készíthette volna. A pogány német ez esetben germán hitregéből szelmele volna ki a tárgyát; keresztény német abban a korban nem ábrázolt volna pogány hitregére vonatkozó jeleneteket. Ezért én ezeket a kantákat római vagy legalább is római mintát utánzó vagy legalább is másoló készítményeknek tartom, és hajlandó vagyok készítésök korát inkább korábbra mint későbbre tenni; hogy túlságba ne essem, a 4-ik száz elejére teszem keletkezésöket.

Mostani állapotukban kívül-belül egy csaknem fél milliméternyi fekete kéreg borítja. Még nem sikerült kiderítnem, hogy ez a kéreg arra mutat-e, hogy tűz hatásának voltak kitéve, vagy pedig onnan származik, hogy a sótartalmú talaj vegyhatása klórezüst réteggé változtatta az ezüst felszínét. Dr. Fabinyi Rudolf tanártársam éppen most foglalkozik e réteg vegytani vizsgálatával.

2. Az arány ékszerek közül első sorban említem azt a szalagsokorszerű lemezdiszt, a mely a harmadik tábla közepét foglalja el, és a melynek az alsó bal szegleten látható töredék kétségtelen tartozéka. Ez a dísz nagyon vékony aranylemez szalagból áll, a melynek a szélessége 18 és 25 milliméter közt váltakozik. A szalag két rétvű, felső és alsó lapjait vékony aranyszegkek foglalják egybe, a melyek hossza kétségtelenné teszi, hogy a két lemez közt egykor valami más anyag volt, alig ha nem vastag bőr, mert a szegecskék $7\frac{1}{2}$ milliméter hosszúak. A felső lemezszalag széleit éppen úgy mint az alsóét, kettős vékony bordaalakra lapított aranysodrony díszíti, a melyet ugyanazok a szegecskék foglaltak oda; a hol ez a dísz hiányzik, a szalagok szélein még látható lyukak mutatják, hogy ott is volt. Hogy ez az ékszer úgy, a mint most van előttünk, nem egész, világos, és én azt sejttem, hogy sokkal nagyobb volt; hová lett a hiányzó része, nem tudhatni; a lelet közt nem voltak. Az a kérdés keletkezik itt, hogy ez mi lehetett?

III-ik tábla.

Az aranylemez vékonysága arról tanuskodik, hogy önálló ékszer nem lehetett, hanem valamire erősített küldisz lehetett csak, még pedig tekintve, hogy a lemezek szélídsze mind a két oldalon ugyanaz, olyas valamin kellett lennie, a minek viselés közben mind a két oldala látható, tehát nem öv, nem ruhadarab. Ha a leletben vagy közelében lócsont vagy lószerszám maradványára akadtak volna, az ember hajlandó lehetne e dísz is, lószerszám díszítésének tekinteni, ám ilyen nem fordult elő, s így ez a feltevés önkényes esik. Nem marad egyéb, mint valami fejékre gondolni. Hogy a maga épességében ez a fejdísz milyen lehetett, azt annál kevésbé lehet megmondani, mivel se azt nem tudjuk, hogy mekkora és milyen része hiányzik, se arra nézve nem vagyunk egészen bizonyosak, hogy a meglevő töredék a maga eredeti idomában van-e előttünk, vagy sem. Alább lesz még alkalmam erre visszatérni.

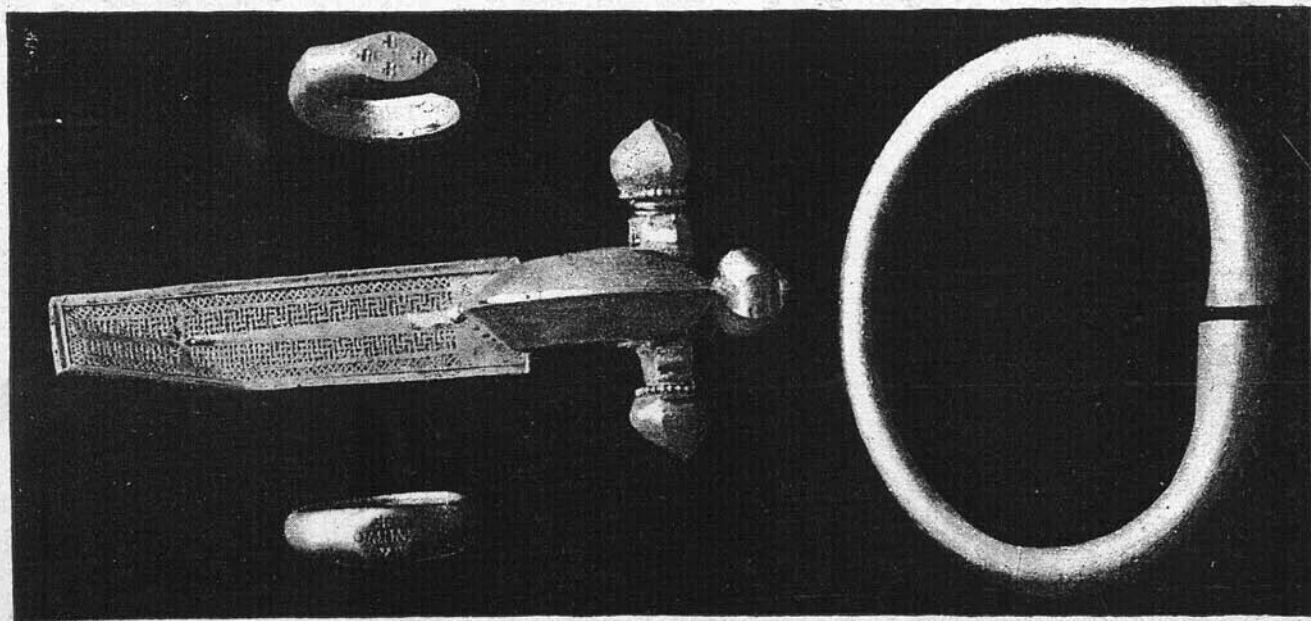
3. Az ugyan e táblán még látható aranylemez díszítménydarab nem tartozhatott az előbbihez. Ezeknek a széliről hiányzik a sodronyszegély, de díszíti széleiket egy szemcésorvonal, a mely egyik oldalon domború, a másikon homorú, tehát volt színe és fonákja. A szélükön levő likacsok mutatják, hogy valamire rá lehettek szegezve vagy varrva. Hihetőleg ilyen több volt, mint a hány a kezembe került, a többi a túrkálás közben elkallódott. Ezek már lehettek ruhaszegélydíszek, és valószínűen azok is voltak.

4. Következik a negyedik tábla alján látható karperecz, tömör aranyból, egészen sima, öszszeérő végei felé vastagodó és domború lapban végződő kerek aranyrúdból hajlítva. Az ily karpereczek nagyon régiak; ősfarmájok alkalmasint az, a mely homorú tálszerű két lapban végződik és nem alkot teljes karikát, és a melynek egy igen érdekes példányát 1834-ben tiz társával Irlandban, Mayo grófságban egy nagy kő alatt lelték.¹⁾ A miénknek tökélyesen hű hasonmása leledzett a pouani kincsben, a mely állítólag Detre (Theodorich) sírjából került,²⁾ a ki 451-ben Chalonsnál az Attila elleni csatában elesett és első ily nevű vizigoth király volt. A miénknek belső hosszabb átmérője 7·3 centiméter, a rövidebb 5·1 cm; vastagsága, a hol legvékonyabb 6 milliméter. a legvastagabb bütűjénél 11 milliméter.

¹⁾ Transactions of the R. Irish Academy, Dublin 1837, Vol. XVII. pag. 12 és 13.

²⁾ Hottenroth i. m. 70 tábla 13. idom. — Lindenschmit i. m. 294. l. 238 id. — Childerich sírjában is volt egy.

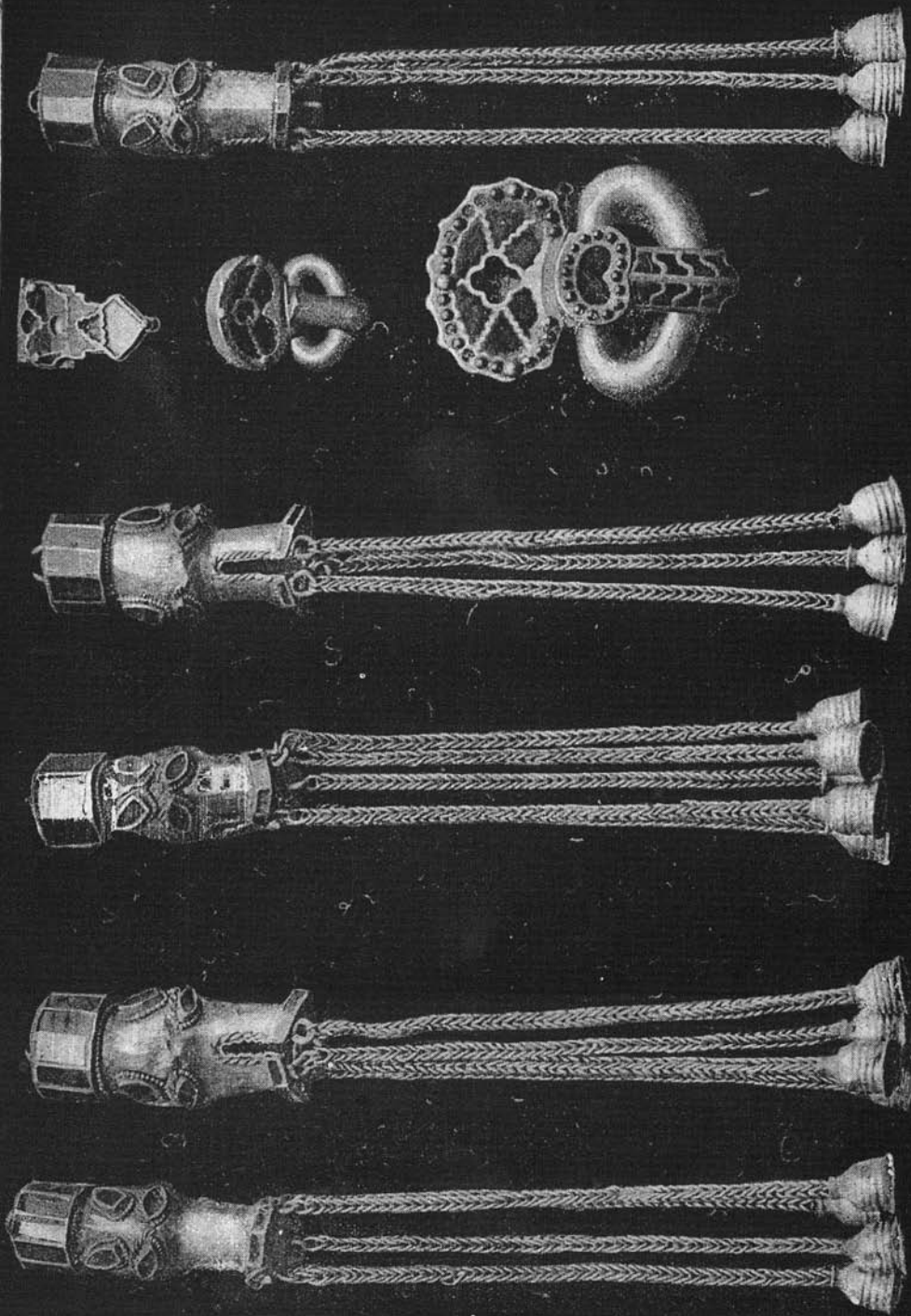
Vétségből e tábla fel van fordítva.

5. Az 5-ik táblán van öt darab csüngő. Egy 8—12 oldalú arany hasábból, a melynek a tetején két sodronyfül van, és a melynek mindenik oldalát egy-egy vékony szélbe foglalt átlátszó almandin lapocska borítja, apró gyöngysorkeretből egy felfordított körtve alakú díszítmény nyúlik le, a melynek bunkós teteje lefelé hengerded nyakba megy át, a mely alól ismét egymásfelé lejtő, fél hatszög alakú gallér forma párkányban végződik, a melynek szélei ismét almandin lapocskákkal ékesek. Szembe nézve a bunkós részen négyágú csillag idomban látunk gyöngysorba foglalt négy köpűt, a két felső alsó végén csonka nagy, az alsó teljes de kisebb búzaszem alakú és mindenikben éppen oly idomú almandin lapocska van; oldalról nézve látjuk, hogy a nyakba alólról egy szájnylás forma hasadék nyúlik bele, a mely sodronyfonadékkal van szegélyezve és az egésznek oly idomot ad, mintha két disznófü teteje volna egymáshoz illesztve. Az alsó párkány zárlapján öt sodronyfül van, a melyek mindenikén egy-egy sodronyfonatú lánczon egy vékony lemezből készült zárt harangidomú csüngő lóg. Az öt csörgő azonban csak egyiken van meg mind, más kettőn csak négy, a utolsó kettőn csak három maradt meg, a többi elveszett. Némely helyt az almandin lapocskák eltörtek és kihullottak, itt aztán látszik, hogy a foglaló köpűk feneke finomul meg van rovátkolva, részint azért, hogy a követ tartó ragaes jobban oda tapadjon, részint azért, hogy az átlátszó kőlapocskák csillogóbb fényben ragyogjanak. Az egész mű rendkívül magas műtani tökélyről tanuskodik, ma is becsületére válnék az ily munka akármelyik ötvösnek. E csüngők egész hossza 15·5—15·6 cm., ebből esik a szegletes feje 1—1·2 cm., a disznófüalakúra 3·5—3·7 cm., a lánczoecskákra 11 centim.

Hogy ezek a csüngők mint egyszersmind csörgők valamin lógtak, és arra szolgáltak, hogy minden mozdúlatra halkán bár, de még is hallhatóan csörögjenek, első pillanatra világos. De mi volt az a valami, a min csüngtek, az kemény kérdés. Azt hiszem azonban, nem járok nagyon messze a valóságtól, ha azt a valamit fejedelmi fejéknek vagy koronaszerű süvegnek tartom. Éppen a fej az, a mi még beszéd közben is legtöbbször mozog, és legtöbbször hallathatja azt a halk csengést, a mely e csüngők rázásánál hallik.

Ha ez a feltevésem nem csal, és eddigelé hiszem, hogy nem csal, az a szalagcsokorszerű ék, a melyet 2) alatt leírtam, éppen

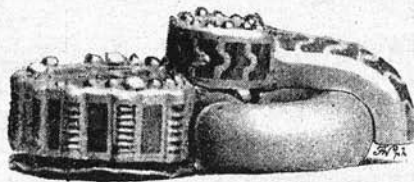

V-ik tábla.

ezen a süvegen díszelgetett. Miképpen és mily alakban, igaz, nem tudom megmondani; de hogy ily csüngők koronákon valósággal voltak, kétségbe nem jöhet; a byzancezi császárok és császárnék koronáin rendszeren ott vannak, és a magyar szent koronáról se hiányznak. Tudtomra ilyeneket még nem leltek sehol; a Recesvinthus fogadalmi koronáin a Hétel Clunyben levő csüngők más célra valók s nem is ilyen alakúak.

6. E csüngőkhöz csatlakozik legközelebb az a gyönyörű csat, a mely ugyan e táblán a negyedik és ötödik csüngő közt legalól látható. Egy hosszúdad kerekségű lapos dob, a melynek az alja síma aranylap, egy centiméter magas oldalszéle, a meddig szabadon van, tizenegy oszlopszerű kidudorodással, a melyet keresztvonalok díszítenek, éppen anynyi téglányalakú térre van osztva, a melyek mindenikét egy-egy almandin lapocska tölti ki; a dob erős felső lapja, a mely különben oda van forrasztva almandin gyöngysorral körített rezcsés szélű kerületet mutat, a melynek a közepén egy négylevelű rózsza alakú négy félkörbe zárt nagy mély üres köpű van, a melybe alkalmasint kő volt foglalva, de milyen, azt nem lehet tudni; innen kiinduló kigyóvonalú sugarak a kerület lapját hat czikkre osztják, a melyek mindenikét egy megfelelő alakú almandin lap tölti ki; a dob vékonyabb alsó lapját szögek foglalják le, de lazán; az a bőr vagy szövet, a melyhez a csat erősítve volt, e lap és a dob közé volt szorítva. A dob alsó szélihez két erős sodrony-gyűrű van erősítve, a melyben a csat tömör arany karikája forog, és ugyan e szél tetejéhez van csaknem mozdíthatatlanul foglalva a tömör peczek, a mely egy lapos szívalakú,

felül almandin gyöngyöktől körülvelt hasonló idomú almandinlappal ékített

hengerded doból indul ki és félhenger alakú átmetszettel a karika alsó szélire görbül; a kis dob

oldala \perp alakú válaszfalakkal elválasztott almandin-lapocskákkal van kirakva, a peczek felső domború lapját egy szélesecske borda választja két csíkra, a melyeket ismét hatytyúnyak-idomú arany választékok almandinnal kirakott apróbb terekre osztanak. A csat méretei a következők: a dob-alakú csatfej hosszabb átmérője 4 cm., rö-

videbbike 2·5 cm.; vastagsága 1 cm.; a karika belső hosszab átmérője 2·8 cm., a rövidebbik 0·9 cm., vastagsága 0·9 cm.; a peczekfő hosszabb átmérője 1·9 cm., a rövidebbik 1·4 cm., a tulajdonképpeni peczek hossza 2 cm., a peczek vastagsága a fejnél 7 milliméter, a legörbült végénél 5 milliméter. Semmi kétség, hogy ez a csat egy őv öszszecsatolására szolgált, és minthogy nagyon valószínű, hogy az őv hevedere bőrből volt, ennek pedig semmi nyoma se maradt, azt kell gyanítanom, hogy ezt a bőrt nem a rothadás emésztette meg, hanem a földben élő férgek és rovarok falták fel, a miből aztán könnyen megérthető, hogy a fejék bőrsüvegének se maradt semmi nyoma.

E csat különben minden tekintetben hasonlít az I. Childerich frank király 1653-ban Tournayben felfedezett sírjában talált két csathoz,¹⁾ csak hogy ezek csonkák, a miénk ép és a díszítés különböző. Childerich meghalt 481-ben.

7. E csattal hasonló szerkezetű egy más kisebb csat, a mely alkalmasint valamely nyakéken volt, csak hogy ez sokkal egyszerűbb; oldalszélei símák és a peczeknek sincs se dobja se almandin díszítése. Ennek a dobja is a felső lapján kerülék idomú, a kerülékalakú almandin csak négy czikkre van osztva, a közepin az üres köpű kerek és a szélén csak három gömböcske van, az alsó lapot oda foglaló szegek fejei. Ehhez hasonlót is találtak a Childerich sírjában.²⁾

8. Egy almandinlapokkal borított aranylemezből való ékszertőredék áll a két csat felett ugyanazon a táblán, alkalmasint kapocs vége. Ez egyike azoknak a daraboknak, a melyeket utólagosan találtak, de első pillanatra szembe ötlő, hogy úgy anyag mint munka tekintetében hozzá tartozik a többihez.

9. A negyedik táblán a karperecz felett két gyűrű látható. A jobbról álló egy pecsétnyomó gyűrű tömör aranyból, a melynek a feje felé töréssel vastagodik a karikája, maga a fő pedig kerülék idomú lap, a melyen négy egyenszárú kis kereszt (görög kereszt) van bevésve. A mi ezen a gyűrűn a súlyán kívül még nevezetes, az, hogy a kopásnak rajta nincs semmi nyoma, olyan most is, mint ha ma került volna ki az ötvös műhelyéből. A többi tárgyak finom munkájához képest ennek az egyszerű sima felülete esetlennel látszik, ol-

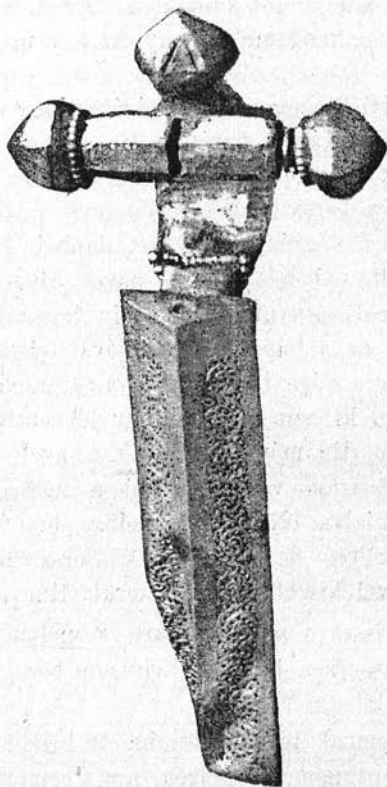
¹⁾ Hottenroth i. m. 72 t. 58 és 65. — Dahn, Urgeschichte der germ. u. rom. Völker, 3. köt. 143. l. 6 és 7. (Berlin, 1883.)

²⁾ Hottenroth i. h. 56.

dalszélei éles és ép volta arra enged következtetni, hogy tulajdonosa csak nagyon rövid ideig vagy tán éppen nem is viselte az ujján. A bal felől levő gyűrű az utólagosan talált tárgyak másodika, és elején azt a gyanút ébresztette bennem, hogy nem is tartozott ehhez a lelethez, és noha alaposan végire járva meggyőződtem, hogy ugyanott találták, most se enyészett el egészen az a gyanúm, hogy még se tartozik a lelethez. Alakjára nézve hasonló ugyan ez is a másikhoz, nagyságuk is talál, de anyagja sokkal halványabb, tehát nem oly tiszta arany, azonkívül nagyon kopott, a mi hosszszas használatra mutat. Legérdekesebb ezen a gyűrűn a fején levő felirat. Egy kis görög kereszt alatt áll szép tiszta római betűvel e név OMHARVS, még pedig nem visszás betűkkel, a mint pecsétnyomón várná az ember, hanem egyenesen és tisztán olvashatóan. Már akár valóban neve ez az itt temetve volt úrnak, akár nem, annyira bizonyos, hogy a név történelmileg ismeretlen, a kereszt felette keresztényre enged következtetni, és a név latinus végzete elárulja, hogy nem áll előttünk a maga eredeti valódi hangzásában. Nem lehetetlen azonban, hogy ez a gyűrű nem is volt a halotté, hanem valamely barátja, hű szolgálója, tán papja tette emlékül a drága halott sírjába. Mindenképpen azonban tanuskodik ez a gyűrű erős római befolyásról, ha nem merem is azt állítani, hogy az ide temetett főnök a római birodalommal szövetségben volt vagy tán éppen a császár szolgálatába szegődött törzs főnöke lehetett.

10. Következik most egy darab a mely izlésem szerint legszebb, felfogásom szerint legérdekesebb darabja az aranyeletnek. Ez egy tűző kapocs (fibula) erős aranylemezből. Egy hatszögű átmetszetű kereszttrúdhöz, a mely a két végénél gyöngyszemcsés karikával elválasztott hegyes süvegalakú két gombban végződik, a közepén egy felül éles háromszögű átmetszetű kecsesen görbülő íves kar csatlakozik, a melyet nagyobb erősség kedvéért a kiinduló pontján gyönyörűen metszett és látható oldalán lombdísszel ékes két támasz fog le. Ez az ív hátul éppen oly gombban végződik, a milyenben a kereszttrúd is; elől egy gyöngysor karimában végződik, a melynek az ív felső élin álló szeme tetemesen nagyobb a többinél; ettől kezdve az ív vékonyodik egy elkerekített nyakba, a melynek külső díszítése úgy mutat, mint ha sodrott finom aranyszállal volna körülfonva. E nyak aztán rá tapad a rúd felső lapjához, a mely az imént említett

gombbal ellenkező irányban egyenesen nyúlik el. Ez a rúd is háromszögű átmetszetű, csakhogy ennek az éle alól van (l. a felső oldalt a 4-ik táblán, az alsót a szövegbe nyomott ábrán), felső egyenes lapját közel a szélehez egy finom ormó keríti, ezen belül a három szabad oldalát apró ferde kereszttekből alakított, áttört, keskeny rostélyszalag veszi körül, és ezen belül csak nagyon keskeny sima szalaggal elválasztva az egész tért derékszögű maeanderdíz töltibe, roppant finomul áttörve. E maeanderből kiválik egy hosszú szárú (latin) kereszt, a melynek teteje és oldalági

végződve a kerítő rostélyzatba is belenyúlnak. Az alsó két oldallapot is kacsaringós lombdíszsáv éppen oly finom áttört munkában ékíti. Felülről nézve a kereszt-rúd jobb oldali véggombja balra kanyargó csavarral kicsavarható (az idomban ki is van csavarva úgy, hogy a csavarnak két kanyargása látszik); alólról nézve a kereszt-rúd közepén egy rést látunk, a melynek a hasábos rúd alaplapja

közepén egy lyuk felel meg, a hátsó gombon pedig egy háromszögű bémélyedés, jelölve a (sajnos! meg nem talált) tű megerősítése módját és fejének a helyét. Ugyan is az e tűző kapocshoz tartozott tűnek alkalmasint arany gombja volt, oldalán pedig egy lapos füle, a mely a kereszt-rúd részébe illeszkedett és a rúd lyukába eresztett tű lefoglalására úgy szolgált, hogy a kicsavart gomb belső szegét a becsavaráskor átbocsátotta, s így mozdíthatatlanná tette a tűt.

A kapocsnak egész hossza a hátsó gomb végpontjától a rúd végeig 11·5 centiméter, a kereszt-rúd hossza a gombok nélkül 2·5 cm., azokkal együtt 5 cm.; a végrúd felső lapja 7·2 cm. hosszú, 1·8 cm. széles.

A díszítést és a végrúd átmetszetét kivéve tehát ez a tűző kapocs hasonmása a Childerich féle (1831 óta végképpen eltűnt) tűző kapocsnak,¹⁾ és ez teszi kiválóan érdekessé. Minthogy Lindenschmit a maga leírásában különösen kiemeli a kapocs e csavaros zárását, nem tagadhatom meg magamtól, hogy itt egy más elmés zárást ne említsek.

Van az erdélyi muzeum régiségtárában egy tűző kapocs bronzból, a melyet Torma Károly barátom Mojgrádból hozott még az ötvenes években. Ez a bronz-kapocs jóval kisebb, de alakra nézve éppen olyan Tűje a keresztrúd közepén levő résben egy szeg körül szabadon mozgott, a végrúd pedig két lapból álló, a melyek az egyik oldalon nyílt s befelé táguló fiókot alkotnak és e fiókban lóg egy nyelv, a mely átnyúló szegen oly hosszúko hasítékkal van felfüggesztve, hogy ha a kapcsot végrúdjával felfelé kissé megrázzuk, a nyelv, a melynek a vége félhüvelyre van összehajlítva és azért a fiók szűk oldalrészén ki nem fér, mintegy fél centiméternyire kibúvik és akkor kihajtható. Ha már most a tűt a nyelv félhüvelyébe fektetjük és a nyelvet aztán visszaszorítjuk a fiókba, a tű mozdíthatatlanul le van foglalva. Nevezetes dolog, hogy Paget János ur 1863-ban e tű tökéletes hasonmását Olaszországból hozta és még később egy valamivel kisebb példány került Hunyadmegyéből.

De térjünk vissza a mi leletünkre, a melynek tárgyait immár a hogy birtam, hűségesen leirtam. Leírásom hézagait ugy is pótolják a jól sikerült ábrák.

Szives olvasóimnak már is feltűnhetett, hogy ez egész sírleletben, mert hogy az, ahhoz nem fér kétség, nincs semmi nyoma fegyvernek vagy fegyver alkatrészének. Már pedig, ha fejedelmet temetve drágaságait melléje tették a sirba, hogy maradhatott el a férfi legmértöbb ékszere, a fegyvere? Ez arra a gondolatra juttat, hogy nem lehetetlen, hogy ez nő sirja, és az a gyűrű, a melyen az Omharus név áll, a férjeé lehetett, tán éppen jegygyűrűje.

Következik most a legfogasabb kérdés, a lelet korának a kérdése.

Minthogy semmi jel sincs, a mely az eltemetett halott kilétére engedhetne csak hozzávetőleges következtetést is, egyenesen csak

¹⁾ Ennek rajzát l. Lindenschmit i. m. 424 lapján és Dahn i. h. 8.

arra vagyunk utálva, a mit a tárgyak magok árulnak el mi és minő voltokkal. A lelet az erdélyi részek észak-nyugati táján a Szamos völgyében jutván napfényre, az itt eltemetett halott okvetetlenül oly törzshöz tartozott, a mely annak idején e vidéken tanyázott. A koporsóról csak annyit tudunk, hogy fából volt és meg volt vasalva; de hogy milyen volt, azt abból a kevés nyomból, a melyet a rothadás a fából, a rozsda a vashól meghagyott, még csak sejteni se bírjuk.

A sír nem volt köztemetőben, mellette és körülötte semmi nyoma más síroknak; de nem lehetetlen, hogy országút mellett volt; csaknem biztos nyomok mutatják, hogy a rómaiak szamosvölgyi országútja ezen a völgyen haladt végig.

A halott kétségen kívül keresztény volt. Már akár katolikus volt, akár áriánus, csak római érintkezés, római befolyás avathatta be a keresztény hitbe, és ha nem volt is született római, mivelődése, már t. i. a mennyi volt, csak római — ha szinte kelet-római is — lehetett.

De mindezek a valószínűségek nem nyújtanak még kellő támpontot a kor meghatározására

A kantákról már fennebb megmondtam, hogy a lelet legrégibb darabjainak tartom, egyfelől azért, mivel a rajtok levő domborművek alakítás és kivitel tekintetében nem csak tiszta klaszszikus műizlésről, hanem kivált mint öntvények magas fokú műtani tökélyről tanúskodnak, és másfelől, mivel e domborművek tárgya még egészen pogány. A fülek alakja, igaz, a petroszai lelet korára (Athanarich? 360—381 Kr. u.) mutatna, és ez már csak azért se volna lehetetlen, mivel tudva levőleg ez egyszersmind Ulílas kora is, a melyben a kereszténység kezd terjedni az e vidéken akkor megtelepedett góthok közt, a melyben tehát igen jól lehet képzelni, hogy a már keresztény góth családoknak még sok pogány emlék lehetett birtokában. De ez az idom éppen nem zárja ki a jóval korábbi készülhetés lehetőségét. Hiszen ez idom első nyomai már kezdenek mutatkozni a Mykenaeben lelt arany edényeken¹⁾; megtalálom egy nagyon régi etruszk cserépkantán²⁾; két ezüst edényen a hildesheimi leletből³⁾; és

¹⁾ Schliemann leletei közt, Hottenroth i. m. 28. tábla, 9.

²⁾ U. o. 42. tábla, 35.

³⁾ U. o. 53. tábla 19., 27.

így, ha a pétroszai kínés elrejtése idejét helyesen tesszük is 380. tájára, a mely évben Athanarich Byzanczba menekülni kénytelenült, az elrejtett tárgyak készítése idejét bátran tehetjük jóval korábbra.

Könnyebb az eligazodás az arany ékszerekkel. Ezeken alak, műízlés, kiviteli tökély és anyag oly édes testvére a Childerich sírjában lelt ékszerekének, hogy az egykorúság nem is jöhet kérdésbe. Egy iskolabéli művek ezek anynyira, hogy akár egy műhelyből is kerülhettek volna. Ám Childerich frank volt és még pogány, holott a mi halottunk semmi esetre se lehetett frank és bizonyára keresztény volt.

Childerichet 481-ben temették el, de bizonyára a vele sírba rakott ékszerek nem abban az évben készültek, hanem jóval korábban. A mi halottunk nem kerülhetett sírjába azután, hogy törzse e keleti tájakról elvonult; de hát melyik törzshez tartozott? Már most tudjuk, hogy ezeken a vidékeken a 4-ik száz második felétől kezdve egészen 488-ig, a mikor elindultak Theodorich alatt Italia elfoglalására a góthok voltak megtelepedve; tehát a mi halottunk góth vala és e szerint 488 előtt halt meg. Mindez igen jól talál egybe. Elmondhatjuk, hogy a mi sírletünk a Childerichével egykorú, mintegy 480 táján került sírba, tárgyai készülhettek 450 és 480 közt, a mi elég valószínűséggel elég szűk határok közé szorítja az aranyékszerek készítése korát; az ezüst kanták vagy 50 évvel régiebbek is lehetnek.

Még azt lehetne kérdezni, hogy hol készültek az ötvösség e remekművei. Én nagyon tisztelen a germánok ötvöseinek művészetét és ügyességét és hiszem is, hogy sok szép és jóízű munka került ki a műhelyeikből; de bocsássanak meg nekem német atyámiai, ezeket az ötvösmunkákat még se bírom germán mesterembernek tulajdonítani. A germán törzsek még ekkor is mozgó állapotban voltak, a vándorélet pedig éppen nem kedvez oly berendezett műhelyek keletkezésének, a melyenkből ily művek kerülhetnek ki.

Galliában és a Rajna mentén a régi római telepvtárosokban lehettek és voltak is, ám ezekben nem germán, hanem római mesteremberek működtek; itt a keleten nem volt úgy. Tudom én jól, hogy például a középafrikai négerkovács, a kinek még kalapácsa sincs, egy kézzel fogott kavicskóval oly nyílhegyet kovácsol vasból, a melylyel egy európai fegyverkovács se szégyelné meg magát; de a

vas nyílhegytő. addig a tűző kapocsig, a melyet itt bámulunk, óriási a távolság.

Én tehát ezeket az ékszereket mind római műveknek tartom. A legutoljára leirt tűzőkapocs egész alakjával tiszta római, a többi darabok, igaz, nem mutatnak római műizlést; de a műipar terén oly magas tökélyre emelkedett rómaiság tudott más népek szája izére is dolgozni, és ha a mai angol gyárak japáni fegyvereket küldenek Japánba és az egész keletet elárasztják keleti himzésű fátyolszövetekkel, fel lehet és fel kell tennünk, hogy a római és kivált a byzanci ötvösök el tudták sajátítani és lesni a birodalom szomszédjában megtelepedett barbár törzsök izlését, és hogy aztán mint élelmes üzletemberek ki is tudták használni fölényöket az előttük megnyílt vásárokon, egészen eltekintve attól a körülménytől, hogy a színleg barátság és tisztelet jeléül, tényleg kikötött és köteles adó fejében a birodalom határait ostromló népek fejedelmeinek „ajándék“-ba küldött értéktárgyak kétségtelenül byzanci és római műhelyekben készültek, és aztán éppen mint fejedelmek kincsei nem csekély befolyással voltak az ősnemzeti műizlésre és fejlődésére. Lám, fennebb említettem két bronz kapcsot, a melyek egyike Mojgrád barbár telepből, másika Olaszhonból került és a melyek az össztévesztésig tökélyes ikrek. Bizonyára nem a mojgrádi készítményt szállították Itáliába. Innen is van, hogy a góth sírban Apahidán és a frank sírban Tournayban ugyanazokat az ékszereket leljük, ezek is, amazok is római műhelyben készültek, se frank, se góth ötvös nem készíté.

Mi pedig, szemlélve e gyönyörű tárgyakat, csodáljuk azt a tökélyt, a melyet az ötvösök méltán szabad művészetnek minősített műipara elért volt már ezelőtt ezernégyszáz esztendővel és hálát adunk az anyaföldnek, a mely a kegyelettől egykor rábízott kincset enynyi ideig megóvta és most oly körülmények közt adta vissza, hogy továbbra mi is kegyeletesen megőrizzük mostani és jövődöbeli őszelőknek tanulságára és épülésére.

Kolozsvárt, szeptember 17-én 1889.

Findly Henrik.

A VISSZACSATOLÁSI KAMARÁK

(les chambres de réunion)

ÉS MAGYARORSZÁG.

1679—1683.

XIV. Lajos hét évig tartó makacs küzdelem után békét kötött ellenfeleivel. A coalitionnak, mely ellene sikra szállott, be kellett látnia, hogy nem bír a hatalmas francia királylyal, ki előbb a harczenen verte meg ellenségeit, azután pedig a diplomatia terén Hollandiának a béke elfogadására bírása által, mi a francia ellenes szövetség felbomlását vonta maga után. Hollandia bele fáradva a hosszú háboruba, mely kereskedését tönkre tette s anyagi erejét kimerítette, veszélyesnek tartva a köztársaságra nézve az Orániai Vilmos kezében összpontosuló hatalmat, mely a háboru által nőtt ott oly nagyra: cserben hagyta szövetségeseit, kik kezdetben az ő megmentésére fogtak volt fegyvert, elfogadta a feltételeket, mikkel XIV. Lajos megkínálta, s 1678 augustus 11-én Nimwegenben aláírta a béke feltételeket. Minthogy a háboru költségeit nagy részben Hollandia hordozta, az ő kibékülése után a többinek sem volt más választása, mint megkötni a békét oly feltételek alatt, a milyeneket XIV. Lajos diktált. Egymásután irták alá a külön béke pontjait 1678 szept. 17-én Spanyolország, 1679 februárius 5-én a német császár és birodalom, 1679 junius 29-én Braudenburg és szeptember 2-án Dánia. A két utóbbi kénytelen volt visszaadni Svédországnak azon területeket, melyeket tőle a háboru alatt elfoglaltak.

A nimwegeni béke tehát a francia fegyverek diadalát jelentette. E diadal érzetében XIV. Lajos fontos vállalatra határozta el magát, mi alkalmas volt a még meg sem nyugodt kedélyeket egész Európában újabb izgalomba ejteni, újabb aggodalommal tölteni el. Ugyanis a német birodalom és Spanyolország rovására Belgiumban, a Rajna mellett és Elzászban teljes béke idején újabb foglalásokat tett.

I.

Elszász a harmincz éves háboru előtt a német birodalomhoz tartozott. A harmincz éves háborut a francia és svéd fegyvereknek a német hareztéren megjelenése döntötte el. Ezzel a habsburgokra nézve eltűnt az egyetemes monarchia álmoképe s vele együtt azon remény is, hogy a hit egysége Németországban helyreállítható legyen. De ez nem volt minden. A svédek és francziákat a háboru okozta költségeért kárpótolni kellett, kárpótolták pedig úgy, hogy német tartományokat engedtek át nekik, Svédországnak Pomeraniát, Franciaországnak Elszászt.

Svéd- és Franciaország az említett tartományokat nem ugyanazon feltételek alatt nyerték. Pomerania az átengedés által nem vált ki a német birodalom kötelékéből, a svéd király, mint e tartomány ura német birodalmi-renditag lett s jogot nyert képviselői által a birodalmi gyűléseken megjeleni. Másképpen állt a dolog a Franciaországnak átengedett területekre vonatkozólag, mert a bécsi udvar tartott azon scandalumoktól, miket a francia király a német birodalmi gyűléseken előidézhetne, ha jogot nyerne mint birodalmi rend ott magát képviseltetni; azért jónak látta abba egyezni belé, hogy Elszász és a három püspökség teljesen Franciaország birtokába menjenek át.

Ranke a reuniáló kamarákról szólva¹⁾ részrehajlás nélkül akarja a vitás kérdést megvizsgálni s nem habozik elismerni, hogy a westphaliai békének azon pontjai, melyek a Franciaország birtokába menendő területek átengedésére vonatkoznak, homályosak, határozatlanok és egymásnak ellenmondók; sem az átengedett területek terjedelme, sem pedig Elszászban a francia király által gyakorlandó hatalom köre nincs kétséget kizárólag körül írva. E határozatlanságonnan származott, mert Münsterben a francia és császári meghatalmazottak az el nem döntött kérdésekre nézve nem tudtak egymással megegyezni s a békepontokat úgy szövegezték, hogy azokat mind a két fél a maga előnyére másképpen magyarázhatta, mi által újabb viszály magvai lettek elhintve.

¹⁾ *I. von Ranke: Französische Geschichte III. k. 331—332. lap.*

Legrelle¹⁾ szerencsétlenségnek tartja Franciaországra nézve, hogy a viszonyok meggátolták abban, hogy a westphaliai békében nyert jogait Elzászban a békekötés után azonnal érvényesítse. De ugyanazon időben, mikor Münsterben a békét megkötötték, elkezdődtek Franciaországban a Fronde zavargásai, melyek a francia kormányt az átengedett területek kiürítésére kényszerítették. Ehez járult az is, hogy Spanyolország nem fogadta el a békét s még tíz évig folytatta a háborút Franciaország ellen; a pyrenaei béke után pedig a belga és holland háborúk akadályozták a teljes bekebelezést.

A bécsi udvar tehát időt és szabad tért nyert izgatni Elzászban a francziák ellen s fel is használta az alkalmat, hogy a francziák helyzetét a nevezett tartományban mennél inkább megnehezítse, Nimwegenben pedig a béke tárgyalások alkalmával megkísértette a vitás kérdést a maga felfogása értelmében oldani meg. XIV. Lajos ellenben a westphaliai béke határozatlan pontjait a maga előnyére magyarázta, a supremum dominium kifejezésből indulva ki, a maga souveraini jogát Elzászban teljesnek, s az átengedés előtt ott uralkodó hűbéri viszonyok által nem korlátoznak tekintette, újabb alku tárgyává tenni nem akarta s követeknek megtiltotta, hogy e kérdésben a császári meghatalmazottak előterjesztéseit meghallgassák, visszaütötte a császári követek által indítványozott választott bíróságot, nem tűrte meg, hogy az elzásziak a béke tárgyalásokra Nimwegenbe követeket küldjenek s minthogy Leopold császár 1679-ben a nimwegeni békekötéskor éppen úgy kényszerhelyzetben volt, mint III. Ferdinánd 1648-ban a münsteri béke megkötésekor, a béke pontjait aláírta a nélkül, hogy azokban Elzász vagy az ebben levő tíz birodalmi város csak megemlítve is lett volna.

A béke megkötése után XIV. Lajos hozzá látott merész terve megvalósításához. A cél az volt, hogy Elzászt teljesen hatalma alá vesse, úgy a mint a már az előtt a különböző francia tartományokkal történt és hogy birodalmát újabb foglalásokkal kikerekítse. E végre Metzben külön törvényszéket állított fel, melynek feladata volt megvizsgálni, mik tartoztak valaha hűbér czimen a három (metzi, touli és verduni) püspökséghez, azok jelenlegi birtokosainak igényei felett ítéletet hozni s a hozott ítéletet végre is hajtani. Ugyanazon

¹⁾ A. Legrelle: Louis XIV. et Strasbourg. Paris 1884. 180 lap.

megbizást nyerték Franche-Comtéra nézve a besançoni, Elzászra nézve a brisachi parlamentek. Az említett törvényszékek, melyeket e működésökben visszacsatolási kamarák — les chambres de réunion — néven ismerünk, maguk elé idézték birtok-jogaik kimutatása végett a rajnamelléki német fejedelmeket, Belgium némely részeire nézve a spanyol királyt, Zweibrückenre nézve XI. Károly svéd királyt. Az említett kamarák hozzá is láttak feladatukhoz, a besançoni parlament már 1679. szeptember 1-én meghozta első határozatát, Franciaországban itélvén oda a württembergi herceg birtokában levő Montbéliardnak mintegy nyolczvan községét és területét, egy évvel később pedig az egész Montbéliardot.

A felől nem lehetett kétség, hogy e szokatlan foglalási mód és a francia király által támasztott követelések Európát újabb izgalomba hozzák, az érdekelt államokat pedig felháborítják s védekezésre kényszerítik. A francia diplomacia most azt tűzte ki magának feladatul, hogy az aggódo kedélyeket XIV. Lajos szándékaira nézve megnyugtassa, Spanyol és főleg Németországnak a védelemnek még csak megkísérlését is lehetetlenné tegye. A francia diplomacia, az európai viszonyok különös kedvezése folytán, e feladatát a legfényesebb sikerrel oldotta meg.

II.

Angolországban állott volna leginkább hatalmában egy francia ellenes coalitio élére állani s a XIV. Lajos követeléseinek határt szabni. Hanem az Angliában akkor uralkodó Stuart család ez állam befolyását az európai politikára tökéletesen megbénította. II. Károly angol király már a Holland háboru alatt szánakozásra méltó szerepre vállalkozott. Absolut hatalmu királyságról, a katholicismusnak Angolországban visszaállításáról ábrándozott, mely ábrándja megvalósítását a francia király által ígért segítségtől várta. Ily reményben az 1670. június 1. doveri szerződésben¹⁾ eladta magát a francia királynak országa világos érdekei feláldozásával. II. Károlyt e ballépés fonák helyzetbe hozta az angol néppel, a parlamenttel s magával XIV. Lajossal szemben s e fonák helyzetből egész életében nem volt

¹⁾ *Mignet*: Négotiations relatives à la succession d' Espagne sous Louis XIV. III. kötet 187. sat. lap.

képes kibontakozni. Parlamentje Károlyt folytonos bizalmatlanságával üldözte, fukarságával a kívánt pénz összegek megszavazásában kezeit megkötötte, ekként az angol király mint egy rákényszerült, hogy a XIV. Lajos zsebéből fedezze kiadásait. 1678-ban változás látszott beállani az angol király politikájában. Közte és a holland kormány közt egy szövetség-tervezet jött létre, minek a következménye volt az, hogy II. Károly egy kis sereget Ostendeba küldött, hogy az a békekötés meghiusulása esetében a francia király ellen harcsojjon. Azonban a hollandok nem erősítették meg a tervezett szövetségi szerződést, mert aggódni kezdettek, hogy az Orániai Vilmos érdekében a köztársaság megrontására tervezetik. Az angolok is kezdették gyanus szemmel nézni Károly király harcsoias kedvét, ők is féltették királyoktól alkotmányos szabadságokat és a parlamenti ellenzék a francia követ által titokban izgatva, Ostendeből a sereg hazahívását s elosztatását követelte. A házi viszály az angol király és parlamentje között a nimwegeni békekötés után egy koholt pápista összeesküvés és a pápista trón örökösödés miatt való félelem által is tápláltatott s Barillon francia követ által alattomban szitva s ügyesen kizsákmányolva nem szüint meg a következő években sem és meggátolta Angliát abban, hogy az európai politikai kérdések eldöntésében részt vegyen.

III.

Éppen oly kedvezőleg alakultak a viszonyok XIV. Lajosra nézve Németországban. A német fej delmek, miután a westphaliai béke által souverain uralkodók lettek, nem egyszer árulták el hazájokat, ha személyes érdekek úgy kívánta. Franciaország győzte pénzzel s azért mindig talált köztük szövetségest, mire most a nimwegeni béke után különösen nagy szüksége volt. Frigyes Vilmos brandenburgi választó fejedelem a holland háboruban a francziák ellen harcsozó coalitionak egyik legjelentékenyebb tagja volt, a legtöbb sikert is ő tudta felmutatni, mert megverte és kiűzte a svédeket Pomeraniából. Reménylette, hogy a svédektől elvett tartományt megtarthatja. Tett is erre nézve lépéseket Párisban 1678 juniusban.¹⁾ XIV. Lajos becsületbeli dolognak tartotta a vele szövetséges svéd királyt ismét az elvesztett tartomány birtokába juttatni, ez okból Frigyes Vilmos ajánlatát nem

¹⁾ *Pufendorf*: De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni, lib. XVI. p. 1249.

fogadta el.¹⁾ A megheiusult kísérlet után a brandenburgi választó lett a külön békének legnagyobb ellenzője s Nimwegenben mindent elkövetett, hogy lebeszélje róla a hollandokat, azután a spanyolokat, ezek megbékülése után pedig a német császárt és birodalmat.²⁾ Hangzatos jelszót talált a háboru folytatására: kiűzni az idegeneket a német területről. A svédek már éppen ő általa ki voltak űzve Pomeraniából, most tehát a francziákra került volna a sor, kiket Elzászból akart kiűzni. Azonban Leopoldnak fontos okai voltak a békét elfogadni. A hollandok és spanyolok béke kötése után kimaradt a pénz segély, mely Leopoldra nézve a háboru folytatását eddig lehetővé tette, e mellett nyugtalanította Leopoldot a magyar fölkelés, mi könnyen török háboruvá nőhetne ki magát, s ha háborgatták is Leopold nyugalmát a XIV. Lajos nagyravágyó tervei, nem kisebb nyugtalanisággal látott volna magában Németországban vetélytársat magával szemben. Regensburgban a birodalmi rendek hasonlóképen azt gondolták, hogy nekik nem áll érdekében Brandenburg hatalmát Pomerania hozzácsatolása által még nagyobbra növelni s a féltékenység hatása alatt sürgették a császárt a francia király feltételei elfogadásával békére lépni.³⁾ Midőn ekként a békét a császár és birodalom is elfogadták, Frigyes Vilmos elkeseredve vádolta a hűtlen szövetségeseket, kik őt cserben hagyták, mindenek felett nem tudta megbocsátani Leopoldnak, hogy az ő érdekeit feláldozta; bosszuságában frontot változtatott, békét kötött a francziával oly feltétel alatt, hogy visszaadta Svédországnak Pomeraniát, 1679 október 20-án pedig Saint-Germainben szövetségre lépett XIV. Lajossal, melyben kötelezte magát, hogy császár választás esetében a francia királyra vagy fiára, vagy a francia király jelöltjére adja szavazatát, fel fogja erre hívni a többi választókat is, tartományába és váraiba út enged a francia csapatoknak E szolgálatokért tíz évre évi 100 ezer livret kötött ki magának XIV. Lajostól.

IV.

Még volt egy hely, honnan könnyen lehetett Leopoldhoz férni, hogy karjai leköttessenek. E hely Magyarország volt.

¹⁾ *Pufendorf*: i. m. 1252. l.

²⁾ *Mignet*: i. m. IV. k. 694. l. — *Ranke*: *Genesis des Preussischen Staates* 326-7. l. — ³⁾ *U. o.* 329. l.

Magyarország irányában a Habsburg család eleitől fogva elhibázott politikát követett: a bizalmatlanság s ebből kifolyólag az elnyomás politikáját. Bécsben oly cselekvényeket is a nemzet bűnétől tudtak be, miknek ők voltak okozói, vagy pedig azon kényszerhelyzetből voltak kimagyarázhatók, melybe ama válságos idők sodorták a nemzetet. A megtorlásra pedig — igen sokszor az ország törvényei megsértésével — mindig készek voltak. De ez ideig a Habsburg dinastiából kikerült uralkodók közül egyikük sem volt annyira elhibázott politikája, mint Leopoldnak. Leopold kormánya Magyarországot előbb összeesküvésbe, majd ennek véres elfojtása által nyílt lázadásba kergette. A magyar felkelők a holland háboru idejében XIV. Lajosnál is kerestek támogatást.

XIV. Lajos kezdetben nem vette figyelembe a magyarok segélykérését. Azt remélte ugyanis, hogy a mint 1668-ban sikerült Leopoldot egy a spanyol monarchiára vonatkozó titkos osztozkodási szerződés által a belga harcztértől távoltartani, szint úgy sikerülni fog ez a jelen alkalommal is az 1671 november 1-én kötött hasonlóképen titkos szerződés által,¹⁾ melyben Leopold kötelezte magát, hogy Hollandiának nem fog segítségére menni. Nem akart tehát a magyar felkelők pártolása által Leopoldnak fegyverfogásra okot adni. De oly nagy volt a megütközés és méltatlankodás a német birodalomban, Spanyolországban, s Európa más államaiban is a Leopold tétlensége felett, melynek titkos okát nem ismerték, hogy a császár becsülete kockára tétele nélkül nem vonhatta ki magát a háboruból. Leopold megjelenése a harcztéren birta rá a francia királyt, hogy a magyar felkelőkkel összeköttetésbe lépjen.

XIV. Lajos 1674-ben vette először számításba a magyar felkelést is. A lengyelországi francia követség által történt az érintkezés. Megkönnyítette ezt Koribut Mihály lengyel királynak 1674 elején bekövetkezett halála, ki után francia befolyás által Sobiesky János lett lengyel király. Koribut Mihály a Leopold testvérét Eleonorát birta volt nő¹⁾, kinek befolyása alatt az osztrák érdekeknek kedvezett; Sobiesky János ellenben uralkodásának első éveiben egészen a francia politika szolgálatában állott. Szívesen elnézte és elő is mozdította a magyarok segélyezését, kikkel különben is rokonszenvezett.

¹⁾ *Mignet*: i. m. III. k. 548—552. l.

Kedvezett e politikának az is, hogy a béke Lengyelország és Törökország között, főképpen a XIV. Lajos közbenjárásával, 1676 októberben Zurawnában megkötetett. Ezután nem sokára XIV. Lajos Apafi Mihály erdélyi fejedelemmel s a magyar felkelőkkel szövetségre lépett, őket Leopold ellen nem csak pénzzel segítette, hanem katonákkal is, kiket a lengyel király elnézésével Bethune marquis francia követ a békekötés után a lengyel szolgálatból elbocsátott harcosokból toborzott össze.

Az Apafi Mihálylyal és a magyar elégületlenekkel kötött szerződés feltételei közt volt az is, hogy a magyarok nem békülhetnek ki Leopolddal a francia király beleegyezése nélkül, ha pedig a francia király köt békét, igyekezni fog a békébe őket is belefoglalni; minden esetben adni fogja nekik a szerződésben kikötött segélypénzt.¹⁾

A béke Leopold és XIV. Lajos között Nimwegenben 1679-ben megkötetett a nélkül, hogy abba a magyarok befoglalva lettek volna. XIV. Lajosnak nem is állott érdekében, hogy a nyugalom Magyarországon helyre álljon, mert azon intézkedések, miket Elzászban és a három püspökségben foganatosítani akart, reá nézve kívánatossá tették, hogy Magyarországon Leopold ügyei mennél inkább összebonnyolodjanak s ez által képtelenné váljék a Rajna mellett védekezni. Egyéb okok közt a magyar felkelés is befolyt Leopold elhatározására, hogy a francia király által diktált békét Nimwegenben elfogadja. A francia király a békében arra is kötelezte magát, hogy nem fogja segíteni Leopold ellenségeit; a magyar elégületlenek támogatása tehát csak titokban, kéz alatt, történhetett. E körülmény feltétlenül követelte a barátságos egyetértést a francia és lengyel királyok között.

V.

Azonban az első években fennállott barátságos viszony Sobiesky és XIV. Lajos között 1679-ben már hidegebb volt. Sobiesky úgy hitte, hogy több oka van elégedetlenség lenni a francia királylyal. A francia kincstárból neki is kijárt ugyan az évi segélypénz, de nem anynyi, mint a menyihez igényt formált. Sobiesky Jánosnak felesége egy francia marquisnak d'Arquiennnek volt leánya, ki mint lengyel királyné apja számára hercegi czimet, pair méltóságot kért XIV.

¹⁾ *Mignet*: i. m. IV. k. 683. l.

Lajostól. XIV. Lajos e kérés teljesítését minden sürgetések daczára éveken át következetesen megtagadta, mi a lengyel királynét mind jobban-jobban elkeserítette és Franciaország ellenségeihez közelebb hozta. Bántotta Sobieskyt az is, hogy jóllehet Bethune marquis francia követ Magyarországra pénz és segélycsapatok küldésére az ő jóváhagyását bírta, mindazonáltal, elkezdett előtte titkolódnni s érintkezéseit a magyar elégületlenekkel az ő háta megett folytatni.¹⁾

XIV. Lajos 1680. augusztusban Bethune marquist Lengyelországból visszahívta s a lengyel udvarral barátságosabb viszony létrehozására a Sobiesky és neje előtt kegyben álló Forbin Janson püspököt küldötte, állandó követnek pedig Vitry marquist. Az ujonnan kinevezett követeknek feladatok volt Sobieskyt meggyőzni arról, hogy leginkább neki áll érdekében, hogy Leopold Magyarországon a felkelők által elfoglalva legyen, mert ez biztosítja Lengyelországnak a békét a törökkel; feladatok volt meggátolni Lengyelország eshetőleges szövetségét Leopolddal, felajánlani a szövetséget Franciaországgal, mint a mi egyedül lehet hasznára Lengyelországnak. A Franciaországgal kötendő szövetségnek XIV. Lajos részéről az lett volna leglényegesebb feltétele, hogy a lengyel király a magyarok segélyezését XIV. Lajos által Lengyelországból ne akadályozza.²⁾ Más oldalról nem mulasztotta el XIV. Lajos a magyarokat is Akakia erdélyi ügynöke által segély adás ígéretével hitegetni, hogy minden kibékülést Leopolddal meghiusítson.

Leopold a nimwegeni békekötés előtt is tett kísérletet a magyarok kibékítésére, de ezek főkivánságát az ország alkotmányának s a vallás szabadságnak visszaállítását nem akarta megadni. 1679-ben annyi változás állott be a helyzetben, hogy Ampringen helytartó az országból eltávozott s a bérsi udvar kísérlete a béke helyreállítására őszintébbnek látszott. Leopold Konstantinápolyba is küldött követet, ki az 1684-ben lejárandó fegyverszünet megújítását szorgalmazza s ez által a törököt a magyar felkelők segélyezésétől visszatartsa, hanem Kunitz osztrák residens a nagyravágyó Kara-Musztafa nagy vezértől, kit eddig is csak az oroszszal való háború tartott vissza attól, hogy a magyarországi ügyekbe elegyedjék, sürgetéseire mindig

¹⁾ *Forbin Janson* püspök levele XIV. Lajosnak. Stry. 1680 okt. 10.

²⁾ Az új lengyel követeknek adott Instructio 1680 július 12-iki kelettel Párisban a külügyi minist. levéltárában: Pologne 70. k.

kitérő választ kapott. Magyarországon pedig, hol az ügyek élén most már Tökölyi Imre állott, még mindig sokkal kevesebb volt a bizalom a királyi ígéret őszinteségében, mint sem hogy a béke létrejöhethetett volna. Az 1679. és 1680. év tehát háboruskodással és újabb béke-alkudozásokkal telt el.

VI.

Ez alatt a fennebb említett reuniáló kamarák folytatták működésüket. A brisachi parlament 1680. márcziusban, augusztusban és októberben azon határozatokat hozta, hogy XIV. Lajost az egész Elzászban mint souveraint a legfőbb főuri jog illeti meg, a hűbér urakat és a többi lakósokat a hűségi eskü letételére szólította fel. A metzi parlament az 1680. április 12-én hozott végzése által, mint a három püspökséghez tartozót, több mint 80 hűbér birtokot csatolt Franciaországhoz. Ezek között volt Saarbrücken, Saarwerden, Veldentz, Bitsche, Homburg, Oberstein, Falkenburg, Salm, Zweibrücken, stb. 1680. augusztus 30-án a besançoni parlament mint a burgundi grófsághoz tartozót Montbéliardnak azt a részét is Franciaországnak ítélte oda, mely rész a mult évben a württembergi herczeg kezében maradt. A trieri érsek, a hesseni tartomány-gróf, a rajnai palatinus a spirai püspök, a württembergi herczeg és a svéd király felhivattak, hogy mint a Franciaországot illetőnek nyilvánított hűbér birtokok birtokosai az említett parlamentek előtt birtok jogokat igazolják s a francia király mint legfőbb hűbérúr iránt a hűségi esküt tegyék le.

A rajna-melléki német fejedelmek a reuniáló kamarák ellenében a császárnál és a birodalmi gyűlésnél kerestek védelmet. De Leopold nem volt azon helyzetben, hogy őket védelmébe fogadhassa. Ez fegyveres erőt kívánt volna, mivel ő nem rendelkezett. A nimwegeni békekötés után ugyanis tekintettel a pestisre és az üres kincstárra, melynek bevételeit hűtlen ministerek elkezelték,¹⁾ a bécsi haditanács a hadsereg elbocsátását határozta el. Ugyan ezt tették a szövetségesek is; csak XIV. Lajos tartotta együtt hadsergét. Épen oly képtelen volt védelmet nyújtani a reuniók ellen a regensburgi biro-

¹⁾ *Klapp*: das Jahr 1683. 76. l. Ascanio Giustiniani velencezi követ gróf Zinzendorfot 2 millió forint elsikkasztásával vádolja. Fontes rerum austriacarum XXVII. k. 213. l.

dalmi gyűlés is. Fegyveres erőre nem támaszkodhatott, birodalmi hadsereg nem létezett s hogy létre jöjjön, nem is akarták a rendek a katonai hatalomtól való félelmökben.

Frigyes Vilmosnak most alkalma volt bosszút állani a császáron s jó szolgálatot tenni a francia királynak. Leopold a választó fejedelemmel való együtt működéstől várt eredményt; 1680-ban felszólította személyes találkozásra. A választó betegség ürügye alatt kitért e találkozás elől.¹⁾ Óhajtja — mondá — hogy a császárnak sikerüljön legyőznie a nehézségeket, de nem hiszi; a baj a nimwegeni békekötésből eredt, mert ez szétoldotta az addig egyesített erőket.²⁾ Azonban maga a választó volt, ki a szétoldott erők egyesítésének útjában állt, mert visszautasította 1680. áprilisben II. Károly angol király által javaslatba hozott szövetséget, miután ez nem kaphatván meg XIV. Lajostól azokat a milliókat, mikre szüksége volt, az ellenpárthoz akart átsapni; sőt a brandenburgi választó a bécsi udvarban is azt a gyanút keltette, hogy II. Károly még mindig francia zsoldban áll. Leopold kész volt ugyan a II. Károly ajánlatát elfogadni, de az angol parlament beleegyezését kötötte ki. Minthogy pedig a parlamentet oly emberek vezették, kik francia befolyás alatt állottak, e körülmény a tervezett *coalitio* útjába áthághatatlan akadályokat gördített.

A pfalzi választó a birodalmi gyűlésen Regensburgban fegyveres ellentállást sürgetett. Brandenburg képviselője ezt ellenezte, mert miután a birodalom le van fegyverezve, a rendek megoszolva, a császár a pestis és magyar lázadás által akadályozva, ellenben Franciaország készen fegyverben áll: nem áll módjukban a francia királynak ellene állani.³⁾ A birodalmi gyűlés megelégedett írásba foglalt előterjesztéssel Versaillesban a reuniók ellen,⁴⁾ mire XIV. Lajos elutasító választ adott. Leopold is, hogy tenni láttassék valamit, Franciaországba küldötte Mansfeld grófot, hogy a reuniáló kamarák ellen protestáljon. Mansfeld azon választ kapta, hogy a westphaliai béke értelmében a francia király *souverain* joga Elzászra nézve kétségbe vonhatatlan. Mind a mellett XIV. Lajos beleegyezett a Mans-

¹⁾ *Pufendorf*: i. m. 1382. l.

²⁾ U. o. 1381. l.

³⁾ U. o. 1400. l.

⁴⁾ *Lünig*: *Negotiorum publicorum sylloge* 696. sat. 1.

feld által indítványozott conferentiába, melynek helyéül Frankfurtot jelölték ki.

XIV. Lajos a frankfurti conferentiától éppen nem várt eredményt, de alkalmas eszköznek tartotta, hogy időt nyerjen. Fennforgott a lehetőség, hogy Leopoldnak végre is sikerülni fog egy birodalmi serget összehozni s a háborut megújítani, ha békes megoldást nem remélhet. Új háboru pedig ez időben XIV. Lajosra nézve nem volt kívánatos, mert már ekkor tervben volt Strassburg, Luxemburg és Casale annectálása, minek sikerét egy új háboru kockáztathatta volna. XIV. Lajos a béke biztosításáról más úton is gondoskodott. 1681. januárius 11-én újabb szövetséget kötött a brandenburgi választóval „a béke megszilárdítása végett, némely német fejedelmek ellenkező törekvéseivel szemben;“ április elején pedig hosszas alku után megegyezett az angol királylyal, ki 5 millió livre-ért megígérte, hogy XIV. Lajos foglalásait Németországban nyugodtan nézi s az angol parlamentnek francia ellenes törekvéseit meg fogja hiúsítani.¹⁾ 1681. januárius 2-án Du Vernay Boucauld agensét a beteges Akakia helyébe Erdélybe küldte, azon megbizással, hogy Apafi Mihály fejedelmet és a magyar felkelőket a francia király további segélyéről biztosítva a Leopolddal való kibékülésről lebeszélje s rábirja őket, hogy a háborut a tavasz beálltával oly erővel indítsák meg, hogy Leopoldnak lehetetlen legyen a Rajna mellett új háborura vállalkoznia.²⁾

VII.

Leopold 1680. őszén Sebestyén Endre leleszi prepostot Tökölyihez küldte, hogy vele fegyverszünetet kössen s a béke felett alkudozzék. Igérte, hogy a jövő évben országgyűlést hirdet és ott a sérelmeket orvosolja. Tökölyi pártjában nem hiányzott a hajlam a békére, a hosszas bujdosás, szenvedés sokakra nézve kívánatossá tette, hogy a nyugalom valáhára az országban helyre álljon. Tökölyi maga már ekkor vágyott a Zrinyi Ilona kezére, mit csak a király engedelmével nyerhetett meg. Elfogadta tehát a fegyverszünetet, eleinte négy

¹⁾ *Klöpp*: Der Fall des Hauses Stuart. II. k. 307. l.

²⁾ Du Vernay Boucauld Instructioja 1681 jan. 2 iki kelettel Párisban a külügyi miniszterium levéltárában. Hongrie VI.

hónapra, mit később 1681. június végéig nyújtottak meg, hogy ez, alatt a béke feltételeit megállapíthassák. Leopold pedig 1681 április végére Sopronyba országgyűlést hirdetett.

Még az 1680-ik év nyarán Absolon Dániel Franciaországba, Faigel Péter pedig Lengyelországba utaztak, hogy a segélyezés kérdését tisztába hozzák. XIV. Lajos nem fizette a felkelőknek az 1677. szerződésben ígért pénzt, Absolon azt a megbízatást kapta, hogy a kikötött pénzsegélyt kieszközölje. Párisban azzal fogadták, hogy utazása nagy port vert fel Németországon s a regensburgi birodalmi gyűlésen fel is szólaltak, hogy „a francia király a bujdosó magyaroknak patrocinal in derogamen pacis.“¹⁾ XIV. Lajos kegyesen fogadta ugyan Absolont, de ez célját még sem érte el. Sürgetéseire, hogy tartsák meg a magyarokkal kötött szerződést, hogy lássák el pénzzel s ugy bocsássák vissza, azt a választ kapta, hogy a pénzt Danzigban már utalványozták s februáriusban Erdélyben lesz.²⁾

„Hic et nunc hogy pénzt ne adjon nem kétlem, de alig hiszem, hogy nagy summa legyen“ — írja Absolon deczember 15-iki levelében³⁾ E szavakból kitűnik, hogy Absolon a dolgok állását felismerte. Párisban el volt határozva, hogy ha kikerülhetik, nem tartják magukat az Apafival kötött szerződéshez s rendes pénzsegélyben nem részesítik a felkelőket,⁴⁾ hanem adni fognak időről-időre épen csak annyit, a mennyit elégnék tartanok, hogy az elégületlenek a francia segélyben vetett bizalmokat el ne veszítsék s Leopolddal kibékülésre ne gondoljanak.⁵⁾ A segélyezésnek a legnagyobb titokban kellett történni, mert nyilvános segély arra birhatta volna a bécsi udvart, hogy nagyobb áldozatok árán is igyekezzék kibékülni; ez is a lengyel királyljal való viszonytól volt függővé téve. Ily értelmű utasítást kapott Du Vernay Boucauld. 100 ezer livret bocsátottak rendelkezésére, hogy ebből pensioakat fizessen, vagy e helyett gratificatiokat a főbb embereknek, mind a kettőt is fizetheti, ha nem kerülheti el. Arról kellett meggyőznie Apafi Mihályt, hogy neki nem áll érdekében a kötött szerződéshez ragaszkodni, mert a

¹⁾ Tört. Tár. 1883. évfolyam 48. l. — ²⁾ U. o. 56. l. — ³⁾ U. o. 57 l.

⁴⁾ Du Vernay Boucauldnek adott utasítás 1681. jan. 2.

⁵⁾ »J'ai résolu . . . de leur donner de temps en temps secrètement des moyens de pourvoir aux plus pressants besoins. . . « XIV. Lajos levele a warsói francia követeknek 1680. nov. 7. — »Vous distribuerez peu à peu et de temps à autre . . . XIV. Lajos levele Akakiának 1680. nov. 14.

főbkeknek adandó gratificatio inkább fogja ösztönözni őket a háboru erélyes folytatására. De ha a magyarok mégis a szerződéshez ragaszkodnak, ne vegye el tőlük Du Vernay Boucauld azt a reményt, hogy XIV. Lajos a szerződést is hajlandó lesz végrehajtani. Du Vernay Boucauldöt Erdélybe Lengyelországot át vitte utja, mihez a lengyel király belé egyezése volt szükséges.

VIII.

Lengyelországban a helyzet a Forbin Janson és Vitry megérkeztevel sem fordult jobbra. A lengyel közvélemény, a császári követ által is izgatva, ellene volt annak, hogy Sobiesky János a magyar felkelők ügyének pártját fogja. Mind a mellett a királynak hatalmában állott volna a magyarok segélyezését elnézni, vagy elő is mozdítani, ha a francia udvarral jobb viszony jön létre, de ennek a d' Arquieren marquis hercegi czimének megtagadása s a Sobieskynek ajánlott évi pensio csekélysége állandó akadályára szolgált. XIV. Lajos azon ígérete, hogy a jövő király-választás alkalmával a Sobiesky fiának megválasztását fogja előmozdítani, kárpótlásul a d' Arquieren marquistól megtagadott hercegi és pair-i méltóságért, nem elégítette ki a királynét, ki most arra gondolt, hogy a mit Párisban megtagadnak, Bécsben is megnyerheti s apja Leopoldtól birodalmi hercegi czimet kaphat. Mikor aztán a királyné befolyására az összeköttetés a warsói francia követek és Akakia erdélyi ügynök között mind inkább nehezebb lett, XIV. Lajos hajlandónak mutatkozott Sobieskynek 50 ezer tallért, a királynénak évenként 12 ezeret fizetni,¹⁾ d' Arquiennnek pedig a hercegi czimet megadni, de oly megszorítással, hogy a parlament által nem fogja verificáltatni;²⁾ feltételül a maga részéről a magyar felkelők segélyezésének előmozdítását kötötte ki. De a lengyel királyi pár a pénzt kevésnek, a hercegi diplomát verificatio nélkül semmit érőnek tartotta.³⁾ XIV. Lajos ez alkalommal nem ment tovább az engedményekben, a vett tudósítások után azt remélte, hogy a magyar felkelőknek a lengyel király tudta nélkül is küldhet segélyt, érdekeivel ellenkező határozatok hozatalát pedig az

¹⁾ XIV. Lajos levele 1680. decz. 11. — ²⁾ U. o.

³⁾ A francia követek levelei XIV. Lajoshoz: 1681. jan. 17. — jan. 29: »Elle ne comptait pour rien les lettres du duc parce qu'elles n'étaient pas vérifiées au Parlement.«

országgyűlésen képes lesz megakadályozni. Vitry tehát most módot keresett a magyarokkal titkos összeköttetést tartani fenn s hozzá látott egy francia párt szervezéséhez, melyre minden körülmények közt biztosan lehessen számítani.¹⁾

1681. januáriusban összeült a lengyel országgyűlés. Szóba jött a török elleni háború, mit a senatus elfogadott. Orosz követek jöttek Warsóba, kik a lengyeleknél támadó szövetséget kerestek a török ellen. Ugyanekkor Leopold is védő szövetségre akart lépni a lengyelekkel. A pápa követe nagyon munkás volt benne, hogy a szövetség Leopolddal létre jöjjön,²⁾ a francziák ellenben abban fáradtak, hogy a lengyelek szövetségét mind a kettővel megátolják. Nem akarták, hogy a háboru a török és orosz között tovább tartson, valamint azt sem, hogy Leopold a lengyel szövetség által erősödjék. Mielőtt az országgyűlés valamelyikre nézve határozatot hozott volna, Sobiesky tudni kívánta, minő segítségre számíthat Lengyelország Franciaország részéről a török által megtámadtatás esetében.³⁾ A francia követek Sobieskynek ez irányu tudakozására utasítások értelmében kitérő, semmire sem kötelező választ adtak,⁴⁾ titokban pedig az országgyűlés tagjai közt a császárral való szövetség ellen izgattak.⁵⁾ Céljokat elérték: az országgyűlés egy lengyel nemes tiltakozása következtében szétoszlott a nélkül, hogy valamit határozott volna A közvélemény ez eredménytelenségért egyenesen a francia követeket fogta gyanuba.⁶⁾

Du Vernay Boucauld februárius 14-én Dancigba érkezett. Tovább utazása Lengyelországon át Erdélybe a Lengyelországban uralgó francia ellenes hangulat miatt sok gondot adott a warsói francia követnek. Ez utazásnak a XIV. Lajos akarata szerint titokban kellett történni, még inkább titokban maradni a megbizatásnak, melyet kapott.⁷⁾ Tartani lehetett tőle, hogy a lengyel király megtagadja Du Vernay Boucauldtól az útlevelet, ha utazása céljáról értesül. Azt szándékoztak tehát Sobieskynek mondani, hogy Du Vernay Boucauld

¹⁾ A francia követek levele XIV. L.-hoz 1680 decz. 13. s több más levél

²⁾ A francia követek levele XIV. L.-hoz: 1681. jan. 1.

³⁾ Vitry és Forbin J. levele 1681. aprilis 1.

⁴⁾ XIV. Lajos levele a francia követekhez 1681. május 1.

⁵⁾ „ . . . nous ménageons les gens pour rompre la diète en cas de nécessité“ — írják a francia követek már az 1681. jan. 29 iki levélben.

⁶⁾ A francia köv. levele 1681. május 27-én.

⁷⁾ »Il importe à mon service que son voyage soit secret et encore plus le sujet pour lequel je l'envoie« — írja XIV. Lajos 1681. jan. 2-án a warsói követnek.

csak kedvtelésből utazik,¹⁾ majd azt határozták, hogy megvárják Absolont, kiről februárius 7 én már tudták, hogy Berlint is elhagyta s Warsón át hazafelé siet; majd módját ejtik, hogy Du Vernay Boucauld vele utazhassék tovább.²⁾ Azonban e tekintetben nagy meglepetés várt rájuk. Absolon elégtelenül, lehangolva hagyta oda Franciaországot. „Minden munkám haszontalan“ írta utolsó párisi levelében. Warsóban a francia követeket kikerülte, ezek csak elutazása után értesültek arról, hogy ott járt. Sőt útlevelet sem kért Sobieskytől, ki e mulasztását rossz neven vette s Absolont Stryben letartóztatta, de a francia követek kérésére ismét szabadon bocsátotta.³⁾

A Vitry és Forbin Janson aggodalma, hogy Sobiesky az útlevelet Du Vernay Boucauld részére megtagadhatja, alaptalan volt. A lengyel király a februárius 9-iki kihallgatáson igen barátságos volt irányokban. Felhasználták az alkalmat ismételni ajánlatokat a Franciaországgal kötendő szövetségre, d'Arquien marquisra s a királyi párnak adandó pensiora vonatkozólag. Sobiesky azt felelte, hogy e szövetség létrejötte az országgyűlésen zavart okozhatna, a hercegi címre nyugodtan várnak, mikor azt a verificatioval egyszerre kaphatják meg, pensio helyett megelégszik azzal, ha a francia király kifizeti a 48 ezer francot, mit Bethune a porosz városoktól az ő kezessége mellett vett volt kölcsön; készséggel megadja De Vernay Boucauldnak az útlevelet, de óhajtja, hogy utazása titokban történjék, nehogy az országgyűlés tagjai közt zajt idézzen elő.⁴⁾

Ez utazás mind a mellett halasztást szenvedett. Akakia 1680. novemberben és decemberben azt írta volt, hogy a magyarok belefáradva a hosszas küzdelembe, hajlandók kibékülni Leopolddal; hogy e béke létre jön-e, attól függ, hogy Absolon minő válaszzal tér meg Franciaországból; a ki az ő felváltására Erdélybe megy, hozzon pénzt magával. 1681. elején pedig arról tudósította Vitryt, hogy török követ van Erdélyben, ki a magyarokat a tavaszon a porta segélyével biztatja, ne küldjék tehát a pénzt, a mit a segélyre szántak, mert a portai segély mellett felesleges; febr. 9-én, 16-án s azután irt leveleiben pedig Du Vernay Boucauldot is sürgeti, hogy ne menjen, míg ő szükségesnek nem találja. E levelek következtében Du Vernay Boucauld csak június 7-én indult el rendeltetési helyére.

(Folyt köv.)

Dr. Gergely Sámuel.

1) Vitry és Forbin Janson 1681. jan 29-ik levele.

2) Vitry és F. J. levele 1681. febr. 7.

3) Ugyanők február 25. 28. márczius 14. levele c.

4) Vitry és Forbin Janson XIV. Lajosnak 1681. februárius 10.

POE A. EDGÁR ELBESZÉLÉSEI.

II.

(Befejező közlemény.)

Poe logicája azonban nem állapodik meg e törvényszéki esetek, a titkos írások kutatásánál, hozzányúl bátran bármely hypothesishez s logicája vezető fonalán bámulatosan benyomúl az ismeretlenbe s pedig oly modorban, hogy az értelemnek imponál. Kutatásai körébe vonja, hogy mik lehetnek érzései az embernek, ki a halotti ágyon fekszik, majd a sírba teszik s teste keresztül megy a rothadás phasisain. Más-különbén is Poenak erős meggyőződése volt, mint már máshelyt kifejtők, hogy élet van a halál után is s a földi érzések, sőt érzelmek tovább is tulajdonaink maradnak az érzéki működésekkel együtt ugyanabban a testben. Látható, hogy Poe nem is töri magát valami sajátos és főkép különös elmélet kigondolásán s nem is maga a hypothesis a fő ; hanem a módszer, melylyel tovább fejti. Első tekintetre azt vélnők, hogy a halál utáni élet tüneteiről, a léleknek a testhez való viszonyáról szólva, küzdelmes és elmélkedő évek bölcselete szólal meg. Nem. Ő elfogadja a tényt, hogy élet van a halál után, e közhelyet veszi alapúl s csak az említett változtatást teszi hozzá. Monos meghal, Una követi őt s találkoznak a sírban. Una tudni szeretné kedvesétől, mit érzett attól a perctől fogva, hogy meghalt? A gondolkozás és emlékezés ereje tüstént elszállott-e? Poe leírja Monos válaszát, mely szerint a lélek nem válik el a testtől, nem, hosszú idő mulva sem s érzéseinek és benyomásainak elbeszélése teszi e sírontúli elbeszélés tárgyát s ha az első, a kiinduló pontot valónak fogadjuk el, a többbit bámulatos következtetéssel vonja ki belőle.

Egy másik elbeszélésében, Eiros és Charmion-ban hasonló irányú fejtegetéssel foglalkozik, hogy minő lesz földünk vége?

Ebben is a legegyszerűbb alapra helyezkedik, arra az ismert tényre, hogy a levegő 21 rész oxygenből és 79 rész nitrogenből s

kevés szénsavból áll és hogy a földet 10—12 mértföldnyire borítja a légkör. Már most egy üstökös közelg a föld felé, mely hozzáütközik. E tény ismert, a csillagászok sokszor említették ily összeütközés lehetőségét. Ámde Poe szerint ez az üstökös nem szilárd, hanem finom állagú légnemű test s magja egy a legkönnyebb gázoknál is ritkább s finomabb gázból áll. Tehát nincs veszély az összeütközésben. De mi történik akkor, ha ez összeütközésnél az üstökös anyagának természeténél fogva az oxygen természetellenes arányban szaporodik meg s a nitrogén elvonatik? A legborzasztóbb elégés, mely mindent megemészt és mindent megsemmisít. Ez az alap, melyen e bámulatos elbeszélés egész tudományos komolysággal halad. Feltűnik az üstökös s a csillagászok előre meghatározzák az összeütközést, mit kezdetben kételylyel, gúnynyal fogadnak, de lassanként a végzetes bizonyosság ránehezül a kedélyekre. A föld minden pontjáról az üstököst nézik, mely lassan, de folyton, kétségtelenül nő és közeleg. De a tudósok mondása közhitre lel, hogy sem nem szilárd test, sem láng nem; tehát sem gyúlastól, sem összeütközéstől nem kell tartani. De e ritka és hőnélküli gáz csak fog valamilyen befolyással lenni? Minővel? Az optimisták szerint semminővel, s felhozzák, hogy Jupiter holdjai közt több üstökös haladt el, minden baj nélkül. A theologusok a biblia jóslataira hivatkozva, a föld elégését hirdetik; de nem lelnek hitelre szemben a tudománnyal. — A tudósok egész szenvedélylyel fognak a tanulmányhoz, hogy minő lesz a találkozás eredménye? Az éghajlat, a növényélet módosúl-e, vagy nem? Okoz-e majd valami borzasztó szerencsétlenséget a magnetismus, vagy nem? S míg e mellékes kérdések vitattatnak, az üstökös folyton közelg, nő s fénye folyton ivesztőbb.

A közérzelem különösen nagyot változott, midőn az üstökös nagysága meghaladt minden más addig látott tűneményt. Ekkor a veszély bizonyossága általános lőn. Még egy nap telt el s már az üstökös hatása érezhető lett. A lélek szokatlan élénkségű, az egész növényzet addig ismeretlen gazdagságú lőn. Még egy nap telt el, — és ekkor már a fájdalom első érzése volt a jajgatás és az egyetemes borzalom rémitő hirnöke. E fájdalom a mell és a tüdők erőszakos összehúzódásában s a bőr tűrhetetlen szárazságában nyilatkozott. A tudósok megvizsgálták a levegőt s az eredmény borzasztó volt, t. i. az oxygen szaporodása mellett elenyészőben volt belőle a nitrogén.

„Kell-e rajzolnom, Charmion, - mond Eiros, — az emberiség ekkori korlátlan örültségét? Az üstökös anyagának ez átlátszósága, mely előbb reményt sugallt, volt most kétségbeesésünk egész keserősége. Érzékelhetetlen és gáznemű természetében világosan láttuk a végzet teljesülését. Azonban még egy nap mult el, — magával vivén a remény végső árnyékát is. A levegő gyors átalakulásában hőrögvé vergődünk. A vörös vér háborogva szökellt szűk csatornáiban. Dühös delirium vett erőt minden emberen; s karjaikat a fenyegető égnek meresztve, reszketve ordítottak. De a vész magva most már rajtunk volt; — még itt, az égben sem bírok remegés nélkül szólni róla. Rövid leszek, rövid, mint a vész maga. Egy pillanatil idegenszerű, gyászos fény vetődött s hatott át mindent. Aztán, — borúljunk le Charmion a nagy Isten határtalan fensége előtt! — aztán egy kitörő, átható hang hallatszék, mintha Ó kiáltott volna s a környező légtömeg, a melyben éltünk, egyszerre roppant lánggá változott, a melynek csodálatos világosságára és pusztító hőségére nincs név még az angyalok nyelvében, a tiszta ismeret mennyében sem. Így lett mindennek vége!“

Hasonló élelemjűséggel fejtegeti a „Maelstromba szállás“ című elbeszélésében, hogy egy halász miként menekül meg e norvég tengeri örvényből csupán amaz észlelet által, hogy a cylinder (henger)-alakú testek jobban ellentállanak az örvényben az elnyeletésnek, mint a gömbalakú vagy szögletes testek. A halál bizonyossága visszaadja teljes hidegvérét s a mint az örvényben forog az árral, kezdi szemlélni, hogy mely tárgyakat nyél el az örvény leg-hamarább s e kíváncsisága nő a veszély nagyságával. Pl. így okoskodott: „Ez a fenyőtöng bizonyosan az első lesz, mely a rémítő ugrást megteszi s eltűnik az örvénybe és nagy csalódással látta, hogy egy holland kalmárhajó töredéke előbb súlyedt el.“ — S midőn így többször csalódott, ama következtetésre jutott, melyet említünk, melyet már régi tapasztalatai is megerősítettek. Ugyanis a lofodi szigeteken számos oly tárgyat látott, melyeket a Maelstrom partra dobott s teljesen szét voltak ronsolva, el'euben olyanokat is, melyek épen maradtak. Ebből már akkor azt a következtetést vonta el, hogy csak a szétroncsolt törmelékeket nyelte el s zúzta össze az örvény, a többiek pedig fölkerültek újból belőle és pedig elnyeletésök és szétzúzatásuk előtt. Ezt a tapasztalati adatot összevetve a mos-

tani szemlélődésével, arra az eredményre jut, hogy: minél nagyobb a test, annál hamarabb zuhan az örvénybe; két hasonló nagyságú test közül a gömbalakút hamarabb nyel el az örvény, végre minden esetben a cylinder-alakú sülyed belé a leglassabban s így tehát hordók, árbóczok sat., melyek mellett az örvényben való körforgásában elhaladt, rövid időn már magasabban voltak mint ő, ki a bárkán volt s egy vizeshordóhoz kapaszkodva keringett az örvényben. Most már tisztában volt, mit kell tennie. Ha megmenekülhet, az csak a vizeshordó által történhetik. Ezt eloldván tehát, vele együtt a tengerbe dobtá magát s így fenn bírta magát tartani az örvényben addig, míg a vihar csillapúlt, az örvényzés megszűnt, s az ár kidobta a lofodi szigetek egyikére, hol halászokra talált. Ámde haja, mely egy nappal előbb még fekete volt, megfehéredett s vonásainak egész kifejezése meg volt változva. Az elbeszélés a maga hihetlenségében egy természettudományi törvényen alapszik s Archimedes „De incidentibus in Fluido“ 2-ik könyvéből merítette

Igy teszi egy másik elbeszélésének alapjául a mesmerismust, melyet mint mond, évek óta tanulmányozott s feltűnt neki, hogy a haldoklás állapotában még senkit sem magnetizáltak. Egy haldoklón teendő kísérlettel tehát megállapítandó volna, vajon ily állapotában van-e a betegben érzékenység a magnetizálás iránt? Másodszer: ha van, ez az állapot növeli vagy gyöngíti az érzékenységet, s végre: a mágnes-áram a halál beállását mily ideig akadályozhatja meg? Különösen az utóbbi pont érdekelte, mint legfontosabb. Keres tehát médiumot, kin ezt a kísérletet megtehetné s ilyenek találja egy Waldemár nevű, feltűnően sovány ismerősét, ki nagy idegességéről volt ismeretes, tehát már csak e miatt is a legalkalmasabb egyén, ki nagymérvű tüdővészben szenvedvén, tudta, hogy nemsokára meg fog halni. Ennek előadja tervét, ki nagy érdeklődést tanúsít, s megígéri, hogy 24 órával előbb, hogysem orvosai szerint halála bekövetkezőek, neki ezt tudtúl adja s a kísérletnek magát aláveti. Ugy is történik s halála előtt kevéssel magnetizálja a haldoklót.

Minden lehetőség s valószínűség azt mondaná, hogy az eredmény semmi. A magnetizált haldokló meghal s vége. A költő logikája nem ide vezet. Majdnem elhíhető formában írja le, hogy a magnetizálás valóban megállította az útban levő halált, mi közben bárha a tagok kihültek, megmeredtek s a halál minden jelensége

mutatkozott a médiumon, mindazáltal ez mégsem volt halott. Ekkor hozzá lép és megpróbálja jobb karján a magnetizálás erejét s ime az, mi előbb sohasem történt, teljesen enged a befolyásnak. Beszél is hozzá s választ nyer: „Igen, még mind alszom, — haldoklom.“ Utóbb meg, midőn már minden jel a halálra mutat, a megújított kérdésre e választ adja: „Igen; — nem. — Aludtam és most — most halott vagyok.“ Így marad a halott 7 hónapon át folyton élőknek mutatkozva a magnetikus áram befolyása alatt s végre elhatározza, hogy a felköltést megkísérli s valóban többek jelenlétében megteszi a megfelelő érintéseket, mire egy pillanat alatt az egész test rothadva hull össze, mert hiszen a halott már 7 hó óta feküdt ott s testét csak a magnetikus áram tartotta össze.

A mesmerismussal több elbeszélésében is foglalkozik. Az ily hypothesisek körében folyton merészebb és merészebb témák foglalkoztatják s a mesmerismussal kapcsolatban írt egy metaphysikai elbeszélést is „*Mesmeric revelations*“ cím alatt. Poe szerint a magneticus álomban az illető csak kevéssé és ügyetlenül bírja használni külső szerveit, míg ellenben észre vesz különös éles látással oly dolgokat, melyek egyébként physikai szervei képességét meghaladják s szellemi erői túlfeszülnek s bámulatosan erősödnek. Ő egy Vankirk nevű egyént, ki phtisisben szenvedett, több hónapon át magnetizált s ez úton szenvedéseit enyhítette, s ez őt egyszer halálos ágyához hívta meg. Vankirk egész életében kételkedett a lélek halhatatlanságán, bárha ennek önálló létezéséről néha homályos sejtelmek voltak a nélkül, hogy ezek a meggyőződésig bírtak volna erősödni. Különösen sóvárogva e meggyőződésre, Cousint kezdi tanulmányozni, ámde meggyőződik, hogy ha az ember saját halhatatlanságáról értelmileg meg akar győződni, a tiszta elvonások erre nem elegek, melyek pedig mániáivá lettek az angol, francia és német moralistáknak. A meggyőződést tehát hiába kereste. Ellenben tapasztalta, hogy a magnetikus álomban az ez iránti bizonyítás módszere s maga a végeredmény egész világosan állott előtte, míg ébren csak az okozatot érezte, az okok eltűntek előle. Ebből azt következteti, hogy egy néhány jól irányzott kérdés, míg ő magnetikus álomban fekszik, egészen új világot deríthetne ama metaphysikai igazságokra, melyeket a philosophia meglehet kitalált, de rosszul fejtett ki és magyarázott meg korlátolt eszközei miatt. Ez hát az alap. Ha elfogadjuk

a költő ama meggyőződését, hogy ebben az állapotban a lélek valóban inkább bepillanthat az ismeretlenbe, következtetései kitünő logikával folynak arról, hogy minő viszonyban áll a test a lélekhöz, mi a léleknek mint erőnek lényege s mi az a felsőbb hatalom, Isten?

„Isten a kezdet,“ — mondja Vankirk az első kérdésre. — És pedig az Isten anyag, még pedig fokozatilag véve ama legfelső, mely egy, moleculák nélkül, — oszthatatlan, a legfinomabb lényegből álló. Ez hat át mindent s ez minden mozgás oka is, s így ő a lények összege egyben, ki önmaga. Ez a testetlen lényeg, mely a legfelsőbb anyag, ez egyszersmind az egyetemes lélek is, midőn nyugalomban van; mozgásában pedig teremtő erő. Az, a minek a neve gondolat, nem egyéb, mint ennek az anyagnak a mozgása, azaz a lélek maga. Ennél fogva a teremtett dolgok az Isten gondolatai, azaz az Isten részeinek egyénivé lételei. E szerint lelkünk, a mit így hívunk, az egyetemes lélek töredéke, mely a nélkül, hogy annak része lenni megszűnnék, megtestesül, egyéniesül egy időre. S épen e testiesülés korlátolt szerveket adván az isteni lényeg e töredékének, határt vet mindenhatóságának, mi a test nélkül elválhatatlan tulajdona volna. Tehát a testtől elkülönített lélek, az isten maga lenne, vagy egyesülne az Istennel. Már most az oszthatatlan anyag testiesült töredékének mozgása az ember gondolata, a mint az oszthatatlan anyag mozgása az Isten gondolata. Ámde az emberi lélek sohasem vetheti le a testet úgy, hogy Istenné lehessen, mert a teremtmények az Isten gondolatai s a gondolat természete, hogy visszavonhatatlan. Tehát a lélek sohasem lesz testetlen, de két féle test van: a kezdetleges s a tökéletes s a halál nem más, mint a fájdalmas átmenet egyikből a másikba. A jövő testiesülésünk tökéletes, bevégzett, halhatatlan. E bevégzett lét a legfőbb cél. Végre Vankirk kifejti, hogy a magnétikus álm hasonlít a halálhoz s pedig abban, hogy a földi test és szervek teljesen paralysáltatván, az emberi lélek a halál utáni állapotba lép s szerveitől megszabadulva lát és tapasztal, s így felfogása határtalan lesz, egyet kivéve — az isteni akaratot, azaz az oszthatatlan, egy anyag mozgásának természetét.

Ez a Poe eszmiemenete s nem az ő hibája, ha a kivonatból ki nem vehető átlátszó, tiszta, hideg és könnyed előadása, mely ki nem sikamlík s egyetlen félrelépést sem tevén, mindig felfogható. De épen

ezért itt is könnyen olvasmánya: nyomára juthatunk. Elméletének lényege könnyen felismerhető s legnagyobb részt megegyezik a Giordano Brunoéval és a Spinozáéval. Giordano körülbelől ugyanazt tanította az istenről, mint a mi Poe említett elbeszélésében foglaltatik. Giordano szerint is az isten és világegyetem egy és ugyanaz, ok és okozat egyszerre, de csak annyiban, hogy okozza ugyan a világegyetemet, de ez őt sem meg nem határozza, sem nem korlátozza. Az isten egyszerű és oszthatatlan, a világegyetem pedig az ő gondolata, — illetve értelmének folytonos mozgása, cselekvése. Mindez majdnem ugyanaz a pantheisticus felfogás, mit Poe mond költői álmaiban s talán ily műveiben a párbeszédés modor is Giordanoéra vall. Poe világosan hangsúlyozza, hogy a mozgás az értelem s nem a gondolat cselekvése. Mert a gondolat már maga mozgás, a minthogy minden létező az isteni értelem mozgása, azaz gondolata, s tehát az emberben is az isten lakik, az isten egy része az ember, a nélkül, hogy mégis valaha istenné válhatnék; mert hiszen a mi egyszer gondolva volt, az meg is marad s így az ember halála után is megmarad annak, a mi volt. Az az elve, hogy az isten a legfőbb állomány (substantia), bárha nem anyag s mégis az, — Spinozától eredtnek látszik, s módszerének egy része s logikájának természete szintén Spinoza tanulmányára vall. Ámde Spinozát csak a metaphysikai igazság lelkesítette, Poe logikája meg mindig képzelődése szolgálatában áll s az igazság rá nézve mellékes. A metaphysikai okoskodás egyik tulajdonsága és gyöngéje, hogy definitiókból indul és indulhat ki. Ismeretes a Spinoza definitióinak világossága és deductióinak szigorú logikája s az a mathematikai elv, melyet alkalmazott. Már most nézzük az ő III-dik sarkétételét: „Egy adott meghatározott okból szükségképen folyik az okozat; és viszont, ha nincs adva egy meghatározott ok, nem is folyhatik okozat.“ Vajon nem úgy hangzik-e ez, mint Poe elve az elbeszélésben? Általánosítsuk, terjesszük ki ezt bármely ismert tételre vagy valamely közkeletű igazságra, vonjuk ki belőle a végkövetkeztetést ama mathematikai módszer szerint s Poe elbeszéléseihez jutunk.

Poe bölcselmi elveinek rokonságát a pantheismussal még inkább mutatja az „Eureka vagy az anyagi és szellemi világegyetemről szóló essai“-je. Lássuk ennek végeredményeit, a mint önmaga összefoglalja:

„Az Idő Éjében volt oly korszak, midőn létezett egy örökkévaló Lény, -- mely a hasonló Lények teljesen végtelen számából állott, a kik a végetlen tér végetlen terét benépesítik. Nem volt s nincs is e Lény hatalmában, — épen úgy mint nincs a temagadéban, — kiterjeszteni és növelni positiv mennyiségben Lételének gyönyörét; hanem a mint hatalmadban áll kiterjeszteni vagy összevonni gyönyöreidet (a boldogság abszolút mennyisége mindig állandó maradván), épen így ehhez hasonló képesség volt az Isteni Lény tulajdona, a ki tehát Örökkévalóságát az összpontosított Énnék állandó változtatásában egy Önmagának majdnem végetlen kiömlesztésében tölti el. Az, a mit világegyetemnek mondasz, nem más, mint az ő lételének jelenlegi kiömlése. Ő most saját életét a tökéletlen gyönyörök végtelen számában érzi, tudja, — e lények pazar számának részleges és kínnal vegyült gyönyöreiben, kiket te az ő teremtményeinek hívsz, de a kik valósággal csak Önönmagának számtalan individualisatiói (egyénisülései). Minden teremtménye, mind, a kiket te érzőknek mondasz, valamint azok, melyektől megtagadod az életet abból az egyszerű okból, mert nem bírod ezt az életet működéseiben felfogni, — mind e teremtmények bírják többé-kevésbé élénken a képességet, hogy a fájdalmat vagy a gyönyört mutassák; — de érzelmeik általános mennyisége épen ama Gyönyör egészét teszi, mely az isteni Lény tulajdona, midőn Önmagában van központosítva. Minden teremtményei egyszersmind többé-kevésbé tudatos Értelmiségek; először tudatával bírnak önmaguk azonosságáról; másodsor halvány sejtelmek útján tudatával vannak a szóban forgó Isteni Lényvel való azonosságukról, — azonosságukról az Istennel. Gondold el, hogy e két fajta öntudat közül az első fokozatosan halványul s a második erősödik az évszázak hosszú során, melyeknek le kell folyniok, mielőtt ez egyéni Értelmiségek myriádjai elmúlnak és összeömlenek — egy időben a ragyogó csillagokkal — Egyetlen legfelsőbbe. Képzeld el, hogy az egyéni azonosság érzései az egyetemes öntudatba merülnek el, — hogy pl. az Ember, észrevehetetlen fokozatokon megszűnvn érezni, hogy ő Ember, eljut e győzelmes és hatalmas korszak végén oda, hogy felismeri a saját létében a Jehováét. E pillanatban, el ne feledd, minden Élet, — hogy minden az Élet, — az Élet az Életben, a legkisebb a legnagyobbban és minden az Isten lelkében van.“

Ez tehát nem más, mint pantheismus, majdnem Giordano vagy még inkább Spinoza értelmében. Mennyiben tanulmányozta Spinozát, alig meghatározható; de műveiben több helyt említi, Giordano nevének nyomát nem találtam. Pantheismusa költői álláspontját tekintve, egészen természetes. Ugyanis költői szemmel tekintve a mindenséget, s mindazt, mi a philosophia végkérdéseit teszi, alig lehet a pantheismusnál természetesebb megoldásra jutni. Talán minden költő a maga szemlélődéseiben pantheista. Midőn felkiáltunk, mint Giordano s előtte és utána annyi ezren, hogy „Est Deus in nobis“ (Isten lakik mibennünk), mindannyiszor egész öntudatlanul azt fejezzük ki, hogy Istennel egyek vagyunk s a különbség csak fokbeli, de nem lényegbeli. Isten tehát a világegyetemben feloszlott lényeg (substantia), s tehát csak egyetlen szellem van, az Isten, mely egy a világegyetemmel s tehát szellem és anyag egyben. Jól emlékszem, hogy midőn ifjú szívvel és lélekkel legelőször okoskodtam s próbáltam a létet elképzelni, öntudatlanul, vagy talán a legtermészetesebben, a pantheismus alapelveiben állapodtam meg. Egy idősebb ismerősöm hallván e fejtegetéseket, mondá, hogy ezek a pantheismushoz hasonlítanak s utóbb bámúlva olvastam Spinoza csodálatos fejtegetéseiben — valamint azóta is legtermészetesebbnek találom a költők műveiben.

Ámde Poe intuitióknak hiszi elveit s azt gondolja, hogy a mi a költői szív természetes ösztöne, ez nála revelatioszerű. Ez vezeti az inductio és deductio lenézésére. De aztán ő nem is naiv szemlélődő; ő költő és tudós akar lenni egyszerre s büszke meggyőződése volt, hogy megtalálta a világegyetem nyitját, midőn a pantheistikus alapelveit kiegészítette Cartesiusnak a keringésről szóló elméletével; a Laplace-éval a naprendszer előállításáról s a Newton-féle nehézkedési elmélettel. Az alaptétel tehát a pantheismusé. Az isten az ősz egység, egyszerre szellem és anyag, vagyis az anyag a maga legtisztább, legtökéletesebb állagában, az Egyszerűség maga. Már most ebből az Egységből lett a Sokság. Hogyan? Az isteni akarat működése folytán ez az egység emanálta magából többször, de bizonyos határon belől és pedig sugárszerűen a végtelen mennyiségű atomot, melyek utóbb, a kidobás megszűnte után a minden cselekvést követő reactio folytán ismét az egység felé törekedtek s törekednek ma is. Ez az egyesülésre törekvő erő a nehézkedés, gravitatio. Hogy ez azonnal nem történt meg, ezt az anyag természetével!

együtt járó másik ellenható elv okozza, s ez a villamosság, mely mindenütt fellép az atomok érintkezésénél. E szerint a világegyetemet jelenleg két elv uralja: a nehézkedés, helyesebben vonzás és a villamosság, helyesebben taszítás. És mivel mi az anyagot csak a vonzás és taszítás elvéből ismerjük, s ránk nézt másként nem létezik, azt mondhatjuk, hogy az anyag a vonzás és taszítás. E két elv okozza az atomok csoportosulását s így a naprendszerek előállítását, melyek folyton az ős, egyszerű, mindeneken felül álló s központot tevő egység felé törnek, s ez valamikor, mert a vonzás elve az erősebb, meg is fog történni. Ekkor a létező világegyetem egy egységbe ömlik újra össze. Ez teljesen matematikai folyamat. Ekkor létrejön újra a végső, az egyetlen egység s az anyag emígy az újraegyesülésben betölti célját, nem is lesz hát, nem lehet többé anyag, nem lesz többé sem a nehézkedés, sem a taszítás elve, melyek egyedül teszik létezővé az anyagot s tehát anyag lesz anyag nélkül. vagyis nemanyag, s így egy lesz az Egységgel, azaz magára nézve a nem-léttel s marad csak az Isten. Ámde itt nem lehet megállapodni.

Természetesen az isteni akarat egy más emanatiót teremthet. De sőt „Isten, az anyagi és szellemi Isten a dolgok jelen állapotában nem is létezik, csak a világegyetem szétomolt anyagában és szellemében; s csakis ez anyag és szellem összeömlése tudná a tisztább szellemi és egyéni Istent létrehozni.“ Ehhez még csak egyet teszünk: mert Poe a világegyetemet gömbalakúnak s tehát végesnek gondolja, azt „képzeli“, hogy a világegyetemek egész végetlen sora létezik, talán hasonlók, talán különbözők a mienktől. De mivel eredetők különböző a mienktől, nem vonzanak minket, nem vonzzuk mi őket és semmi kölcsönhatás köztök nincs. „Mindenik külön és önállóan létezik, saját és külön Istenének ölében.“

Az elmondottakból világos, hogy Poe rendszere igen könnyen bírálható meg akar a physikai és csillagászi ismeretek, akár a panteizmus szempontjából. Sajátságos vegyülék ez s a legesodálatosabb tulajdona mindenestre a Poenak e fejtegetésekben vetett erős hite, úgy hogy talán erre a könyvre talál minden más közt a — gondolom — Lewes kitűnő mondása, hogy minden okoskodásban, a meny nyiben az az emberi szív őszinte vallomása, mindig benne van az igazságnak egy része.

Poe mindenesetre rendületlenül hitt a saját elméletében, ámde ő nem igen bírt eclecticusnál több lenni s bármily logikus formájának látszik előadása, az még sem tekinthető egyébnek, mint a pantheistikus világnézetnek a physikai és csillagászati, nem elég alapos ismeretek összevegyítésénél, néha összezavarásánál, s így közelebről tekintve, teljesen idegen elemeket olvaszt össze. A pantheismusnak materialistikus alakot akart adni s innen az ő, a primordialis és egyszerű anyag felfogása, melyet néha Istennel egynek, máskor különbözőnek tart. Rendszerének éppen ezért csak látszólagos következetessége van, mit erős logikája és ügyes nyelvezete ad neki, ámde éppen tanulmányai elégtelensége vezette arra, hogy sok mindentínnen s nemcsak első forrásokból merítsen, s hogy különböző, egymással ellentétes világnézetek adalékait akarja összeolvasztani. Woodberry azt állítja, hogy az anyag létrejöttéről való tana Boscovichtól (1758—59) van véve, melyet Faraday 1844-ben ismét felelevenített s Amerikába is útát talált. Ő abban a meggyőződésben élt, hogy észbeli ereje universalis, az hát a tudományban is. Az tény, hogy képessége akár az ontologiai rendszerek tanulmányára, akár a kor matematikai, physikai s csillagászati ismereteire alkalmas lett volna, de tanulmányai nem voltak elég mélyek s így műve inkább a fantastikus, mint rendszeres valami benyomását teszi. — Woodberry azt állítja, hogy ismereteit csakis másodrangú művekből merítette, minő pl. dr. Nichol „Architecture of the Heavens“ (Az ég építménye), vagy aztán Comte „Philosophie positive“-je némely fejezeteinek általánosításából. Azonban, nézetünk mégis az, hogy e művével sem érdemelte meg némely honfia túlságos lerészését, s így éppen Woodberry-ét sem,¹⁾ mely természetesen annál nagyobb volt, minél erősebb meggyőződéssel hirdette műve értékét. Az „Eureká“-hoz tartozó addendák elküldésekor azt írta egy ismerősének: „A mi a felolvasást illeti, arra nézve nyugodt vagyok, — mert ha ön valamikor foglalkozott ily tárgyakkal, el fogja ismerni nézőpontjaim újságát és fontosságát. A mit előadtam, a maga idejében át fogja alakítani a physikai és meta-physikai tudomány terét.“²⁾

Ugyane felfogás van tovább fejtve „The Power of Words“ (A szók hatalma) című elbeszélésében is, hozzákapcsolván azt a

¹⁾ Edgar A. Poe. 300 l.

²⁾ Ugyanott 301.

physikai elméletet, hogy a mint egyetlen gondolat sem vezethet el, miként előbbi művében kifejté, ép úgy nincs egyetlen mozgás sem, mely át ne rezgène a mindenségén s ne volna végtelen hatású. Ezek a mozgások valóban új teremtéseket hoznak létre, u. n. másodlagos teremtett dolgokat, melyek hát nem közvetlenül erednék Istentől, — csak közvetve; mert hiszen az „igazi philosophia“ már rég megtanított rá, hogy minden mozgás forrása a gondolat — és minden gondolat forrása az Isten. De ugyane logikával a szó maga is mozgás s tehát teremtő hatású. A mint Oinos és Agathos, a kiknek párbeszédében van mindez, elhaladnak egy gyönyörű csillag mellett, melynek virágai tündéri álmoknak, míg vulkánjai a háborgó szív szenvedélyeinek látszanak, Agathos könnyezni kezd. Miért? — kérdi Oinos. Mert ezek valóban álmok és szenvedélyek. „Ezt a különös csillagot — már három évszáz telt el azóta — magam valék, ki összekulcsolt kezekkel és könnyes szemekkel, forrón szeretett kedvesem lábainál, — létre hoztam néhány szenvedélyes mondással. Tündöklő virágai a legrágább álmok, mik nem valósultak s erőszakos vulkánjai a legháborgóbb s a legmegsértettebb szenvedélyek, melyek valaha szívben laktak.“

Ez elbeszélésekben egyszerre áll előttünk a Poe erős, korlátlan képzelme, mely egy szigorún következetes és teljesen észszerűnek látszó logikai erő kíséretében jelen meg. Csak az első alap, mi elfogadást igényel, a többi önkényt foly belőle, következetesen és merészen s a nélkül, hogy ködös vagy rejtett nagy szavakkal ingerelné a képzelődést, vagy valahol homályba s értetlenségbe burkolná azt, a mit mondani akar.

Amaz elméletek közül, melyek Poe képzelődésére hatottak, kiválik a metempsychosis tana is. Úgy látszik, hogy saját jegyzete szerint Mercier „L'an deux mille quatre cent quarant“ című munkájából és D'Israeli egy mondásából indult ki, mely szerint „nincs rendszer egy sem oly egyszerű s mely kevésbé ellenkezék az értelemmel.“ Erről szól a Magyarországon szereplő Metzengerstein és az „Elbeszélés a Ragged Mountainsból.“ Egyik sem jelentékenyebb. Főlig tudományos alapú, főlig kiképzelt történeteit pedig részben szintén olvasmányaiból merítette s így kivált útirajzait. Így Herschel népszerű értekezése alapjáú, mely Amerikában abban az időben jelent meg csak, írta regényes útazását a holdba „Hans

Pfáal" cím alatt. Az a fogás azonban, mi utóbb számos regénynek adott alapot s így a Verne-félcéknek, hogy tudományos tényeken alapúljon a költött mese, akkor még új volt. Úti rajza is nem egy van ugyane modorban. Legnagyobb regénye „The narrative of Arthur Gordon Pym, of Nantucket“ szintén egy csodás úti rajz a déli sarktengeren s bárha Marryat és Cooper stíljében nagyon elterjedtek voltak akkor már az ily regények, ő egyiknek modorát sem utánozta. A regényt épen amaz érdeklődés alkalmából írta, hogy a közfigyelem a déli sarktengerre volt irányozva, egy, a kormány által tervezett expeditio miatt, mely egyébként nagyrészt Morell egy könyvéből van merítve: „Narrative of Four Voyages to the south Seas and Pacific 1822 -- 1831.“ De aztán a rettentő és borzalmas jelenetek egész sora az ő találmánya. A halál minden neme a maga legrettentőbb és legborzalmasabb formájában tárul elének. Csak műve végén lép elének a költő a maga különös geniusával a Tsalal-sziget képzelt tájrajzaival, honnan utóbb Pym és társa a déli sarknak vetődnek, hol a borzalmas táj rajza a legmagasabbra csigázza a képzeletet s minden változata a tájnak bámulatos határozottsággal és eredetiséggel van rajzolva. Hasonló képelt tájrajz és bolyongás az oceán ismeretlen részein „A palaczkban talált kézirat“, a melyben az oceán nagyszerű képei hasonló élénkséggel vannak rajzolva.

Poe különben is a tájrajzokban nagy mester volt. Látszólag bámulatos könnyűséggel és a legnagyobb hatást keltve varázsolja szemünk elé tájképeit. Elbeszélései tekintélyes részében különben is a párbeszéd alig szerepel. Leírás leírásra jön, tájképre tájkép, helyrajzra helyrajz bámulatos színekkel és effectussal. S a mi rajzaiban a legcsodásabb is, az élethűséget a csalódásig hordja magán. Nemcsak említett elbeszéléseiben, másokban is nagyszerű, csodás, komor, derült, mosolytlehelő tájak váltják fel egymást rendkívül gazdagságban. Néha az előadás monoton hangja, búskomor színe, melancholikus árnyalata, már teljesen belehelyez a környezetbe, az ideális vagy természetfölötti tájba. Csak „Eleonora“ című beszélyét kell erre nézve olvasni, hogy érezzük a rajzban a táj egész csodáját, finomságát és légiességét, hol a gyermekszeretők bolyongnak az árnyat nem ismerő vidéken. Szinte idézni szeretnők, hogy mintegy tovább idézzünk e tiszta, nemes képzelődés teremtetete, naiv rajznál,

melyben a költő teljes művészettel veti elének a képzelt világot érzéki képekben. De aztán Eleonora meghal. Minő változás, mely a csillagvirágok elhaltával, a zöld fűszőnyeg elhalványulásával, a rubint virágú asphodellek elmúltával a vidékre borúl s helyöket a szomorú violák foglalják el, hasonlók az örök könnyharmatot hullató szemekhez. A szerelem, mely megszépíté a tájat, a kedves elhaltával mindent pusztának lát s a költő a táj symbolistikus rajzában festi a lélek megváltozott hangulatát.

Poe utóbb külön tájrajzokat is írt, minők „The Domain of Arnheim“ s az ennek függelékéül tekintett „Landor's Cottage“, melyek az előbbiekkal együtt Poe elbeszélései közt önálló csoportot tesznek s e tájképrajzokban Poe kedélyének légysága, mely egyik alaptulajdona, egész finomságában és korlátlanságában nyilatkozik. De legtisztábban ez a „The Domaine of Arnheim“-ban jelentkezik. Mindenütt a legtisztább, a legragyogóbb színek, melyek mennyi ünnepei a nemes aesthetikai érzésnek. Szemléletei oly pompásak s oly határtalan teljességűek, hogy bárha csak leírás, e mű Poe képzelődésének legelső termékeivel egyrangú. De egyszersmind e képzelő erő sokoldalúságáról és erejéről tanúskodik az, ha szembe állítjuk „Az Usher-ház bukása“ komor, rémes rajzával, vagy „Uialume“ szellemjárt erdőt és mocsárt rejtő tájképével. Egyszersmind pszichologiai bepillantást engednek Poe lelkébe, hogy mily szenvedélyesen ragaszkodott a széphez. Midőn Philadelphiában egy gyarló bérházban, a szerkesztőség újsághalmái mögé temetkezik, „Eleonora“ édes idylljében, „A tündér sziget“-ének nyugodt bájában s „A reggelben a Wissahiccon“ mereng szépségre szomjazó tekintetével s majd, midőn élete még nagyobb nyomorba süllyed, élete végén írja az „Arnheim uradalmá“-t s a „Landor laká“-t, mintha nyomorában e képek rajzában lelte volna meg a szépség enyhét és gyönyörét.

Tudományos olvasmányainak érdekes eredménye egy pár u. n. „irodalmi kacsa“ is, melyeket csak röviden említünk meg. A „The Ballon Hoax“ („Léghajózási tréfa“) mint valódi tény jelent meg akkoriban a „New-York Sun“ című folyóiratban a kormányozható léghajóról s óriási feltűnést keltett. Egy másikban „Von Kempelen and his discovery“ (Kempelen és fölfedezése) az aranykészítés titkának fölfedezéséről hasonló leírást ad s épen a californiai

aranyláz idejében jelenvén meg, az előbbinél is nagyobb zajt ütött. Az előbbire egy, a Herschell fiának tulajdonított Amerikában 1835-ben megjelent „Le decouverts dans la lune“ című munka adott alkalmat s oly hírhedtté lett, hogy Arago a francia Institute ülésében kénytelen volt e műről kijelenteni, hogy visszaélés történt Herschell nevével. Más olvasmányai az inquisitóról, az álhalálról s kivált a korai eltemetésről, úgy látszik, Buchan Vilmos „Domestic Medicine“ című munkája s egyéb művek alapján mesterséges poklok alkotására vezette, melyekben a kín, a physikai gyötrellem írtózatossá, részletezősöket és logikájok miatt csak annál rettentőbb képei vannak rajzolva oly nyugodt hangon, oly hideg stílusban, mely az egészszet annál rémitőbbé teszi. A borzalmas különben is egyik főeleme költészetének s elbeszélései java része ilyen gyötrelmek, kínok, hallucinációk rajzából áll. Minő pontossággal színezi pl. „A kút és az ingá“-ban az inquisitio börtöneinek kiszámított kínzását, vagy másutt az élve eltemetettek helyzetét s annyira azonosítja magát hőseivel, hogy rendszeren első személyben beszél. S valljuk meg, legkitűnőbb elbeszélései éppen ezek. Ő maga egy Lowellhez írt levelében 1844-ben azt írja: „Legjobb elbeszéléseim „Ligeia“, a „Gold Bug“ (Arany cserebogár), „A Morgue-utcai gyilkosságok“, „Az Usher-ház bukása“, „Az áruló szív“, „A fekete macska“, „William Wilson“, „A Maelström-be szállás“, „Az elsikkasztott levél.“ Ez utóbbit a legjobbnak tartja a „következtető“ elbeszélései között. Ebből látható, hogy a költő az észbeli, logikai számításra alapuló elbeszélésein kívül, legtöbbször tartja a romantikus álmokképeket s a monomaniacus, vagy rögeszmében szenvedők, vagy a lelkiismeret kízó fúriái által gyötörték rajzával foglalkozókat.

Poe egyik elbeszélésében mintegy philosophiáját adja az emberi gonoszszágnak. Szerinte a gonoszágra az embernek természeti hajlama van. Van az emberben valami titkos erő, miről a modern philosophia nem akar tudni, s pedig e névtelen erő, ez ősi hajlam nélkül az emberi tettek egész halmaza marad megfejtetlenül. E tettek csak azért vonzóak, mert gonoszok és veszélyesek, oly vonzóak, mint az örvény. Ez ősi, ellenállhatatlan erő a romlottság démona, s ez teszi az embert egyszerre gyilkossá, rablóvá, hóhérrá és öngyilkossá; mert, teszi hozzá némi ördögi humorral, az a lehetetlenség, hogy ily tettek kellő rugóját megjeljük, okvetetlen a sátán létező-

sére vezetne, ha nem tudnók, hogy Isten a gazemberek bűneit néha a világrrend megalkotására használja fel. Poe hát e szerint a rosszra való hajlamot az ember veleszületett természetének véli s ez a rögeszme az örültség egyik fajává fejlődhetik ki a körülmények kedvező melegágyában. Poe a bűntudat küzdelmeit több elbeszélésében rajzolja, minők: „A tömeg embere“, „A bűn demona“, melyben egyszersmind fentebbi elméletét is adja. Ezek közül a leghíresebb William Wilson“, „A fekete macska“, „Az áruló szív“, mely utóbbi többször le van magyarra is fordítva. „William Wilson“ alapeszméje azon a régi képzelődésen alapszik, hogy az embernek van egy alter-egoja, mely mintegy a megtestesült lelkiismeret s folyton az ember nyomában jár s rossz tetteit megakadályozza. Ilyen alter-ego-ja van Wilsonnak is, mint Zoroasternek, ki saját phantomát pillantotta meg egyszer kertjében. E phantom addig üldözi, a míg egyszer végzetes dühében megöli, s ekkor aztán ez, oly hangon, hogy azt hihette volna, hogy ő maga beszélt, így szólt: „Te győztél s én meghalok. De mostantól fogva te is halott vagy, — halott a világnak, az égnek s a reménynek. Bennem te léteztél, — s most lásd halálomban, lásd e képben, mely a tiéd, hogy mily tökéletesen gyilkoltad meg önnönmagadat.“ Ez az elbeszélés annál is érdekesebb, mert elején az iskolai életet saját tapasztalatai alapján rajzolja; de a tartalom egyébként egészen képzeleti.

„A fekete macska“ épen azt tárgyalja, hogy a bűnös hajlam miként fejlődik ki a látszat ellenére is. Ennek hőse, ki maga beszéli el sorsát, jó, szelid ember s különösen szereti az állatokat, míg végre a szesz miatt megromlott agyában maniacus gyűlölet ébred fekete macskája iránt s kiszúrja egyik szemét. A lelkiismeret nem hagyja többé nyugodni s gyűlölete az állat iránt még bensőbbé lesz, az örültség egy fajává, míg megöli. Kénytelen ezt tenni. Uralkodni nem bír magán. De a szerencsétlen macska emléke rém gyanánt üldözi s azt hiszi, hogy egy más macskát kell szereznie, mely iránt kegyetlenségét gyöngédséggel rója le. T lál is egyet, megveszi, az szívesen megy vele. De másnap bámúlva veszi észre, hogy az is vak. Gyűlölete megint felébred annál is inkább, mert a macska szereti őt s ellenszenvét nem látszik észrevenni. Végre egy nap a pinczébe menvén, a körül te settenkedő macska miatt megbotlik s dühében agyon akarja ütni; de felesége közbelép s a balta őt találja. Ekkor,

hogy gyakosságát eltitkolja, elfalazza a holttestet a pincze falában, s elhatározza, hogy a macskát megöli; de az örökre eltűnik a háztól. A törvényszolgák is megjelennek, hogy neje hollétét felkutassák s ő vakmerő biztossággal a pinczébe is leviszi őket, sőt ráút a befalazott helyre s ekkor egy kezdetben szakadozott és fátylozott nyívás hallatszott a falból, hasonló a gyermeknyöszörgéshez, mely nem-sokára nyújtott, hangos és folytonos nyávogássá változott, — röviden: tévedésből a macskát is neje testével együtt befalazta az üregbe.

Az „Áruló szív“-ben már monomániává lesz a lelki harc. Ez Poe rajzai közül a legremekebbek, de a legborzasztóbbak egyike. Az alig pár száz sornyi elbeszélés esodálatos étettelje és kivitele egyaránt bámulatos, majdnem démoni. Maga az örült nő rajza, ki megöl egy öreget, mert üveges szeme ingerli s ki roppant eszélyesnek és józannak tartja magát; — bámulatosan sikerült. Elejétől fogva egy perczig sem lankad az elbeszélés folyama. Az örült nő a legkiszámítóbbszszszerűséggel a halottat a padló deszkái alá rejti. Azután a törvényszolgák megjelenése, a gyilkos örületes bátorsága, a mint székét épen oda teszi, hol a halott nyugszik s aztán fecseg s kedélyesen társalog, mi alatt halk hangokat hall, mintha zsebórát vattába rejtettek volna el s borzalmas hallucinációjában ez mind hangosabb, hangosabb lesz, míg végre nem tudja többé hallgattni, inkább bármit eltűr, mint e hangot, s felkiált: „Nyomorúltak! — Megvallom a tettet! — Tépjétek fel e deszkákat! itt, itt! — ez az ő szörnyű szívének dobbanása!“ — mindez a legkövetkezetesebb fokozatban készíti elő és emeli ki a véghatást.

Csak röviden említjük meg, hogy „A tömeg embere“ egy lélektani rajz egy bűnöséről, ki mint egy Ahasverus, csak a nagy embertömegben érzi tűrhetőn magát s lelke furiái csak itt lelnek némi enyhületet.

Egy más csoport Poe elbeszéléseiből még tisztábban szól csupán az ő költői álmairól vagy problémáiról. A tárgy néha teljesen elvont vagy földöntúli, mysticus vagy fantasticus, s minden esetben képzéleti. Míg életében inkább a logikai okoskodást bemutató elbeszélései voltak népszerűek, halála után, talán mert amazoknak kitűnő utánzóik akadtak bonyolultabb cselekvényekkel, talán a kizáróbban művészi cél miatt, ezek tartják fen nevének leginkább költeményein kívül. Ezekben szerepel az ő egyik fő alakja, kit valami rej-

tett belső baj emészt s magát narcoticumok élvezetére adva, elavúlt könyveken mereng egy-egy ó és komor butorzatú szobában, a hol vele valami borzalmas történik. A hőst vagy főszereplőket — rendszeren egy férfit és nőt — kik első unokatestvérek, gonosz képzelődések gyöttrik, rögeszmékben szenvednek, epilepticusok, vagy tüdőbajosok, egyiket vagy másikat élve temetik el, s fölkél napok múlva borzasztó kínok után sírjából s rémítő jelenéseket okoz. A költő módja aztán az, hogy pontosan leírja a betegség physical tüneteit, hajszárla elemzi az érzéseket bizonyos pregnans körülmények között; pl. a félbabonás hitet a lélekvándorlásban, az öröklés tüneteit, melyek azt okozzák, hogy az örökös helyettesíti az elhaltat nemcsak szellemileg, hanem physicalag is, vagy részletezi a narcoticumok hatását a lélekre. E mellett fölhasznál minden fogást a kellő hatás előidézésére, már a legelső szótól kezdve. A beszélgetés majdnem teljes kizárásával, csupán az elbeszélés és leírás folytonos fokozásával, a gyors, szinte türelmetlen s mégis a leggondosabb részletezéssel a cselekvény hatását, a catastropha borzalmasságát a legnagyobb számítással és logicával készíti elő. Ezekben épúgy kiválik elemző mint constructiv ereje, s erős képzelődése, az idegeket izgató hatások iránti érzeke, a fantasticus izgalmakban kéjelgő természete mellett, az elbeszélés egész külön, sajátos fajtát teremtette meg.

Korábbi művei közül e nemben „Berenice“ válik ki, melyben a monomamia által gyötört hős elhalt unokatestvére és jegyese fogait húzza ki, mert ezek miatt nem bir nyugodni. Vagy Morellában a leány teljesen hasonló anyjához mindenben s midőn ez is meghal, az előbbit az apa és férj hiában keresi a koporsóban. A két lény egy és ugyanaz volt. Vagy a szörnyű boszút festi az „Amontillados hordó“ s a „Hop Frog“ cziműekben; rémes jeleneteket a „Pestis-király“ s „A vörös halál álarca“ cziműekben, stb.

Legkitünőbb elbeszélései azonban, melyek egyszersmind geniusa romanticus és fantasticus elemeit legmagasabb formában tüntetik fel, a „Ligeia“ és „Az Usher-ház bukása“, melyeket 30 éves korában írt. Érdekes, hogy mindkettőben egy másik elbeszélése témáját ismétli. Ligeiában a Morelláét s „Az Usher-ház“ban a „Berenice“-jét, de bennök ugyanazt az alapeszmét finomabban, hatalmasabb és elementárisabb erővel dolgozta föl. Viszont, a mint mindenütt észrevehető, Poe nemcsak elbeszél valamit, de célja

egyszersmind kifejteti valamely eszmét, ehhez képest ezekben az előbbi elbeszéléseké, mint általában későbbi műveiben mind, az eszme tisztábban domborodik ki. Ligeiát ő maga legfinomabb s egy álom által sugallt elbeszélésének mondja s bár témája Morelláéval egy; de ifjúkori lelkesedés nyomait mutatja. „Al Aaraf“ cz. költői elbeszélésében az éji szél lehelletére figyelvén, az egyetemes természet harmóniájából termett eszmét egy tündéri teremtménynek gondolja:

„Ligeia, Ligeia, szép kedvesem!“

Most a szellő lehelletét s a természet zenéjét egy nő alakjában testesíté meg; de benne nincsenek földi tulajdonok. Vágyai, gondolatái, képességei egy szelleméi inkább s leírhatatlan szemeinek sugara. csillama, nyugalma látományszerű. Ő Poe álmainak alakja, az az Eidolon, melynek hatalma volt rajta; a légies istennő, a melybe hitt; s lerajzolta, mert bírta a képességet, hogy leírja azt, a mit képzelődése megpillantott. „Kijelentvén »Ligeia« által a lélek csodás hatalmát, ennek akarata győzelmében a halál felett s szerelmének örökévalóságában, — mond Woodberry — Poe ábrándozása valódi elemében mozgott, egy oly világ szabadságában, a minőt ő óhajtott volna. E történetre rápazarolta minden poétai kitaláló és írói ügyességét s végre tökéletessé tett egy kitűnően kigondolt művet s a saját fogalma szerint oly hibátlanul alkotta meg, a mint csak rá emberi erő képes.“

Általában a legnagyobb művészettel olvasztotta össze benne a a legendaszerűt a valósággal, az érzékelhetőt a fantasticussal s érzékinfelülivel, míg minden az egyetlen, a végrehajtásban egyesül s a fokozat a való világból a képzeletibe oly finom átmenetett mutat hogy a hihetetlen a logicusnak és valószínűnek természetességével hat, mint a melyhez az elme már hozzászokott.

Ligeiához hasonló tökéletességű a kidolgozásban „Az Usher ház bukása“. Megfinomítva a Berenice már ismert alapeszméje van benne feldolgozva s Poe egyik tulajdona, a véghatás egysége, ebben még jobban kitűnik, mint Ligeiában. A művészi alkotás benne, emberileg tekintve tökéletes s az írói erő nagy győzelme az az egység, melybe minden alkalmazott rész csodálatosan egybeolvad. A felhasznált részek úgy illenek össze, mint valami finom mozaik darabjai a közös alapon vagy mint ugyanegy zenethéma változatai, melyek mind egyetlen kép vagy egyetlen hatás kiemelését célozzák.

Előbb a komor tájkép mesteri rajza, melyen Poe az Usher-lak felé közelg, a maga meglepő színhangulataival; a lak képe s az Usherek, kik emelték és lakták; a tulajdonos, Usher Rodrigo kinézése, szokásai, ideges ingerlékenysége, mely sok évszázadon át öröklött tulajdona a családnak; halálhoz közelgő, ismeretlen bajban sanyló nővére, Madleine, — mindez, mond Woodberry, „hasonló egy elbeszélő és folyton növekedő erőhöz, mely valamely ismeretlen pont felé törekszik.“ Mikor aztán az elbeszélés a rémes éjjeli catastrophához ér, ebben minden összpontosul s a borzalmas és nagyszerű végben egyesül az élve eltemetett nővér megjelenése, Usher Rodrigo halála s az egész ház, melytől az Usher-név elválhatatlan volt, rájuk omlik s maga alá temeti őket a komor tóba, mely sok évszázadon át oly félelmesen tükrözte képét. „Sohasem volt még, mond Woodberry, a teljes pusztulás, az absolut és feltartóztatlan romlás benyomása erőteljesebben rajzolva; ha a ház megmaradna, nem látszanék az Usher-ház bukása teljesnek.“ S valóban a költő már kezdettől úgy rajzolja, hogy a sötét lak és a család között valami belső kapocs van, együtt léteznek s együtt buknak el.

A hatás előkészítésének e mesteri intézésében fekszik Poe művészetének legjelentékenyebb ereje s ő az elbeszélést épen ilyek által tette oly művészetté Amerikában, minő az előtt nem volt. Fel fog tűnni azonban, hogy sem eddig nem láttunk, sem valóban nincs, talán Eleonorát leszámítva, egyetlen elbeszélésében sem szó földi szerelemről. Mintha ezt az érzést egyedül költeményei számára tartotta volna fön. Érdekes volt volna mindenesetre látni, hogy az erős logics, ki annyi realitással tudta földfeletti ábrándjait, fantasticus álmait valószínűkké tenni, e legerősebb s legemberibb szenvedélyt, miként rajzolta volna. Ellenben van sok oly beszélése és tárgya, melyekről nem szóltunk.

Épen azért, mert Poet részben az amerikai élet haszonraéhezett materialismusa is hajtotta az álmok világába; s tehát épen mert elégedetlen volt s a genie mindig az, satyra gyakran és sok elbeszélésében van, caricatura szintén; viszont elégedetlensége hazája viszonyaival nem egyszer világlik ki s némely megjegyzése maró gúnyt mutat. „A népnek nincs mit tennie a törvényekkel, mond egy helyt, csakhogy nekik engedelmeskedjék.“ Máshelyt hazája democratismusára czélozva: „A népnek orra képzelődése s ez az az orr,

melynél fogva mindig könnyű lesz vezetni.“ Szintén hasonlóan volt a tudományyal. „A könyvek roppant szaporodása, mond, az ismeret minden ágában: e kor átkainak egyik legfőbbje! Mert ez egyik legkomolyabb akadálya a pozitív ismeretek szerzésének.“ És csak „Egy mumiával való rövid beszélgetése“-t kell olvasni, hogy egész kiterjedtségében tapasztaljuk korunk öntelt haladása elleni gúnyját. „Mindен bizonyosság csak az álmokban van,“ mond Poe. Mily jellemző e felkiáltás a gyakorlati Amerikában élő írótól, a hol azóta épen olyan költők jutottak nagy hírre, kik csak épen arról tartják méltónak írni, a mit látnak.

Nem terjeszkedhetvén ki társadalmi és politikai nézeteire, melyek műveiben nagy számban vannak elszórva, csak egy helyet idéziünk még a socialismusról: „A világot jelenleg a philosophok egy új sectája nyugtalanítja, de kik még nincsenek mint secta elismerve s tehát még nem vettek föl nevet. Ezek a minden elavultságnak hívói (t. i. hirdetői, hogy minden túlélte magát). Ennek nyugaton főpapja Charles Fourier, — keleten Horace Greely; és ők nagy papok a legjobb hiszemben. A secta egyetlen kapcsa a hiszékenység; nevezzük örültségnek s ne beszéljünk róla többet. Kérjük meg egyiköket, miért hiszi ezt vagy azt, s ha lelkiismeretes, (a tudatlanok rendesen azok), hasonlót fog felelni Talleyrandhoz, midőn kérdezték, hogy miért hisz a Bibliában: „Hiszek benne, szólt, először, mert Autun püspöke vagyok s másodsor, mert épen semmit sem értek belőle.“ Az, mit e philosophok bizonyítéknak neveznek, oly mód, hogy tagadják a mi van, s bizonyítják, a mi nincs“

Visszatérve elbeszéléseire, Poe e nemben csak két hosszabb munkát írt, az Arthur Gordon Pymet és az Eurekát. Egyik sem legsikerültebb műve, a mint a hosszú költői művet, az egységes hatás hijával levén, jónak ő nem is tartotta. A rövid novella volt hát kedvelt műfaja. A képzelődés e műfajban fejezheti ki szerinte, nem ugyan a legbecsesebb kincseit, mert ezek a költeményei, hanem a legkülönösebbeket, legöbbit s legváltozatosabbat. Előnye a regény fölött a hatás egysége s nagyobb hatást tehet a lélekre, mint a megszakított s egyéb benyomások miatt elmosódott terjedt olvasmány. Ehhez képest még az igen rövid elbeszélés is, mi szintén hiba, jobb, mint az igen hosszú. Az ügyes művész aztán nem bízza magát a

véletlenre, hanem terve készen levén s az elérendő hatással tisztába jővén, a legalkalmasabb eszközöket választja meg céljára. Ha az első szó nem készíti már elő a véghatást, a mű el van hibázva. S az alkotásban egyetlen szónak sem szabad elsikamlania, mely egyenesen vagy közvetve ne a cél előkészítésére munkálna. Sőt egy ponton a novella a költemény fölött is áll. A költés tudniillik nem nélkülözheti a rhythmust a szépség eszméjének kifejtésére, mi pedig legfőbb célja. De a rhythmus művészete legyőzhetetlen akadályokat vet a részletezés aprólékossága elé, mely pedig szükséges az igazság kifejtésére. Már pedig az igazság lehet célja az elbeszélésnek, minek kikutatására legjobb eszköz az okoskodás s tehát ez legjobb eszköz a novella megalkotására is. Ezért hozzáférhetőbb s többféle a hatás, melyet elérhetünk novellával. E mellett a novellista többféle hangárnyalatot használhat, a nyelv többféle változait: az okoskodót, satiricust, humoristicust, melyek a tiszta szépség eszméjével nem férnek meg; míg ellenben az, ki elbeszélésben tiszta költői célt tűz ki, okvetetlen elmarad a versköltőtől, mert nélküli annak nagy eszközét: a rhythmust. Ily prózában írt költeménye is van egy néhány.

Poe ez elmélethez képest nagyon rövid, gyakran csak pár lapnyi elbeszéléseket írt*) s hozzájuk a legváltozatosabb hangszíneket használta, bárha különös előszeretettel a melancholicust, kivált egy pár prózában írt költeményében s aztán azt a két tulajdont, melylyel elbeszélései egy kötetét maga jellemezte, a grotesk — és arabesk — modort. A stylus gondosságát és aprólékos finomságát ezek már majdnem magokban foglalják; de angol ismertetői általában is kiemelik nyelvének csodálatos báját, zenéjét s azt a legnagyobb költői tulajdont, hogy pár sorral azonnal bevonja a lelket a kellő hangulatba, mely megfogatva, nem tud menekedni olykor a legbizarrabb hatástól sem. Az ő elbeszélései a legvilágosabb példák, melyekből elméletét elvonta, vagy megfordítva, csodálatos illusztrációi elméletének. Legalább legjobb elbeszéléseiben a hozzájuk kötött ideált megvalósította s elmélete és gyakorlata egymást egyaránt jelentékenynyé és örökemlékezetűvé fogják tenni.

Ferenczi Zoltán.

1) Összes elbeszéléseinek száma 69.

SZAKOSZTÁLYI ÉRTESEITŐ.

V. szakülés 1889. szeptember 28-án.

Elnökölt *Dr. Szamosi János* szakoszt. elnök. A szakülés tárgyai voltak:

1. *Dr. Findly Henrik* szakoszt. tag értekezik az Apahidai kincsleletről, bemutatván a talált arany és ezüst kincslelet darabjait, előadja a felfedezés történetét, leírja az egyes darabok alakját, megállapítja részint teljes biztossággal, részint hozzávetőleg azok czélfját, használatát és eredetét. Ez értekezést jelen füzetben találja meg az olvasó a lelet hű hépeivel együtt, melyek cziukographikus uton állíttattak elé. A cziukduczokat az Arch. Ért. utján lehetett beszerezniünk. Honismeí tekintetben érdeknek tartók *dr. Finály ur* értekezését füzetünkben is közzé tenni.

2. *Dr. Imre Sándor* tagtársnak „A magyar népdal nemci“ cz. értekezését bemutatta *dr. Schilling Lajos* és annak a szerelmi dalokról szóló fejezetét egész terjedelmében olvasta föl. A kiváló tudós értekezésének első felét a mai füzet hozza. Mind két értekezést a szép számmal jelen volt tagok és diszes közönség élénk tetszéssel fogadta.

VI. szakülés 1889. okt. 19-én.

Elnökölt *Dr. Szamosi János* szakoszt. elnök. A szakülés tárgyai voltak:

1. *Dr. Erődi Béla* szakoszt. tag felolvast Firduszi Sahnáméjából egy epizódot saját műfordításában. Bevezetésül főbb vonásaiban előadta Firduszi életét, a Sahnámé keletkezésének történetét. Előadta, hogy az óriás műből, melynek egy-egy epizódja 2 – 3000 sorra terjed és így vetekedik a nyugati költők egy-egy eposza terjedelmével, 15 éve fordít és óhajtaná az egész művet átültetni.

A jeles műfordítást jelen füzet hozza. A közönség lelkes éljenzéssel fogadta úgy a műfordítást mint szerző azon kijelentését, hogy a nagy szabású eposzt nyelvünkre egészen le szándékozik fordítani.

2. *Dr. Békéssy Károly* szakoszt tag részben felolvassa, részben előadja „A társadalmi forradalomról“ cz. nagyobb terjedelmű tanulmányát, melyben nemzetgazdasági szempontból bírálhatja a socialista elméleteket, megvilágítja az újabb socialista művekben annyit emlegetett 4-ik osztály harcát a 3-ik osztály ellen, mely osztályt mint a valódi humanitás és civilizáció védőjét, a szabadság és egyéni munka becsülőjét és fentartóját igyekszik feltüntetni s különösen a tőke ellen felhozott ellenvetéseket czáfolgatja, érdekes statisztikai adatokkal mutatván ki, hogy a munka értéke egy évszáz alatt mennyit emelkedett és hogy a legtöbbet zugoló angol munkás-osztály mennyire gyarapszik vagyon és művelt életmód dolgában. E felolvasás után, mely majdnem egy teljes órát vett igénybe, a közönség élénk tetszését nyilvánítja.

Ezután elnök felhívására a szakosztály III. zárt ülésé alakult át.

A zárt ülés elnök ajánlatára szakosztályi tagokul választá Révész Ferencz szilágysomlyói és Henning Rudolf dévai tanár urakat.

Ezzel a zárt ülés is véget ért